

Тема 1. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ВИХОВАННЯ

План

1. Процес виховання, його структура, рушійні сили.
2. Сутність поняття „національне виховання”. Мета та ідеал українського національного виховання.
3. Концепція національного виховання. Система виховних завдань.
4. Принципи національного виховання.
5. Зміст національного виховання.

Література:

1. Волкова В.П. Педагогіка.- К., 2001
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. Посібник.- К.:Вища шк., 1995
3. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки.-К., 1999
4. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М.Галузьяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов.- Вінниця, 2001
5. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти.- Тернопіль: "Навчальна книга – Богдан", 1999

1. Процес виховання, його структура, рушійні сили.

Природа не творить людини як цілісної особистості, вона лише закладає основи і створює передумови для її формування. Людина — багаторівнева система, особливості якої виявляються у діалектичній взаємодії біологічних і соціальних факторів. Вступаючи в життя через соціальну і трудову діяльність, вона вливається у світ соціального досвіду, який є багатовіковим надбанням людства і стає основною школою становлення її як особистості. Процес діалектичної взаємодії біологічного і соціального, які впливають на формування особистості, вимагає науково обґрунтованої системи виховних впливів.

Виховання — соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості.

Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати і розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи

з виховання кожної особистості. Зупинення цього процесу — катастрофа для суспільства, внаслідок якої людина не змогла б піднятися до рівня особистості. Ще Я.-А. Коменський зауважував, що зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу. Тому виховання з погляду суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти. Завдяки йому людство забезпечує свою безсмертність у соціальному розвитку.

Виховання дітей шкільного віку здійснюють у процесі навчання і виховної роботи у школі та за її межами. Воно є цілісним процесом, у якому органічно поєднані змістова (сукупність виховних цілей) і процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони.

Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатограним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази.

Мотиви виховання — спонукальна причина дій і вчинків людини.

Внутрішні спонукальні чинники певних дій і вчинків людини, зумовлюються передусім анатомо-фізіологічними і соціально-психологічними потребами. Американський психолог Абрахам Маслоу (1908—1970) визначив ієрархічну багатоступеневу піраміду потреб людини, усі компоненти якої перебувають у діалектичному взаємозв'язку. У цілому вони ніби програмують виховний процес. Якщо якась ланка випадає, порушується цілісність структури, а отже й програма виховного процесу.

У процесі виховання педагог має постійно дбати про формування у дітей певних мотивів самовиховання через актуалізацію необхідних потреб. Поступово в процесі засвоєння знань, набуття соціального досвіду кожна особистість самостійно починає усвідомлювати потреби, які стимулюють внутрішні спонукальні сили — мотиви, програмує процес самовиховання.

Структура процесу виховання передбачає:

1. Оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки. Це перший етап входження в систему виховного впливу, на якому діють норми, правила, особливості життєвої поведінки. Людина (дитина) стає членом певної соціальної системи (сім'ї, колективу), де вже діють певні правила, норми, яких їй доведеться дотримуватись.

2. Формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до явищ дійсності). Вони сприяють трансформації певних дій особистості із сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань, що робить їх стійкими, та активізації психічних процесів людини.

3. Формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного). Переконання, що

ґрунтуються на істинних знаннях, будуть, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з другого — “стрижнем” поведінки особистості. Тому виховання дітей і є формуванням у них психологічного “стрижня”, без якого особистість буде безвольною, позбавленою власного “Я”.

4. Формування умінь і звичок поведінки. Формування умінь (засвоєного способу виконання дій, ґрунтованого на сукупності набутих знань і навичок) і звичок (схильності людини до відносно усталених способів дій) потребує поступовості й систематичності вправляння, посильності та доцільності поставлених вимог, їх відповідності рівню розвитку учнів. Воно пов'язане з активною діяльністю особистості у сфері реальних життєвих ситуацій.

Виховання є складним, багатогранним процесом, у якому тісно переплетені внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) суперечності.

Внутрішні суперечності процесу виховання:

— між необмеженими можливостями розвитку людини й обмежувачими умовами соціального життя. Передбачає створення оптимальних умов (побутових, психологічних, організацію навчально-виховного процесу) для розвитку, життєдіяльності дитини;

— між зростаючими соціально значущими завданнями, які потрібно вирішувати вихованцю, і можливостями, що обмежують його дії, спрямовані на їх вирішення. Це означає, що розвиток особистості може призупинитися, якщо не ставити перед вихованцем нових, ускладнених, завдань;

— між зовнішніми впливами і завданнями виховання. Виховний процес потрібно будувати так, щоб його зміст і форми реалізації не викликали спротиву у вихованця.

Зовнішні суперечності:

— невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї. Інколи батьки не дотримуються вимог, які висуває до їхніх дітей школа, внаслідок чого порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні учнів;

— зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на дітей оточення. Негативні чинники: вуличні підліткові групи, теле-, відеопродукція та ін. Усунути цю суперечність можна, формуючи в учнів внутрішню стійкість й уміння протистояти негативним впливам;

— між окремими впливами вчителів, які працюють в одному й тому ж класі. Вони не завжди дотримуються принципу єдності вимог, внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність;

— між набутим негативним досвідом поведінки і новими умовами життя та діяльності. Передбачає існування сформованого стереотипу негативної поведінки, який характеризується наявністю стабільних негативних взаємозв'язків. На їх подолання спрямована виховна робота.

Зовнішні суперечності є тимчасовими, але вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому вчителі повинні зосередити увагу на їх виявленні, усуненні, профілактиці.

На процес виховання впливають (безпосередньо або опосередковано) об'єктивні (особливості суспільного устрою, політичного режиму, соціально-

економічного розвитку, національна самобутність, природне середовище) та суб'єктивні (соціально-педагогічна діяльність сім'ї, громадських організацій, навчально-виховних закладів, засобів масової інформації, закладів культури і мистецтва) чинники.

Структурними елементами процесу виховання є мета, завдання, закономірності, принципи, методи, засоби, результати виховання та їх коригування.

2. Сутність поняття „національне виховання”. Мета та ідеал українського національного виховання.

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення усієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації у різних видах творчої діяльності.

Всебічно і гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості протягом сторіч, починаючи з афінської системи виховання, де й зародилося розуміння гармонійності людини (калокагатія — ідеал фізичної і моральної досконалості). Гармонія була метою виховання в афінській, римській, візантійській системах, а через тисячу років — в епоху Відродження, згодом — у період нового часу (XVIII—XIX ст.). З ініціативи видатного французького представника “нової філософії” Рене Декарта (1596—1650) термін “гармонія” було доповнено терміном “всебічність”. Так було сформовано концепцію гармонійно розвиненої людини.

Із збільшенням обсягу наукових знань, особливо у XVIII ст., коли природничі й точні науки нагромаджували велику кількість нових фактів, часто будучи неспроможними розкрити їх внутрішню сутність, спеціалізація в мистецтві, науці стала закономірною, а всебічність перестала бути актуальною. Поняття “всебічний і гармонійний розвиток” почали трактувати як ідеал, до якого слід прагнути в процесі виховання. Проте сучасне його розуміння не є однозначним: одні схильні вживати його щодо професійної сфери, інші — стосовно сфери духовного розвитку, поділяючи людей за освітою на “фізиків” і “ліриків”; дехто вбачає у всебічності набір чеснот.

Вітчизняна педагогіка не відразу підійшла до розуміння мети виховання як втілення цього ідеалу в життя. Прикладом є іронічна думка видатного українського педагога Антона Макаренка (1888—1939): “Розігнавшись на західноєвропейських трамплінах, наші теоретики стрибають надто високо і вбачають мету виховання у всебічному розвитку людини ... Під метою виховання я розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх виявів, і внутрішньої переконаності, і політичне

виховання, і знання, геть усю картину людської особи; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особи, до якої ми повинні прагнути... Я побачив у своїй виховній роботі, що, дійсно, повинна бути й загальна програма... й індивідуальний коректив до неї”. У наведених міркуваннях мета виховання переплітається із завданнями, які кожна епоха ставить перед суспільством, а суспільство перед школою.

Наука доводить, що виховання є глибоко національним за своєю суттю, змістом, характером. “Національне виховання, — писала українська громадська, культурно-освітня діячка, педагог Софія Русова (1856—1940), — забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а, значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарги задля вселюдного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів...”.

Національне виховання — виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях та багатовіковій мудрості, духовності.

Постає як створена народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючого покоління, у процесі якої воно засвоює духовну і матеріальну культуру нації, виробляє національну свідомість. Воно є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання, забезпечує етнізацію дітей як необхідної та невід'ємної складової їх соціалізації. Національне виховання духовно відтворює в дітях народне, увічне те специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, а також загальнолюдське, спільне для всіх націй.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, індивідуальність, яка цінує національну та особисту гідність, совість і честь. Так формується національний характер.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинуту духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

“Педагогічна система кожної історичної епохи, — зазначає академік М. Стельмахович, — висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі”.

Ідеал — уявлення про взірць людської поведінки і стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя.

Він об'єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи і плани, рівень домагань, задуми і вчинки у цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя і діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

Найбільш глибоко ідеал, наприклад, національного виховання розкрито у працях довго замовчуваного українського педагога Григорія Ващенка (1878—1967) (“Виховний ідеал”, “Виховна роль мистецтва”, “Тіловиховання як засіб виховання волі й характеру” та ін.). Основу його ідеалу національного виховання становлять загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьби зі злом, пошук правди, справедливості тощо) й національні цінності, які стали духовним надбанням народу. Носієм загальнолюдських цінностей, на його думку, є християнська релігія, яка орієнтує людину на служіння вищому ідеалу.

Та оскільки людина народжується і живе в конкретному національному середовищі, що вирізняється серед інших своєю мовою, культурою, звичаями, вона проймається розумінням особливостей свого народу, етносу, нації. Тому ідеал національного виховання, за Г. Ващенком, повинен ґрунтуватися на служінні Богові та своїй нації. У педагогічному сенсі виховний ідеал — людина, яка служить Богові та Україні. Така орієнтація категорично протиставляє українське національне виховання, з одного боку, більшовицькій моделі, в основі якої був матеріалізм та атеїзм; а з другого — націонал-соціалістичній ідеології фашизму, наскрізь пройнятій культом сили і зневаги до людини.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі — державотворення. Проте загальна мета виховання — залучати молоде покоління до творчої участі у рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської — залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності (О. Вишневський).

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до повноцінного суспільного життя, яке передбачає виконання ролей громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша.

3. Концепція національного виховання. Система виховних завдань.

Головна мета, пріоритетні напрями, основні шляхи реформування української системи національного виховання сформульовані у восьмому розділі “Декларації про державний суверенітет України” від 16 липня 1990 р., Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”), “Концепції школи нової генерації — української національної школи-родини” (1994 р.), “Концепції безперервної системи національного виховання” (1994 р.), “Концепції розвитку загальної середньої освіти” (2000 р.), “Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи” (2000 р.).

У концепції національного виховання сказано, що фундаментом, методологічно-філософською основою системи освіти є національне виховання. В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася

своя система виховання, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу. Адже нація – це, насамперед, система, сукупність різноманітних природних (біологічних, психічних) історично зумовлених ознак, тобто психології, характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільності людей.

Дійсно, людини без національної приналежності немає. Без духовнотворчих національних факторів (рідної мови, народної філософії та світогляду) загальнолюдський фактор (в абстрактному вигляді) не може повноцінно існувати ні в культурі взагалі, ні у вихованні зокрема. Таким чином, відродження національної системи виховання є дуже важливим завданням, яке стоїть перед освітянами України.

За період незалежності Української держави було створено ряд документів з цього питання, тобто проблема національного виховання певною мірою опрацьована на державно-програмному рівні. Так, у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) визначено стратегічні завдання і головну мету національного виховання, пріоритетні напрями та шляхи його реформування. На виконання програми було розроблено «Концепцію національного виховання», яку схвалила Всеукраїнська педагогічна рада працівників освіти 30 червня 1994 року. Через два роки (28 лютого 1996 року) колегія Міністерства освіти України затвердила «Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти». Слідом за цим науково-педагогічна громадськість розробила альтернативні проекти: «Концепція національного виховання» та «Концепція сучасного українського виховання». Нещодавно науковим творчим колективом під керівництвом академіка АПН України О.Сухомлинської було розроблено «Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», на основі якої моделюються програми для усіх ланок навчально-виховного процесу.

Поява такої кількості концепцій національного виховання свідчить про неабиякий інтерес громадськості до цієї проблеми. Пошук оптимального її розв'язання відбувається на теоретичному рівні.

Підвалини національного виховання було закладено видатними українськими вченими минулого: визначення понять «народність» та «спорідненого» виховання (Г.Сковорода); громадськість як характерна риса народності, ідея народної школи, значення рідної мови як основного засобу виховання патріотизму (К.Ушинський); організація українського шкільництва, зокрема дошкільної та позашкільної освіти, обґрунтування ролі рідної мови у вихованні (С.Русова); ідея рідномовного родинного виховання із залученням християнських ідеалів (І.Огієнко); християнська мораль як основа української національної системи освіти (Г.Ващенко).

На сучасному етапі аспекти національного виховання розкрито в працях багатьох вітчизняних вчених: теоретико-методологічні основи проблеми в умовах державотворення (П.Щербань, О.Вишневський, П.Ігнатенко, І.Підласий, Б.Ступарик); громадянська складова національного виховання (К.Чорна, Ю.Руденко, О.Сухомлинська, Л.Крицька, Н.Косарєва, В.Поплужний, Ю.Завалевський, Л.Пічуркіна-Шумейко); роль патріотизму у національному вихованні (В.Кіндрат, Б.Кобзар, Р.Петронговський, В.Каюков, В.Коваль, М.Павленко, В.Герасимчук); особливості народознавчого підходу до виховання підростаючого покоління (М. Стельмахович, Г. Васякович, П.Черніков, Н.Лисенко, В.Лаппо, О.Будник); аксіологічне підґрунтя національного виховання (О.Вишенський, І.Лебідь, В.Скутіна, Т.Бутківська); пошуки сучасного виховного ідеалу (В.Москалець, Г.Софінська, І.Підласий).

Становлення української державності, інтеграція у європейське і світове співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова громадянського суспільства передбачають орієнтацію

на Людину, націю, пріоритети духовної культури, визначають основні напрями реформування навчально-виховного процесу.

Ця концепція, як і концепція гуманітарної освіти, є елементом нової ідеології освіти, яка повинна працювати на процес державотворення, становлення народу України як політичної нації.

Стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави. Національний характер виховання полягає у формуванні молоді людини як громадянина України незалежно від її етнічної приналежності.

Інтегруючою основою національної системи виховання є спільність історико-географічного походження, мови, культури і традицій, усвідомлення своєї приналежності до українського суспільства. Кожен з цих чинників визначає єдність поколінь сучасних, минулих і майбутніх, сприяє формуванню громадянина-патріота. Науково обґрунтоване, належним чином організоване виховання відображає духовний поступ народу, процес збереження й збагачення його культури.

Виховання підростаючих поколінь відповідає потребам етнокультурного відродження та розвитку як українського народу, так і представників інших етносів, що проживають в Україні, передбачає надання їм широких можливостей для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування почуття національної гідності.

Сучасне виховання в Україні має забезпечувати прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки.

Національне виховання має суспільний характер. До нього причетні сім'я, найближче соціальне оточення - формальні й неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації, заклади культури, релігійні об'єднання та ін. Роль держави полягає у координації виховних зусиль усіх інституцій суспільства, забезпечення його єдності та пріоритету загальнодержавних (національних) інтересів.

Процес виховання органічно поєднаний з процесом навчання молоді, опанування основами наук, багатством національної й світової культури.

Гуманістичний характер виховання передбачає побудову його змісту й форм на основі глибокого розуміння вихователем природи вихованців, їх індивідуальних рис і можливостей, поваги до особистості дитини, турботі про її гармонійний розвиток, встановлення взаємин співробітництва у навчально-виховному процесі.

Такий підхід передбачає ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості, суб'єкта вільного розвитку, визнання його прав, виходячи із сукупності знань про людину. У зв'язку з цим першорядного значення набуває діяльність соціальних і психологічних служб, які здатні на професійному рівні забезпечити диференціацію та індивідуалізацію виховних впливів.

Дана концепція має на меті визначити пріоритетні завдання виховання у національній системі освіти та основні напрями їх реалізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національне свідомою людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення.

Головна мета національного виховання - набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної

приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Мата національного виховання конкретизується через **систему виховних завдань**, що є загальними не тільки для усіх виховних закладів, а й для всього суспільства в цілому:

забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів;

відхід від уніфікації в процесі виховання, від орієнтації на “усередненого” вихованця;

формування національної свідомості і людської гідності, любові до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

виховання правової культури: поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, знання та дотримання законів;

забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших, культури та історії рідного народу;

формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови;

виховання духовної культури особистості та створення умов для вільного формування нею власної світоглядної позиції;

утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти та інших добродійностей;

культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі;

формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка дітей до життя в умовах ринкових відносин;

забезпечення повноцінного розвитку дітей і молоді, охорона й зміцнення їх фізичного, психічного та духовного здоров'я;

формування соціальної активності та відповідальності особистості через включення вихованців у процес державотворення, реформування суспільних стосунків;

забезпечення високої художньо-естетичної культури, розвиток естетичних потреб і почуттів;

вироблення екологічної культури людини, розуміння необхідності гармонії її відносин з природою;

прищеплення глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;

спонування вихованців до активної протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Виховання дітей і молоді у будь-якому регіоні України в кінцевому рахунку переслідує одні й ті ж стратегічні педагогічні цілі, ґрунтується на одних і тих же принципах і теоретико-методологічних засадах. Разом з цим, у процесі виховання враховуються регіональні й етнографічні особливості.

4. ПРИНЦИПИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Єдність національного і загальнолюдського - формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, оволодіння українською мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці,

прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури;

природовідповідність виховання - врахування у процесі виховання багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, учнівської та студентської молоді, їх психологічних, національних і релігійних особливостей;

культуровідповідність виховання - органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними та прогресивними родинно-побутовими і релігійними традиціями, з народним мистецтвом, традиціями і культурами інших народів світу, забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь, зв'язок виховання з життям;

активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення;

демократизація виховання - розвиток різноманітних форм співробітництва і встановлення довір'я між вихователями і вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів;

гуманізація виховання - пріоритет завдань самореалізації особистості вихованця, створення умов для вияву обдарованості і талантів дітей, формування гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної;

безперервність і наступність виховання - досягнення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини; нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню особистості;

єдність навчання і виховання - розвиток і формування особистості, опанування нею національної і світової культури здійснюється як єдиний процес, що передбачає набуття знань, вироблення ставлень та цінностей, які в кінцевому рахунку обумовлюють світогляд та ідеали людини;

диференціація та індивідуалізація виховного процесу - врахування у виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного;

гармонізація родинного і суспільного виховання - організація педагогічного всеобучу батьків, об'єднання і координація виховних зусиль усіх суспільних інституцій.

3. Зміст національного виховання

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є:

— громадянське виховання: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;

— розумове виховання: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мислительними операціями, вироблення умінь і навичок культури розумової праці;

— моральне виховання: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

— трудове виховання: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;

— естетичне виховання: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;

— фізичне виховання: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини.

Тема 2. Виховна система школи, класу: сутність, структура. Характеристика основних компонентів.

План

1. Виховна система школи, її сутність
2. Структура виховної системи школи, її функції
3. Етапи розвитку виховної системи школи
4. Критерії розвиненості виховної системи школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. (Інформаційний збірник наказів МО України - 1996р. - №13.
2. Красовицький М. Ю. Виховна робота в школі: досвід і проблеми - К. ; Рад. школа. 1992.
3. Державна національна Програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) Київ, 1994.
4. Концептуальні основи закладів нового типу. Методичний посібник. - Київ, 1996.
5. Макаренко А.С. Деякі висновки з педагогічного досвіду. Твори в 7 томах - т. 5. -К.; Рад. школа. 1954.
6. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю. Вибр. твори в 5 т. - т. 2. - К.; Рад. школа, 1976.
7. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. – Харків, 2002. – 128 с.

1. Виховна система школи, її сутність

Виховання підростаючого покоління є стратегічним завданням кожного суспільства. Зміни у суспільному, економічному житті суспільства ведуть до суттєвих змін духовного життя, зокрема і системи виховання.

Поняття виховна система школи розглядається науковцями з різних позицій, тобто виділяються одна чи кілька найбільш істотних сторін.

Найбільш поширені такі, що характеризують цілісність і соціальну природу цього явища:

- виховна система — це те найширше поняття, яке включає в себе всі системні поняття, пов'язані зі школою в якості підсистем, тобто матеріальні, процесуальні та ідеальні компоненти;

- виховна система – це упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня;

- виховна система – це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються у часі і просторі: цілей, заради яких система створюється; спільної діяльності людей, що її реалізують; самих людей як суб'єктів цієї діяльності; освоєного ними середовища; відносин, що виникають між учасниками діяльності; керування, що забезпечує життєздатність і розвиток системи.

Також виховна система розглядається з організаційно-процесуальної сторони виховної діяльності:

- виховна система відбиває специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретної установи (організації).

На наш погляд, виховна система — це цілісне утворення, яке організується в процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє в кінцевому рахунку розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, за визначенням К.Д. Ушинського, "духу школи".

Здійснюючи аналіз поняття "виховна система", необхідно враховувати психолого-педагогічні умови формування особистості учня, насамперед такі:

- діагностика розвитку особистості, дитячого і педагогічного колективів;
- формування й обґрунтування мети виховного процесу;
- організація життєдіяльності співтовариства дітей і дорослих, максимально сприятливої для самореалізації і самоствердження особистості дитини, педагога, батьків;
- інтеграція зусиль суб'єктів виховного процесу;
- створення в освітній установі розвиваючого середовища, морально сприятливого та емоційно насиченого;
- здійснення науково обґрунтованого аналізу сформованої соціально-педагогічної ситуації, отриманих результатів виховної діяльності.

Виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси та потреби реальних дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною у різних регіонах, навіть у двох сусідніх навчальних закладах.

Важливими, на нашу думку, є виділені Г.І. Сорокою найбільш характерні риси виховної системи. Назвемо найголовніші із них.

Виховна система – це система соціальна. Її ядро – люди та їхні потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, дії, відносини. Адже виховна система обумовлена суспільною потребою у створенні спеціальних умов для розвитку у людського індивіда здібностей жити і працювати в соціумі, освоювати і виконувати соціальні ролі, перетворювати природну і соціальну дійсність.

Виховна система – це система педагогічна. Її функціонування пов'язане з реалізацією основних педагогічних завдань:

- формування в учнів цілісної системи наукових знань про природу, суспільство, людину;
- оволодіння учнями прийомами і способами основних видів діяльності;

- розвиток креативних здібностей дитини, її нахилів і талантів;
- формування в учнів ціннісного ставлення до різних сторін навколишньої дійсності і до самих себе;
- розвиток у дитини прагнення і здатності до самопізнання, самореалізації, самоствердження і самоосвіти;
- формування в освітній установі колективу як сприятливого середовища для розвитку і життєдіяльності дітей і дорослих.

Вирішення цих завдань передбачає використання різноманітних форм, методів і прийомів педагогічного впливу. Результати будуть залежати від оптимального і педагогічно доцільного їх поєднання та застосування.

Виховна система – це система ціннісно-орієнтована. Процес виховання спрямований на формування наукового світогляду та загальнолюдських цінностей, народної та національної культури, високоморальних людських стосунків, громадянських рис, підготовку до повноцінного, соціально активного життя.

Виховна система – це система цілісна. Враховуючи, що саме поняття система визначається як цілісне утворення компонентів, які взаємодіють між собою і підпорядковуються загальному, можна стверджувати, що ця риса є істотною і необхідною. Щодо кількості компонентів та їх наявності у виховній системі єдиної думки науковців немає. Але відомий дослідник педагогічних систем В.П. Симонов справедливо стверджує, що порушення цілісності призводить до розпаду системи взагалі.

Виховна система – система відкрита, самокерована і така, що саморозвивається. Треба відзначити, що ця риса визначається особливостями виховного процесу як такого взагалі. Адже виховання є соціальним явищем, яке означає формування і розвиток особистості під впливом усієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників. Крім того, виховна система повинна мати високий рівень організації, що забезпечить здатність змінюватись, удосконалюватись відповідно до поставлених цілей, об'єктивно аналізувати і визначати перспективи свого розвитку. Створення, зміцнення і коригування зв'язків між компонентами системи повинні забезпечувати цілісність системи. Але головний критерій ефективності розвитку гуманної виховної системи — розвиток особистості дитини. Процес розвитку виховної системи значною мірою визначається тим, що вона є самоорганізованою системою. У результаті педагогічного управління виховною системою і процесами самоорганізації складаються закономірності її розвитку.

І як результат усієї діяльності виховної системи – вона є системою цілеспрямованою. При відсутності цільових орієнтирів виховна діяльність втрачає свій зміст. Ціль у навчально-виховній системі відіграє роль системоутворюючого і системоінтегруючого фактора. Meti підпорядковуються всі компоненти. Саме цілі і засоби їх досягнення відрізняють одні виховні системи від інших.

2. Структура виховної системи школи, її функції

Досвід кращих шкіл України дає переконливі підстави для необхідності збереження і дальшого розвитку системного підходу до виховання. Мова йде про створення в кожній школі спеціальної виховної системи, яка тісно пов'язана з навчальним процесом, але має свої специфічні функції та структуру. Не випадково в державній національній Програмі «Освіта» створення в кожній школі власної виховної системи розглядається як один з «основних шляхів реформування виховання». У багатьох школах спроби використання виховних систем виявляються вдалими—педагогічний процес стає більш спрямованим, керованим і, що найважливіше, ефективнішим.

Закономірно, що в тих освітніх закладах, де побудована й успішно функціонує виховна система в цілому, з'являється бажання створити виховні системи в навчальних класах, групах.

Побудова виховної системи є не тільки суб'єктивним бажанням класного керівника, вихователя, але й необхідністю.

Що ж таке виховна система класу? З яких елементів і компонентів вона складається?

Виховна система класу - це спосіб організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, що становить цілісну й упорядковану сукупність взаємодіючих компонентів і сприяє розвитку особистості та колективу.

Виховна система класу-це досить складне соціально-педагогічне явище, що складається з великої кількості елементів.

Аналіз основних компонентів виховної системи класу.

ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ТА ЕЛЕМЕНТИ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ КЛАСУ

Компоненти виховної системи Складові частини(елементи) компонентів

I. Індивідуально-груповий

1.Класний керівник (вихователь)

2.Учні класу.

3.Батьки учнів.

4.Педагоги та інші дорослі, що беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності класного колективу.

II. Ціннісно орієнтаційний

1.Цілі та завдання виховання.

2. Перспективи життєдіяльності класного співтовариства.

3. Принципи побудови виховної системи і життєдіяльності класу.

III. Функціонально-діяльнісний компонент

1. Системоутворюючий вид

діяльності, форми і методи організації спільної діяльності та спілкування.

2. Основні функції виховної системи.

3. Педагогічне забезпечення і самоврядування життєдіяльності класного співтовариства.

IV. Просторово-часовий компонент

1. Емоційно-психологічне, духовно-моральне і предметно-матеріальне середовище.

2. Зв'язки і стосунки класного співтовариства з іншими спільнотами дітей і дорослих.

V. Діагностико-аналітичний компонент

1. Критерії ефективності виховної системи.

2. Методи та прийоми вивчення результативності виховної системи.

3. Форми і способи аналізу, оцінювання та інтерпретації отриманих результатів.

ПЕРШИЙ КОМПОНЕНТ- індивідуально-груповий має виняткову важливість. По-перше, саме члени класного співтовариства-учні, педагоги, батьки, маючи суб'єктивні повноваження, вирішують, яку виховну систему створювати, як її моделювати, яким чином система має функціонувати. По-друге, сенс і доцільність цієї діяльності щодо створення виховної системи обумовлені потребою в змінах індивідуальних і групових характеристик цього компонента і складових його елементів.

Головна роль у побудові, забезпечення функціонування та розвитку виховної системи класу належить класному керівникові чи вихователю. Його життєво-ціннісні орієнтації, педагогічні погляди і позиція, інтереси і захоплення є найістотнішими системоутворюючими чинниками.

Дуже часто доводиться бачити: якщо основу особистості класного керівника(вихователя) складають гуманістичні цінності, то такі ж ціннісні орієнтації переважають і в класному колективі. Не випадково при зміні класного керівника зазнає значних змін виховна система цього класу. Нерідко відсутність теоретичних знань і практичних умінь з використання системного підходу в педагогічній діяльності, недостатній розвиток системного мислення не дозволяють досягти бажаного результату.

Вихователю необхідно побачити і зрозуміти специфічні риси класного співтовариства, визначити рівень розвитку учнівського колективу, сформованості в ньому міжособистісних стосунків і спільної діяльності, щоб потім мати можливість обрати найбільш оптимальний шлях, форми і засоби побудови виховної системи.

ДРУГИЙ КОМПОНЕНТ виховної системи класу-ціннісно-орієнтаційний. Підкреслюючи суттєву значущість цього компонента, вчені називають його ціннісно-смісловим ядром системи. А от практики-вихователі, на жаль, часто недооцінюють важливість цього компонента, тому в планах роботи можна виявити недостатньо продумані і обґрунтовані цілі або зовсім їхню відсутність.

Не піддаються аналізу ціннісні орієнтації класного співтовариства і його членів. Через це педагогічна діяльність носить хаотичний, спонтанний характер і веде до невтішних наслідків у процесі розвитку і формування учнівського колективу.

Виховання без цілі не буває. Вихователь повинен про це пам'ятати і приділяти більш пильну увагу цілепокладанню.

ТРЕТІЙ КОМПОНЕНТ виховної системи класу - Функціонально-діяльнісний. Він виконує роль головного системоутворюючого чинника, який забезпечує упорядкованість і цілісність виховної системи, функціонування і розвиток її основних елементів і зв'язків. Його основу становить спільна діяльність та спілкування членів класного співтовариства. Вибір системоутворюючого виду діяльності залежить, насамперед, від інтересів та потреб учнів, потенційних можливостей вихователя, від типу навчального закладу та його структурних підрозділів.

ЧЕТВЕРТИЙ КОМПОНЕНТ виховної системи-просторово-тимчасовий. Кожна виховна система має середовище-свій життєвий простір, в якому здійснюється спільна діяльність і спілкування членів класного колективу, розвиваються міжособистісні та ділові стосунки, формуються індивідуальні та групові ціннісні орієнтації. Відомо, що вихователь старається створити у класному колективі духовно багату і морально чисту, порівняно із навколишнім соціумом, атмосферу. Проте, це зовсім не означає, що виховна система повинна бути закритою з обмеженими зовнішніми зв'язками і стосунками.

Як показують наслідки дослідно-експериментальної роботи процес розвитку загальношкільної і класних виховних систем протікає успішніше, якщо створення загальної системи освітнього закладу передуює модулюванню виховних систем його структурних підрозділів.

П'ЯТИЙ - діагностико-аналітичний компонент.

Вихователю набагато простіше знайти свою нішу у виховному просторі, якщо йому будуть відомі цілі, завдання, принципи й основні напрями, форми і засоби побудови життєдіяльності і виховного процесу в загальноосвітній школі. Останнім часом вихователі намагаються відмовитися від виміру результатів виховної діяльності «на око» і прагнуть опанувати діагностичні прийоми і мету дослідження ефективності навчально-виховного процесу.

Вихователю складно визначити критерії результативності виховної роботи, знайти і коректно використати методики вивчення, правильно опрацювати, оцінити отримані результати.

Вихователь потребує допомоги вчених і методистів.

На думку дослідників цієї проблеми «мірилом» ефективності функціонування класної виховної системи можуть бути такі критерії:

- вихованість учнів;
- захищеність і комфортність дитини у класі;
- задоволеність учнів та їх батьків життєдіяльністю класу;
- сформованістю класного колективу, репутацією класу.

Проблема визначення структури виховної системи до кінця не вирішена. Компоненти, що виділяються, різноманітні за характером і змістом. Найбільш узагальнена структура виховної системи школи така: мета, заради якої вона створюється, діяльність і спілкування, що забезпечують її реалізацію, відносини суб'єктів діяльності, основне середовище, керування, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему. Г.І. Сорока наводить ще таку структуру: ціннісно-сміслову ядро (мета, принципи, зміст, методика), просторово-тимчасова структура (різні форми діяльності з учнями), координаційно-педагогічний компонент (функції, педагогічні технології, керування розвитком системи, система підвищення компетентності педагогів, батьків). Однак, на нашу думку, наведені приклади структур виховної системи загальноосвітньої школи неповні і не відображають у повному об'ємі всіх сфер функціонування.

Запропонована Є.Н. Степановим структура є більш логічною і оптимальною. Вона включає:

- індивідуально-груповий компонент (педагоги, учні, батьки, дорослі, які беруть участь у діяльності навчального закладу);
- ціннісно-орієнтаційний компонент (цілі, цінності, принципи діяльності, перспективи);
- функціонально-діяльнісний компонент (форми і методи роботи, спілкування, функції, керування);
- комунікативний компонент (відносини, внутрішні і зовнішні зв'язки);
- діагностико-результативний компонент (критерії ефективності, оцінка й аналіз функціонування).

Аналіз запропонованої структури виховної системи доводить, що такий підхід враховує не тільки суб'єктів, діяльність виховного процесу, а й особливості – технологічний підхід у функціонуванні.

У науковій педагогічній літературі виділяють такі функції сучасної виховної системи загальноосвітньої школи: інтегруюча, регулююча та розвиваюча.

Інтегруюча функція передбачає поєднання в одне ціле різних за змістом і характером виховних впливів, які підпорядковані загально визначеній меті виховання.

Регулююча функція спрямована на упорядкування педагогічних процесів, визначення ступеня важливості, невідкладності; на управління ними та корекцію.

Розвиваюча функція забезпечує динаміку системи, яка характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого — її оновленням, удосконаленням. Діяльність виховної системи включає постановку цілей, проектування нового стану системи виховання й етапів досягнення,

коректування освітньо-виховних процесів, об'єктивний аналіз їхнього ходу і результатів, висунення нових перспектив.

Як свідчить педагогічна практика останніх років, із змінами, що відбулися в освіті та вихованні шкільні виховні системи почали виконувати ще деякі нові функції – функції захисту, корекції і компенсації, реабілітації. Школа виступає фактором захисту, безпеки підростаючого покоління. У цьому й проявляється її захисна функція. Школа також коригує різнобічний вплив зовнішнього середовища своїми цінностями, орієнтирами, правилами життя, виховними традиціями. Гуманістична система виховання і навчання учнів повинна забезпечувати:

- особистісний підхід до виховання, уважне ставлення до унікальності і своєрідності кожного учня;
- організацію життєдіяльності учнів як основи виховного процесу (виховний процес розглядається як процес життєтворчості учнів відповідно до їх вікових потреб, психофізичних особливостей, сенситивних періодів розвитку кожної дитини);
- стимуляцію творчої активності кожного учня;
- гуманізацію міжособистісних стосунків;
- інтеграцію в соціокультурне середовище.

Дійсно, школа повинна бути гуманною, "теплою" до дитини і при цьому відкритою до діалогу та співробітництва з системою соціальних інститутів суспільства; вона повинна організовувати педагогічний процес з орієнтацією на інтереси і потреби як дитини, так і суспільства, в якому вона живе.

Успішність реалізації функцій виховної системи школи залежить від таких інтегральних характеристик, як соціально-психологічний клімат, дух школи, стиль життєдіяльності, професіоналізм і компетентність педагогічних працівників.

Компоненти виховної системи	Складові частини (елементи) компонентів
I. Індивідуально-груповий	<ol style="list-style-type: none"> 1. Класний керівник (вихователь). 2. Учні класу. 3. Батьки учнів. 4. Педагоги та інші дорослі, які беруть участь у виховному процесі і життєдіяльності класного колективу
II. Ціннісно-орієнтаційний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мета та завдання вихователя. 2. Перспективи життєдіяльності класного співтовариства. 3. Принципи побудови виховної системи і життєдіяльності класу
III. Функціонально-діяльнісний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Системотвірний вид діяльності, форми і методи організації спільної діяльності і спілкування. 2. Основні функції виховної системи. 3. Педагогічне забезпечення і самоврядування життєдіяльності класного співтовариства
IV. Просторово-часовий	<ol style="list-style-type: none"> 1. Емоційно-психологічне, духовно-моральне і предметно-матеріальне середовище. 2. Зв'язки і стосунки класного співтовариства з іншими спільнотами дітей та дорослих. 3. Місце і роль класу у виховному просторі освітнього закладу. 4. Етапи становлення і розвитку виховної системи
V. Діагностико-аналітичний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Критерії ефективності виховної роботи. 2. Методи та прийоми вивчення результативності виховної системи. 3. Форми і засоби аналізу, оцінки й інтерпретації отриманих результатів

3. Етапи розвитку виховної системи школи

Досвід багатьох навчальних закладів доводить, що будь-яка виховна система в своєму розвитку проходить основні етапи, для кожного з яких характерні специфічні завдання, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки.

Перший етап – становлення системи. Це складний і тривалий процес. Він починається зі з'ясування мети, з вироблення головних орієнтирів в організації виховного процесу, з проектування колективних цінностей. В педагогічному середовищі на цьому етапі зазвичай підсилюються розбіжності, різко виділяються лідери, актив, групи, між якими виникають ситуації напруження й конфлікти. Іде болісна переоцінка минулого, перегляд педагогічних позицій.

Колектив навчального закладу на цьому етапі виступає головною мірою системи, формування колективістської орієнтації стає її метою. Атмосфера пошуків, гострих дискусій охоплює і учнівське середовище. В ньому доволі швидко вирізняються ті, хто тяжіє до колективної діяльності, володіє організаторськими здібностями; вони починають стягуватися до ядра

майбутнього колективу. Це не завжди викликає у інших позитивну реакцію, тому може настати період розбрату; однак це, як правило, тимчасова дисгармонія. В цей час колективність виявляється швидше на рівні класу. Почуття належності до колективу навчального закладу притаманне переважно активу.

На цьому етапі взаємодія з оточуючим середовищем у системи найчастіше має стихійний характер, вона чисто реактивна. Усвідомленого, цілеспрямованого освоєння навколишнього середовища ще немає.

В цілому система характеризується недостатньою міцністю внутрішніх зв'язків. Тому в керівництві нею переважають організаційні аспекти. Система поки що не набрала силу, її компоненти працюють автономно, ще не досягнуто єдності педагогічних дій.

Період початкового формування не повинен затягуватися. Темпи системоутворення на цьому етапі повинні бути досить високими, щоб швидше виправдати очікування учасників в удосконаленні якості шкільного життя.

Другий етап пов'язаний з відпрацюванням структури системи і змісту діяльності колективу: затверджуються системоутворюючі види діяльності, пріоритетні напрямки функціонування, іде відпрацювання найбільш ефективних форм і методів діяльності.

Цей етап характеризується бурхливим розвитком учнівського колективу навчального закладу, самоврядуванням в ньому, розвитком міжвікового спілкування. В цей час можливе деяке послаблення діяльності класних колективів, бо межі класу стають тісними для учнів. Виникають різні тимчасові, одновікові і міжвікові об'єднання. Розвиваються ініціатива і самостійність, створюються передумови для колективної творчості, народжуються колективні традиції. Розширюються можливості самоствердження особистості в колективі. Колективність на цій стадії виявляється в бажанні учнів більше часу проводити разом.

Оскільки в цей час посилюється увага до домінуючих видів діяльності, може знижуватися інтерес до повсякденних, буденних справ, виникати перевантаження учнів і дорослих громадською роботою. Через це тут особливо важливі регуляційні процеси.

До цього часу педагоги, зазвичай, вже відчували переваги впорядкованої виховної діяльності в навчальному закладі. Вони починають усвідомлювати значення взаємної залежності і взаємної відповідальності у досягненні спільних успіхів. Однак педколектив і колектив учнів на цьому етапі зазвичай ще не являють собою єдиного колективу. Спільність вчителів частіше статична і консервативна, учнівський колектив більш динамічний і революційний. Головна складність педагогічного керівництва виховною системою на цьому етапі – узгодити темпи розвитку цих двох колективів таким чином, щоб педагоги не лише не стали гальмом у розвитку учнівського колективу, але й забезпечували педагогічну ініціативу в організації його життя.

Взаємостосунки системи з оточуючим середовищем в цей період складні, особливо з молодіжним середовищем. Різкий ріст зацікавленості учнів внутрішніми справами навчального закладу призводить до послаблення, а інколи й до руйнування вуличних, дворових компаній: між ними і навчальним закладом розпочинається боротьба за вплив на особистість учня. В зв'язку з необхідністю упорядкувати стосунки з середовищем виникає необхідність в психосоціологічній службі.

На третьому етапі система остаточно сформовується: зв'язки міцнішають, життя навчального закладу впорядковується, робота іде "в завданому режимі". Посилюються інтегративні процеси, вони охоплюють навчальне пізнання, позанавчальну діяльність за інтересами, працю. Межі уроку стають тісними, розпочинаються пошуки більш містких і гнучких форм колективного пізнання.

4. Критерії розвиненості виховної системи школи.

Природним завершенням розмови про виховні системи є вихід на проблему критеріїв їх розвиненості. Тут існує декілька підходів, найчастіше часто зустрічається такий: чим складніша система, тим складнішими і чисельнішими повинні бути критерії її оцінки. Прикладом такого підходу є критерії оцінки роботи навчального закладу, які неодноразово розроблялися. Педагогічним колективам вони нічого не дали, окрім стану пригніченості і страху від величезного об'єму вимог. Ці критерії швидко перетворювалися у програму фронтальних, тематичних та інших перевірок, якою озброювалися органи народної освіти та інші контролюючі організації.

Такий шлях малопродуктивний. По-перше, тому що все оцінити не можна та й непотрібно – отож немає сенсу розробляти систему всеохоплюючих критеріїв; вони повинні бути свідомо обмежені невеликою кількістю ключових, принципових позицій. По-друге, критерії створюються не стільки для оцінки навчального закладу ззовні, скільки для того, щоб слугувати інструментом самооцінки і самоаналізу навчального колективу. У цьому випадку напруга і страх педагогів змінюються особистою зацікавленістю. Нарешті, критерії повинні бути нечисленними, але ясними для розуміння кожного активного члена колективу – і дорослого, і учня. Зрозуміло, вони повинні бути конкретизовані в спеціальних методиках, які також досить зрозумілі, придатні для застосування.

Наведемо критерії факту: 1. Впорядкованість життєдіяльності навчального закладу: відповідність змісту, об'єму і характеру виховної роботи можливостям і умовам даного навчального закладу; розуміння розташування в часі і просторі всіх цілеспрямованих виховних впливів; скоординованість всіх виховних заходів, їх педагогічна доцільність, необхідність і достатність; узгодження планів і дій всіх колективів, організацій та об'єднань, що

працюють в навчальному закладі; зв'язок навчальної і позанавчальної діяльності учнів і вчителів; чіткий ритм і розумна організація життя навчального закладу. 2. Наявність єдиного колективу навчального закладу, згуртованість навчального закладу “по вертикалі”, стійкі міжвікові зв'язки і спілкування. Педагогічна частина колективу являє собою союз однодумців, вихователів-професіоналів, які здатні до реального самоаналізу і постійної творчості. В учнівському середовищі гарно розвинена колективна самосвідомість, “почуття навчального закладу”. Учнівсько-педагогічний колектив живе за законами, правилами, звичками і традиціями, що їх виробив сам. 3. Зінтегрованість виховних впливів у комплекси, концентрація педагогічних зусиль в великі “дози виховання”, в великі організаційні форми (центри, клуби, ключові справи, тематичні програми). Дискретність виховного процесу, чергування періодів відносного спокою, щоденної чорнової роботи з періодами підвищеної колективної напруги, яскравими, святковими подіями, що фокусують головні риси системи.

Критерії якості. 1. Ступінь наближення вистеми до поставленої мети, реалізація педагогічної концепції, що лежить в основі виховної системи (домовимося: мова йде про прогресивний тип, про систему гуманістичну і демократичну). Чим більше реальний стан навчального закладу відповідає високим ідеалам та ідеям її цільової настанови, тим з більшою упевненістю можемо говорити про ефективність даної виховної системи. 2. Загальний психологічний клімат навчального закладу, стиль стосунків в ньому, самопочуття дитини, її соціальний захист, внутрішній контроль, справжнє взаєморозуміння сім'ї і школи. Емоційна насиченість життя колективу, мажор, гумор, гра – “педагогіка радості”. Атмосфера доброзичливості та щирості, терпимості, бережливого ставлення один до одного. Це не завжди піддається точному виміру, але безпомилково визначається і без нього. Адже ще Л.М.Толстой високо цінував “дух школи”, визначаючи його однією із найважливіших, визначальних її ознак. 3. Рівень вихованості випускників навчального закладу. Випускників можемо значною мірою вважати втіленням кінцевого результату виховної вистеми. Запитання у тому, чим визначати рівень вихованості особистості сімнадцятирічної людини, яка виходить в самостійне життя. Очевидно, що тут може бути багато підходів і багато складових визначальних якостей. Наш підхід такий: рівень вихованості можемо визначити кількома інтегративними якостями особистості, найбільш актуальними для даного часу. Які ці якості, вирішує для себе сам колектив залежно від того, яку людину він хоче виховати.

Отже, насамперед, виховна система навчального закладу повинна виступати в якості спеціальної і найважливішої мети всього педагогічного колективу. Цій меті відповідає специфічна діяльність (організаційна, педагогічна, управлінська), яку веде керівник навчально-виховного закладу, директор. Його особистість, ділові, професійні, людські якості, авторитет – все це має величезне значення, особливо на початковій стадії роботи. Створення і функціонування системи передбачає максимальну активність і узгодженість всіх зусиль, спрямованих на процес виховання. Особливо

важливою є активність самих учнів, до яких повинні бути доведені основні ідеї, завдання та мета системи.

Виховна система навчального закладу може успішно розвиватися, якщо вона сучасна: відображати особливості соціальної ситуації свого часу, процеси, що відбуваються в “дорослому” суспільстві. Демократія, єдність слова і діла, виховання правдою – риси суспільного життя, які приходять до навчального закладу.

Отже, виховна система навчального закладу – це комплекс цілей, діяльності щодо їх реалізації, стосунків, що народжуються в діяльності між її учасниками, керуючих дій педагогів і самих дітей, впливів середовища, що опановане навчальним закладом. В межах такої системи живе, росте і розвивається як особистість учень; звичайно ж, він при цьому відчуває вплив і сім'ї, навколишнього середовища. Впливи ці, як відомо, неоднозначні. Ну, а вплив виховної системи навчального закладу – він однозначний? “Гарна” система завжди добре впливає на особистість? На жаль, навіть якщо мета системи гуманістична, діяльність цікава для учнів, якщо і дітей і дорослих пов'язують стосунки довіри, взаємної цікавості, взаємної допомоги – така система веде до створення в навчальному закладі умов, які сприятливо діють на особистісний розвиток всіх дітей, але умов, що сприятливо впливають на особистісний розвиток кожного, вона не гарантує.

Тема 3. ТЕХНОЛОГІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

ПЛАН

1. Загальне поняття про педагогічні технології.
2. Цілісний підхід у вихованні.
3. Предмет технології виховання.
4. Технологічний підхід до виховання у спадщині А.С.Макаренка.
5. Особистісно зорієнтовані виховні технології як джерело самоповаги особистості.
6. Зміст і завдання виховних технологій.

Література:

1. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать. - М 1991.
2. Берн Е. Ігри, в які грають люди. - М., 1988.
3. Вишневський О.І. Гуманізація шкільного життя. // Рад. школа. - 1990. - №1.
4. Волинець А.Г. Сучасні педагогічні інновації і школа майбутнього // Рідна школа. - 1993. - №8.
5. Воробьев Г.Г. Школа будущего начинается сегодня. - М., 1991.
6. Голубев Н.К., Битинас Б.П. Введение в диагностику воспитания. - М., 1989.
7. Гришин Д.М., Колдунов Я.И. Руководство самовоспитанием школьников. - М., 1973.
8. Гуревич К.М. Индивидуально-психологические особенности школьников. - М., 1988.
9. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник. - К., 1997.
10. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М., 1987.

11. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Рад. школа. - 1991, № 6.
12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. - К., 1981.
13. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. // Вибр. твори: В 5 т. - К., 1977. - Т 5.
14. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. - К., 1971.
15. Турбовский Я.С. Средства и методы педагогического воздействия. - М., 1980.

1. Поняття про технологію виховання.

Слово «технологія» (від гр. *techne* — мистецтво, майстерність; *logos* — наука) у виробничому процесі означає систему запропонованих наукою засобів, способів і алгоритмів, застосування яких забезпечує наперед визначені результати діяльності, гарантує отримання продукції заданої кількості і якості. Технологія базується на науці. Всі сучасні виробництва ґрунтуються на технологіях.

Термін «технологія» у педагогіку ввів А.С. Макаренко. Він вважав, що справжній розвиток педагогічної науки пов'язаний із її здатністю «проекувати особистість», тобто чітко передбачати ті її якості і властивості, які мають сформуватися у процесі виховання. Визначеність цілей дає можливість перейти до чіткої технології виховання.

Я під цілями виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру... Я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої необхідно прагнути.

А. С. Макаренко

Технологія виховання — це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виховання. Зміна завдання веде до зміни технології.

Педагогічна технологія, як і будь-яка інша, є концентрованим виразом досягнутого рівня діяльності («колективної майстерності»). Останній виникає на основі індивідуальної майстерності. Сучасна педагогічна теорія «дозріла» для технологічного підходу у вихованні, визнає його раціоналізм і доцільність, проте до розробки технології виховання, спираючись на яку кожен педагог зміг би сформувати ідеальну особистість, їй ще далеко.

Проблема не тільки в тому, що більшість педагогів ще не відійшла від інтуїтивного вирішення виховних завдань, а й у складності процесу виховання. На відміну від виробничих процесів, які мають послідовні операції, у виховному процесі якості особистості формуються не послідовно, а комплексно. Не можна сформувати особистість зусиллями різних вихователів, які володіють окремими «технологічними операціями». Особистість може створити тільки особистість. Тому вихователь, спираючись на загальну технологію, повинен вести виховний процес з початку і до кінця. Звісно, при цьому він завжди буде проявляти індивідуальну майстерність.

Що дає сучасній практиці виховання педагогічна технологія?

1. Контекст «виховне завдання — технологія виховання» зводить до мінімуму педагогічні експромти у практичній діяльності і переводить останню на шлях попереднього проектування виховного процесу.

2. Замість окремих «виховних заходів» технологія виховання пропонує проект виховного процесу, який визначає зміст і відповідні види діяльності кожного вихованця.

3. Ієрархія цілей (визначення трьох рівнів цілеутворення: глобального — на рівні замовлення суспільства, етапного — на рівні етапів навчання, оперативного — на рівні конкретних виховних завдань) дозволяє досягнути гармонійної взаємодії всіх компонентів виховної системи по горизонталі (у межах одного періоду навчання — навчального року, півріччя, чверті) і вертикалі (на весь період навчання у школі).

4. Позбавитися формалізму. Формалізм у вихованні означає неухвалене, шаблонне ставлення до вихованця чи колективу, а значить однобічність і неадекватність виховних впливів.

Типовими проявами формалізму у вихованні є розрізнений підхід до планування, проведення ізольованих «виховних заходів», оцінки виховної роботи;

— показний характер виховної роботи, що суперечить розвиткові вихованця і колективу;

— незавершеність, неповнота виховних впливів, коли вихованець розглядається як об'єкт впливу тощо;

— однобічність трактування того чи іншого впливу; так, бесіда, доручення часто розглядаються як метод лише морального чи естетичного виховання, хоча насправді вони вирішують різні завдання вих

2. Цілісний підхід у вихованні.

У практичній технології ідея цілісності виховного процесу реалізується шляхом комплексного підходу. Комплексність — це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу і взаємодії. Комплексний підхід до виховання виконує одночасно декілька функцій:

- 1) орієнтує побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості;
  - 2) сприяє всебічному розвитку особистості, який є результатом комплексного вирішення виховних завдань;
  - 3) сприяє гармонійному розвитку особистості шляхом здійснення єдності і взаємозв'язку всіх напрямів сучасного виховання, їх певного співвідношення і супідрядності;
  - 4) сприяє ефективності виховання: одночасне вирішення не однієї, а декількох виховних завдань, природно, піднімає його результативність.
- Між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і обумовленостей. Ефективність виховання врешті-решт визначається тим, що ці залежності й обумовленості враховуються, точніше, здійснюються на практиці.

В. О. Сухомлинський

Сучасні технології виховання реалізують основні функції комплексного підходу шляхом:

1. Впливу на свідомість, почуття і поведінку вихованців.
2. Органічного поєднання виховання (зовнішнього педагогічного впливу) і самовиховання особистості.
3. Єдності та координації виховних зусиль усіх соціальних інститутів і об'єднань, які займаються вихованням: сім'ї, школи, колективів і груп, засобів масової інформації, літератури, мистецтва, органів правопорядку та ін.
4. Використання системи конкретних виховних справ, які одночасно вирішують завдання інтелектуального, фізичного, патріотичного, морального, естетичного й екологічного виховання в єдиному виховному процесі.
5. Системного підходу до процесу виховання — послідовності і супідрядності всіх компонентів виховання, їх взаємозв'язків і взаємовпливу.
6. Урахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які сприяють чи перешкоджають одержанню найоптимальніших результатів виховної роботи. У виховному процесі, що протікає у формі взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, у ролі таких причин (факторів) виступають:
  - а) уже сформований спосіб життя школяра, який може сприяти розвитку запланованих якостей або (за певних умов) перешкоджати йому;
  - б) умови життя, які спричиняють становлення певного способу життя у межах різних регіонів: національні особливості (національна психологія, характер, свідомість, світогляд) найближчого оточення вихованця; традиції, звичаї, обряди; особливості географічного і природного середовища;
  - в) засоби масової інформації і пропаганди;
  - г) рівень розвитку й умови життя колективу, які безпосередньо впливають на особистість школяра (виховна система, що склалася у ньому, громадська думка, ціннісні орієнтації, моральні норми, психологічний клімат);

- д) норми взаємин, що склалися у первинних колективах, позиція учня у системі колективних відносин;
- е) індивідуальні особливості вихованця.

3. Предмет технології виховання.

Питання про педагогічну технологію в процесі виховання у вітчизняній літературі не піднімались.

На рубежі 70-80 рр. ХХ ст. проблема педагогічної технології стала чітко усвідомлюватись і розробляти в сфері професійної майстерності і “педагогічної техніки”, викликана кризовими явищами, які відбувались в шкільній системі. Ця проблема вела до реформування професійної освіти вчителя.

Особливу цікавість до питань педагогічної техніки і майстерності проявили І.П.Зязюн, Л.І.Рувінський, М.А.Верб, В.Г.Куценко, Ю.І.Турчанінова.

Посилилась увага педагогів до проблеми педагогічного спілкування (А.Б.Домбрович, Є.М.Ільїн, О.В.Мудрик), а також психологів (А.А.Бодалев, В.А.Кан-Калик). Стали розроблятися питання театральної педагогіки (В.А.Кан-Калик, Г.Крісті, В.І.Малінін). У 90-ті рр. ХХ ст. у вітчизняній педагогіці почав розвиватись самостійний напрямок – технологія виховання. Він базувався, перш за все, на досвіді вітчизняної педагогіки 20-30-х рр.

Узагальнюючи сучасні дослідження в галузі педагогічної технології, можна виділити характерні риси технології виховання: цілепокладання, процесуальність, поділ процесу, його послідовність, безперервність, раціональність і стабільність, гарантованість педагогічного результату на основі постійної корекції і зворотного зв'язку, індивідуальна майстерність педагога.

Науковий термін “технологія виховання” вперше ввів в педагогічну науку А. С. Макаренко, а Я. А. Коменський бачив технології в ідеалі як досконалий метод виховання.

В педагогіці вдавались до багатьох спроб зробити виховання схожим до добре налагодженого механізму. Однак, зробити це дуже складно, бо єдиний механізм для реалізації різноманітних цілей виробити дуже важко.

Тому предмет технологій виховної роботи – це конструювання системи виховного процесу, виходячи із заданих виховних установок (виховні орієнтири, цілі і зміст виховання).

Таким чином, особливостями технології виховного процесу є корекція та зворотній оперативний зв'язок.

Основні ознаки розвитку виховної системи:

- концептуальне обґрунтування виховної системи;
- створення системи педагогічного моніторингу виховання;
- активна, чітко організована взаємодія різних суб'єктів виховного процесу;
- розвиток органів самоврядування;
- програмно-цільове управління виховною системою;
- єдність і різноманітність виховних заходів і подій.

(З моделями виховної системи в школах різного типу можна познайомитись у навчально-методичному посібнику “Мистецтво життєтворчості особистості” за ред. І. П. Соханя: У 2 ч., -К., 1997 р. Ч. 2, С.616,652.).

Результат виховної роботи – ідеал випускника: духовно-моральна, громадська, практично-орієнтована, фізично і психічно здорова особистість. Випускник сучасної школи, який буде жити і працювати в наступному тисячолітті, постіндустріальному суспільстві, повинен володіти певними якостями особистості, а саме:

- гнучко адаптуватися до життєвих ситуацій, які постійно змінюються, самостійно отримувати необхідні знання, вміло застосовувати їх на практиці для вирішення різноманітних проблем, щоб протягом всього життя мати можливість знайти своє місце;
- самостійно, критично мислити, вміти бачити труднощі, які виникають в реальному світі, і шукати шляхи раціонального їх вирішення, використовувати сучасні технології; чітко усвідомлювати, де і яким чином отримані ними знання можуть бути використані в оточуючій дійсності; бути здатним генерувати нові ідеї, творчо мислити;
- грамотно працювати з інформацією (вміти збирати необхідні для дослідження певного завдання факти, аналізувати їх, висувувати гіпотези вирішення проблем, робити необхідні узагальнення, співставлення з

аналогічними або альтернативними варіантами, які розглядаються, встановлювати статистичні закономірності, формулювати аргументовані висновки і на їх основі виявляти і вирішувати нові проблеми);

- бути комунікабельними, контактними в різноманітних соціальних групах, попереджувати конфліктні ситуації або вміло виходити з них;
- займатись самовихованням, самовдосконаленням.

Як бачимо, система виховної роботи в школах різного типу повинна базуватись на ідеях гуманізму, демократичності і передбачає ряд основних аспектів:

- вплив на вихованців у трьох напрямках: на свідомість, на почуття, на поведінку;
- позитивний результат досягається при органічному з'єднанні виховання (зовнішнього педагогічного впливу) і самовиховання особистості;
- координація зусиль школи, сім'ї, соціального середовища;
- позитивні якості особистості формуються через систему конкретних виховних заходів, справ, ігор.

“Будь-яка діяльність, - підкреслює вчений В. Беспалько, - може бути або технологією або мистецтвом виховання. Мистецтво засноване на інтуїції, технологія – на науці. З мистецтва все починається, технологією завершується, щоб потім все почалося спочатку”.

4. Технологічний підхід до виховання у спадщині А.С.Макаренка.

Технологічний підхід в галузі виховання був предметом гострих суперечок і дискусій протягом всього ХХ століття. А.С.Макаренко одним з перших в педагогічній історії послідовно і неухильно проводив в життя ідею виховання як технологічного процесу. Ще в 1925 році він писав: “Виховання повинно бути організоване як масове виробництво... Перш за все за теорією здорового глузду”.

Одночасно він підкреслював, що людська особистість повинна “залишатися для нас людською особистістю зі всією її складністю, багатством і красою”. Саме тому “до неї потрібно підходити з більш точними вимірами. З більшою

відповідальністю, з більшою наукою”. Більшість “деталей” в людській особистості і в людській поведінці можна “штампувати в стандартному порядку”, але для цього потрібна “скрупульозна” обережність і точність. Інші деталі вимагають “індивідуальної обробки в руках висококваліфікованого майстра, людини із золотими руками і гострим оком”.

Першоосною виховної технології А.С.Макаренка, його важливим педагогічним відкриттям можна вважати виділення в технології процесу виховання двох взаємодіючих рівнів: загального для всіх організаційних форм виховання і індивідуалізації цієї роботи. Індивідуалізацію виховання він вважав найголовнішим завданням вихователя, основною сферою його педагогічної майстерності. Забезпечення принципу індивідуалізації виховання в новій школі передбачає, по-перше, індивідуально зорієнтовану допомогу дітям у реалізації первісних базових потреб, без чого неможливе відчуття людської гідності; по-друге, створення умов для реалізації фізичних, інтелектуальних, емоційних здібностей і можливостей, характерних для даного індивіда. І, нарешті, третя, стержнева риса індивідуалізації, - допомога людині в духовному самоздійсненні, у творчому самовтіленні, у розвитку здатності до життєвого самовизначення (екзистенційний вибір).

Одним із потенційних напрямків в розвитку сучасної технології виховання може бути розробка “поопераційного підходу” в цій галузі.

А.С.Макаренко знайшов шлях органічного поєднання гуманістичної спрямованості виховання з його високою ефективністю, масовістю. Він поєднав в єдине ціле погляд на виховання як соціальне явище і обґрунтування виховання як специфічної діяльності. “Педагогічна операція” у вихованні може бути представлена як провідний елемент послідовно розвиваючого у часі і просторі цілісного виховного процесу (на принципі “паралельної дії”), спрямованого на гарантоване досягнення цілей і результатів. “Педагогічна операція” включає в себе відповідну сукупність дій колективу виховної установи (в єдності учнів і педагогів) і професійних умінь вихователя, спрямованих на розвиток особистості у відповідних умовах, реалізацію її потенціалів у сфері свідомості, життєдіяльності, стосунків.

Це дозволяє забезпечити єдність життєво практичного і педагогічного явищ, загальних і індивідуально-особистісних завдань виховання. Технологічність виховної роботи, на думку А.С.Макаренка, базується, перш за все, на колективній організації. “Хороша організація в тому і полягає, що вона не випускає з під уваги найдрібніших потреб і випадків”. На основі наукових позицій А.С.Макаренка і виникла виховна технологія колективної творчої діяльності (Автор – російський вчений І.П.Іванов), яка існує вже більше 40 років. Досить детально вона описана у підручнику: С.Г.Карпенчука “Теорія і методика виховання”. – К., 1997, розділ 3, а також у навчально-методичному

посібнику “Освітні технології”/ за ред. доктора пед. наук О.М.Пехоти. – К., 2001, с. 181.Цікава технологія підготовки і проведення виховного заходу запропонована вченими В.М.Галузяком, М.І.Сметанським, В.І.Шаховим у навчальному посібнику “Педагогіка”.- Вінниця 2001. – С. 159.

А.С.Макаренко робить важливий висновок, на який ми повинні опиратись у своїй майбутній педагогічній діяльності:“ поки ми не виробимо відповідної поваги до технологічної науки, ми не зможемо виховувати дітей” [14, т.1, с. 488].

5. Особистісно зорієнтовані виховні технології як джерело самоповаги особистості.

Академік Бех І.Д. вважає, що саме особистісно зорієнтовані виховні технології започатковують і підтримують уявлення вихованця про себе як особистість, що перш за все проявляється в інших людях – і настільки, наскільки він змінює їх духовне життя. За такого підходу вихованець усвідомлює, що він може стати розвиненою особистістю лише через свої добродійні вчинки.

Вправляючись у них вихованець переконується, що ніякого власного особистісного розвитку без значущого іншого не може бути, так само як його не може бути поза значущістю себе для іншого. Тепер моральна поведінка дитини будується з неодмінним врахуванням можливих впливів її на інших людей. І що важливо – оцінка вихованцем себе як особистості відбувається не лише з огляду на те, що значить та чи інша якість для нього, а й що вона може значити для інших. Це означає, що дитина мусить навчитись почути людину. Така здібність може виникнути і розвинути у дитини у міру того, як дорослі чують її саму, як живуть самі, постійно проявляючи співчуття, співпереживання, прагнення допомогти один одному.

Інтенсивність включення дитини в конкретну виховну ситуацію, яка створюється відповідною технологією, залежить від того, наскільки вона здатна скласти чітке уявлення про те, ким вона може і хоче стати. Йдеться про ідеальну модель, ідеальний образ себе. Це уявлення мусить бути реалістичним, тобто узгодженим з природним розвитком даного індивіда і тому досяжним. Отже, вихованець має ставити мету створення індивідуального фонду “можу” і “хочу”. При цьому всі психологічні утворення мають виступити сумісно, підтримуючи одне одного і переходячи одне в одне. У практичному плані ця єдність проявляється в тому, що суб’єкт знає, чого він бажає, має в своєму розпорядженні відповідну схему дій, і, крім того, діє, а не просто мріє.

Формування ідеальної моделі, ідеального образу себе стає орієнтиром особистісного становлення, надає вихованцеві сил. Ідеальна модель не є моделлю граничної досконалості. Вона представляє собою модель наступного кроку вихованця по шляху його саморозвитку, наприклад, виховання якоїсь якості чи ряду якостей. Таким чином, це реалістична модель можливого внутрішнього і зовнішнього життя, модель, до здійснення якої можливо наблизитися, і яку можливо в міру росту поступово змінювати і розширювати. Тут доцільними будуть спеціальні вправи з ідеальною моделлю.

Вихованець має уважно прочитати такі судження: 1. Усі ми себе так чи інакше недооцінюємо. У кожного з нас є образ себе гіршого, ніж ми є насправді. 2. У чомусь я себе переоцінюю. У мене є внутрішній образ себе кращого, ніж я є насправді. 3. Я потайки уявляю також пишний образ себе такого, яким би мені хотілося бути, - ідеалізовану модель своєї особистості, що практично недосяжна і тому безплідна. 4. У мене є також образ того, яким мені хотілося б видаватись оточуючим, - протилежне тому, яким я є в дійсності. 5. У мене присутні також образи того, яким мене бачать інші люди, яким вони мене вважають; деякі з цих образів мені подобаються, а деякі викликають у мене протест. 6. Нарешті у мене є образ того, яким мене хотіли б бачити інші люди, - образ очікуваних ними змін моєї особистості.

Після кожного висловлювання вихованцеві слід закрити очі і певний час подумати про цей образ. Нехай він виникне перед його внутрішнім зором; нехай вихованець чітко побачить його, зверне увагу на пов'язані з ним почуття. Вихованець має відповісти самому собі, на основі яких мотивів, цінностей, цілей, переживань свій особистісний образ він вважає ідеальним.

Наведені вправи доцільно закінчити заявою вихованця про те, що він сповнений рішучості поводитись щодня у відповідності з ідеальною моделлю.

Можливості особистісного самовизначення вихованців у особистісно зорієнтованому вихованні розширюється саме за рахунок збільшення ступенів свободи їх дій і внутрішньої активності, лише за таких умов дитина в змозі відчувати, що вона не просто перебуває, а повноцінно живе у атмосфері високої людяності, яка має наповнити її своїм гуманним змістом. Тут потреба і почуття "бути Людиною" реально пронизує кожен дію чи вчинок дитини. При цьому вона не повинна відчувати штучність ситуації, створеної педагогом для досягнення своїх цілей. За особистісно зорієнтованого виховання дитина перебуває у природних взаєминах з дорослим – доброю, чуйною людиною, яка своїм життям одухотворяє і її. Існуючи для дітей і заради дітей, вчитель тільки за такої позиції може успішно олюднити взаємини з ними.

У виховуючому середовищі, де відсутні грубий примус, дитина постійно відчуватиме “смак” вільного вибору - цього одного з найдійовіших психологічних механізмів особистісного розвитку людини. Адже між виконання вимог дорослого і їх вибором для вихованця відкриваються дві принципово відмінні стратегії особистого самотворення. Саме від цього залежатиме буде він існувати як людина за принципом пристосування чи житиме за законом відповідальної свободи, що вона не просто перебуває, а повноцінно живе у атмосфері високої людяності, яка має наповнити її своїм гуманним змістом. Тут потреба і почуття “бути Людиною” реально пронизує кожен дію чи вчинок дитини. При цьому вона не повинна відчувати штучність ситуації, створеної педагогом для досягнення своїх цілей. За особистісно зорієнтованого виховання дитина перебуває у природних взаєминах з дорослим – доброю, чуйною людиною, яка своїм життям одухотворяє і її. Існуючи для дітей і заради дітей, вчитель тільки за такої позиції може успішно олюднити взаємини з ними.

У виховуючому середовищі, де відсутні грубий примус, дитина постійно відчуватиме “смак” вільного вибору - цього одного з найдійовіших психологічних механізмів особистісного розвитку людини. Адже між виконання вимог дорослого і їх вибором для вихованця відкриваються дві принципово відмінні стратегії особистого самотворення. Саме від цього залежатиме буде він існувати як людина за принципом пристосування чи житиме за законом відповідальної свободи.

Таким чином особистісно зорієнтовані технології створюють, по-перше, простір, для прояву особистих проблем вихованців, з сукупності яких складається їх власне життя, і без яких вони не уявляють себе особистостями. По-друге, у такому виховуючому середовищі особисті проблеми вихованців вирішуються найбільш психологічно оптимальним для них чином. Це означає, що дитина не зазнає таких дій педагога, за яких буде принижена її гідність.

Особистісно руйнівними виявляються такі взаємини, за яких вихованці відчують з боку педагога тягар недовіри до їх можливостей чи здібностей. Якщо це явище перетворюється у відповідний педагогічний стиль, дитина болісно це переживатиме; їй буде психологічно важко існувати, не говорячи вже про блокування її соціального оптимізму, без якого не буде повноцінного майбутнього життя.

Виховуючись в умовах особистісно зорієнтованих технологій, діти переживатимуть радість від позитивних педагогічних очікувань, які активізують її сутнісні сили, викликають до життя невикористовувані психічні резерви. Віра вихователя у можливість вихованця є запорукою того, що вони не будуть втраченими ще в дитинстві. Навіть за наявності сучасних психолого-педагогічних знань педагогу важко уявити характер світовідчуття

дитини за умови постійного прояву до нього так званого авансового особистісного оптимуму, коли до нього ставляться за критеріями вищого рівня його духовного розвитку.

Так, за досить простим на перший погляд проханням вихователя: “Діти, допоможіть мені з Миколою, він дуже добрий, але інколи поводить себе не зовсім правильно” – криється мудра виховна тактика.

Занижуючи планку розвитку вихованця, ми тим самим занижуємо і його можливості, задаємо йому обмежувальну моральну модель.

Практично втілюючи особистісно зорієнтовані виховні технології, педагог у стінах школи моделює майбутнє суспільство. Досягнення цієї мети безпосередньо пов'язано з його виховною установкою – синтезом професійних і індивідуальних рис особистості вихователя.

В умовах демократизації суспільного життя відповідними характеристиками виховної установки, на думку В.А.Петровського, мають бути: Мета: сприяння становленню і розвитку особистості вихованця; дотримання у спілкуванні з дітьми принципу: “Не поряд і не над, а разом!”

Основна лінія поведінки: не грубо підтягувати вихованця до деяких задалегідь відомих стандартів, а координувати свої очікування і вимоги з задачею максимально повно розгорнути можливості особистісного зростання вихованця, котрі помічаються в ході спілкування.

Отже особистісно зорієнтовані виховні технології вбачають у дитині повноцінного партнера педагога, не учня, а людину, допомагають їй знайти себе.

6. Зміст і завдання виховних технологій.

Таким чином, технології виховної роботи включають наступні компоненти:

- постановка мети, цілей, їх максимальне уточнення;
- чітка організація всієї виховної роботи;
- орієнтація виховних цілей і виховної роботи на досягнення конкретних результатів;

- корекція результатів виховання;
- остаточна оцінка результатів.

Якщо метод – це певна дія, то технологія – самий метод, але наукомісткий. Це вже метод нового покоління, який спрацює лише за сучасних умов особистісно-орієнтованої педагогіки.

Зміст технологій виховної роботи – це внутрішній контакт між вчителем-вихователем і вихованцями, характер особистісних зв'язків, в основу яких покладено розуміння учнями мотивів педагогічного впливу, дій і вимог вихователя.

Завдання виховних технологій:

- Виховати інтелектуально розвинуту особистість (цінувати людину за розум, її ділові та людські якості).
- Формувати творчу особистість для праці в ринкових умовах, з почуттям особистої гідності, розумінням суті приватної та державної власності.
- Виховувати почуття потреби для отримання високих професійних якостей у майбутньому, вміння при необхідності змінювати професію.

Отже, технології виховної роботи передбачають самостійний вибір і використання доступних для сприйняття різноманітних форм і методів виховання, врахування вікових особливостей, здібностей та інтелектуальних можливостей особистості, будуватись на історично обумовлених традиціях виховання людини.

Тема 4. ДІАГНОСТИКА ВИХОВАНOSTI

План

1. Поняття про діагностику і вимірювання вихованості.
2. Критерії вихованості.
3. Ступені вихованості
4. Методи діагностики вихованості.
5. Діагностика особистості школяра
6. Діагностика дитячого колективу
7. Діагностика виховного процесу
8. Самодіагностика особистості і діяльності педагога

Література

1. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать. - М 1991.
2. Берн Е. Ігри, в які грають люди. - М., 1988.
3. Вишневецький О.І. Гуманізація шкільного життя. // Рад. школа. - 1990. - №1.
4. Волинець А.Г. Сучасні педагогічні інновації і школа майбутнього // Рідна школа. - 1993. - №8.
5. Воробьев Г.Г. Школа будущего начинается сегодня. - М., 1991.
6. Голубев Н.К., Битинас Б.П. Введение в диагностику воспитания. - М., 1989.
7. Гришин Д.М., Колдунов Я.И. Руководство самовоспитанием школьников. - М., 1973.
8. Гуревич К.М. Индивидуально-психологические особенности школьников. - М., 1988.
9. Карпенчук С.Г. Теория і методика виховання: навч. посібник. - К., 1997.
10. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М., 1987.

11. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Рад. школа. - 1991, № 6.

12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. - К., 1981.

13. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. // Вибр. твори: В 5 т. - К., 1977. - Т 5.

14. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. - К., 1971.

1. Поняття про діагностику і вимірювання вихованості.

1. Діагностичний підхід, як важлива умова професійної позиції вчителя-вихователя.

Найскладнішою функцією вчителя є виховна. Бути вихователем – це означає вміти трансформувати цілі, що їх поставило суспільство перед школою, у конкретні педагогічні завдання – формування необхідних якостей особистості у кожного школяра.

Виховна робота у школі здійснюється повсюдно, якщо вчитель може у кожній маленькій справі побачити велику мету, якщо він живе життям дітей. Тобто виховна функція полягає в організації діяльності з переведення загальнолюдських цінностей у свідомість і досвід поведінки учнів крізь вияв власного ставлення вчителя, організацію життєдіяльності дітей. Зрештою метою виховання є самовиховання учнів, тобто спонукання його до самопізнання, до керування своїм розвитком.

Для того, щоб вирішити це завдання, сучасному вчителю необхідно засвоїти інструментарій педагогічної діагностики, яка виконує дві ролі: з допомогою діагностики прослідковується результативність роботи учнів і учителя; діагностика з інструменту тільки пізнання перетворюється в інструмент формування.

Як бачимо, педагог стає майстром тоді, коли він може налагодити взаємодію з учнями на засадах рефлексивного керування: вміє організувати доцільну діяльність дітей і бачить не лише наслідки предметного плану, а й зміни в розвитку вихованців.

Педагогічна діагностика (в перекладі з грецької “здатність розпізнавати”) – це процес постановки “діагнозу”, тобто встановлення рівня розвитку суб’єкта діагностики. Зміст педагогічної діагностики полягає у спостережуванні якісних змін, які відбуваються в суб’єкті діагностики, крім того важливий

аналіз зібраної інформації з метою визначення успіху і неуспіху в розвитку, становленні професійної позиції вчителя, в розкритті якості змін, які спостерігаються в його діяльності, в розвитку школярів.

Педагогічна діагностика – це педагогічна діяльність, спрямована на вивчення і пізнання стану об'єктів (суб'єктів) виховання з метою співробітництва з ними і управління процесом виховання.

При діагностичному підході до формування загальної мети виховання, яка є складовою частиною навчально-виховної системи школи, має використовуватись особистісний підхід до формування дитини, який передбачає такі основні компоненти

- а) соціальні риси;
- б) власний життєвий досвід;
- в) інтелектуальні риси;
- г) генетичні риси.

Такі риси (якості) зазначаються в багатьох психолого-педагогічних дослідженнях, що стосуються проблем структури особистості (у працях Г.С. Костюка, А.Н. Леонтьєва, К.К. Платонова, А.П. Петровського та ін.).

Педагогічна діагностика як самостійна галузь педагогічної діяльності вчителя-вихователя:

- дозволяє об'єктивно оцінити характер і особливості виховного процесу, як процесу взаємодії і взаємозмінювання вихователя і вихованця;
- з допомогою педагогічної діагностики ми визначаємо зону найближчого розвитку особистості учня;
- діагностика пов'язана з визначенням шляхів досягнення виховної мети;
- діагностика розгорнута в часі і прослідковує виховний процес, як перехід з однієї виховної ситуації в іншу, виділяючи при цьому цикли реалізації виховних мети і завдань;
- діагностика в виховних технологіях виступає, як індикатор і як метод виховання.

Якщо діагностика проводиться цілеспрямовано, вона перетворюється в засіб керівництва організованим самопізнанням. Підвищує ефективність

індивідуального підходу, дає необхідну інформацію педагогам і батькам, поєднує педагогічну науку і практику через виховні технології.

В основі діагностичного підходу, як важливої умови професійної позиції вихователя лежить теза про те, що розвиток дитини повинен реалізовуватися в процесі виконання таких завдань, як:

а) розвиток матеріально-технічної бази школи з урахуванням найважливіших досягнень науки і техніки на основі комп'ютеризації та вдосконалення інформаційної технології виховання;

б) створення в школі психологічної атмосфери, здатної сприяти співтворчості за схемою вчитель – учень – мікро - макросередовище рівню вихованості учнів, розвитку виховуючого колективу;

в) використання у школі виховних технологій, як суспільного руху вихователів і вихованців по шляху самовдосконалення на основі певних принципів.

Принцип – першооснова, провідна ідея, основне правило поведінки (філософський словник).

Принципи виховних технологій:

1) демонстрація виховного процесу - це мета і засіб перебудови виховної діяльності, варіативність змісту виховання школи, розвиток педагогіки співробітництва та творчої діяльності, перебудова взаємовідносин вчителів, учнів, адміністрації.

2) системність виховної роботи передбачає діяльність усіх структурних виховних підрозділів школи в їх єдності та взаємодії, які забезпечують оптимальний розвиток та формування творчої діяльності учня.

3) гуманізація виховання забезпечує організацію загальноосвітньої школи на повноцінність сучасного якісного виховання із вивченням і пізнанням національної культури, пропагування ідеї людяності, добра, справедливості, честі у виховній діяльності.

4) індивідуалізація виховного процесу в школі передбачає всебічне стимулювання здібностей кожного школяра, розвиток кожної особистості з урахуванням її інтересів, мотивів, відмінностей в інтелектуальній, емоційно-вольовій, дієво-практичній сферах.

5) оптимізація виховної роботи в школі передбачає досягнення кожним учнем найвищого рівня вихованості, вироблення умінь і навичок, опанування різними способами творчої діяльності.

Згідно з основними принципами діагностичний підхід створює наступні організаційно-педагогічні умови, що забезпечують ефективність педагогічного впливу вихователя:

а) надання виховному процесу особливостей, які максимально моделюють реалії життєдіяльності;

б) залучення учнів до різноманітних форм і видів виховної діяльності, що активізує самостійність, ініціативу, винахідливість дитини, тобто створює базу для розвитку її творчих здібностей;

в) цілеспрямований вияв і розвиток творчої індивідуальності кожної дитини.

Таким чином, діагностичний підхід у діяльності сучасного вчителя-вихователя, будується на певних принципах і дотриманні відповідних організаційно-педагогічних умов і передбачає три типи діагностики (за вченням А.І. Кочетовим): початкову, коректуючу, узагальнюючу.

Початкова діагностика пов'язана з плануванням і управлінням виховною роботою.

На даному етапі вчитель-вихователь вивчає рівень вихованості учнів, рівень розвитку учнівського колективу.

Коректуюча діагностика проводиться під час самого процесу організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога-вихователя на зміни, що відбуваються в розвитку учнів і учнівських колективів.

Коректуюча діагностика дозволяє педагогу швидко, точно і з мінімумом помилок коректувати свою роботу і вдосконалювати стиль взаємин з дітьми, результативність виховної роботи.

Узагальнююча діагностика дає головні дані для корекції педагогічного впливу протягом наступного навчального року.

Вона проводиться в кінці кожного навчального року.

Діагностика необхідна для підвищення ефективності виховної роботи вчителя і передбачає наступну структуру її об'єктів.

Під **вихованістю** у педагогіці розуміють комплексну властивість особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості соціально цінних якостей і властивостей, що відображають усебічність її розвитку.

Діагностування вихованості — це розпізнання і вивчення істотних ознак вихованості, їх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання. Діагноз встановлюється тоді, коли педагог ще не володіє повною інформацією про вихованість учня, а робить висновок на основі її суттєвих проявів з метою встановлення причин, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку якостей і властивостей особистості; визначення факторів, які сприяють успішній реалізації цілей виховання.

Діагностика спрямована на вивчення учнів, які удосконалюють своє самостановлення, і педагогів, що організовують пізнавальну, трудову, художньо-естетичну та ін. діяльність вихованців, створюють умови для зміни позиції особистості у системі відносин, її всебічного формування.

Знання вихованця повинно прийти до вихователя не у процесі байдужого його вивчення, а лише в процесі спільної з ним роботи і найактивнішої йому допомоги...

А.С. Макаренко

Отже, поняття «діагностика виховання» ширше, ніж поняття «вимірювання виховання». Вимірювання проводиться з метою констатації стану вихованості. У діагностиці ж оцінка

вихованості є причиною більш глибокого вивчення протікання виховного процесу, визначення шляхів його удосконалення на основі знання про способи й умови взаємодії його компонентів.

Другою важливою особливістю діагностики є прогностичний характер її висновків. Прогноз потрібний для того, щоб внести необхідні корекції розвитку школяра: підсилити бажані і нейтралізувати небажані тенденції. У цьому розумінні діагностика є основою індивідуального підходу до вихованця. Проте, оскільки розрив між метою і досягнутими результатами спостерігається постійно, завдання діагностики вихованості актуальне для всіх вихованців. Ступінь вихованості колективу визначається на підставі своєрідного поєднання вихованості всіх його членів.

Третьою особливістю діагностики вихованості є те, що перевага в ній надається методам, які сприяють виявленню цілісної позиції особистості школяра. Вимірювання ж базується на узагальненні оцінок окремих актів поведінки вихованця. Будучи спрямованою на потреби організації виховного процесу, діагностика передбачає згорнуті рішення педагога і тому надає перевагу інтегративній діагностичній інформації. А це передбачає й інтегральну оцінку ступеня сформованості позиції особистості, а також її окремих позицій.

2. Критерії вихованості.

Критерій (від гр. *kriterion*) — ознака, на основі якої здійснюється оцінка, мірило. Критерії вихованості — це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості(колективу).

Критерії вихованості умовно поділяють на «тверді» і «м'які». До «твердих» критеріїв належать важливі статистичні дані, які в комплексі характеризують загальний стан вихованості молоді: кількість правопорушень і тенденції їх зміни; кількість молодих людей, які відбувають покарання за скоєні злочини; кількість розлучень і сімей, які розпалися; темпи поширення пияцтва, наркомани, куріння, проституції серед молоді та багато інших показників. У педагогіці ці критерії використовуються порівняно мало; упродовж десятиліть не прийнято було говорити про проблеми, які виявляються при використанні цих критеріїв.

Для характеристики шкільного виховання застосовуються «м'які» критерії, що допомагають педагогам одержати загальне уявлення про хід і результати виховного процесу.

У психолого-педагогічній літературі є чимало методик і програм діагностики вихованості, які звертаються до різних критеріїв. За спрямованістю, способом і місцем застосування критерії вихованості умовно поділяють на дві групи: 1) пов'язані з проявом результатів виховання у зовнішній формі — судженнях, оцінках, вчинках, діях особистості (провідні якості особистості, основні відношення особистості, віддалений результат виховання, суспільна спрямованість, поведінка у проблемній ситуації та ін.) і 2) пов'язані з явищами, прихованими від очей вихователя — мотивами, переконаннями, планами, орієнтаціями.

Більшість з наявних методик і програм вивчення вихованості школяра громіздкі, недостатньо враховують реальні можливості класного керівника, фактор його часу. Педагог реально може здійснити обґрунтування мінімуму найбільш типових ознак, які характеризують вихованість учнів.

Як визначити цей мінімум? Пригадаємо, що особистість характеризується таким рівнем психічного розвитку, який дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою і діяльністю (С.Л. Рубінштейн). Отже, вихованість особистості характеризується не сукупністю окремих якостей, а їх певною ієрархією, змодельованою відносно вектора «мотив — ціль»: мотиви діяльності «цементують» загальну спрямованість особистості на об'єктивну мету діяльності; осмислена мета виконує роль орієнтира у побудові програми дій; програма визначає модель діяльності, її етапи, засоби і способи вирішення тих чи інших завдань; ефективно виконання діяльності передбачає самоконтроль, самооцінку, корекцію, визначення цілі вищого рівня тощо. Показниками вихованості виступають такі інтегральні прояви особистості, як система цінностей (смислів), здатність включатися у різні види діяльності,

проявити в ній цілеспрямованість, осмисленість, самостійність, творчу активність, відповідальність.

Кожен з визначених критеріїв тісно пов'язаний із суб'єктивною позицією особистості, її цілеспрямованою активністю. Тому визначені компоненти взаємодіють, утворюють цілісність.

У визначенні показників і ознак вихованості учня вихідними є: з одного боку, інтегральні прояви особистості, їх структура, з іншого — їх динаміка: «зона найближчого розвитку».

Оскільки суб'єктом діяльності вихованець стає в міру того, як розвиваються мотиви, цілі, здатність свідомо і самостійно будувати і творчо реалізувати програму дій, здійснювати самоконтроль, самооцінку, корекцію діяльності, суттєвою ознакою його вихованості є ступінь співвідношення регуляції і саморегуляції. Саме це співвідношення показує, які мотиви є домінуючими, як конкретизуються суб'єктивні цілі, як поєднуються знання, уміння, переконання, дії.

Таким чином, вихованість особистості учня є цілісним утворенням, яке має високий рівень сформованості змістового, структурного і динамічного компоненту.

«Ключем» для практичного визначення ступеня сформованості цих компонентів є диференційовані описи — ознаки різних рівнів вихованості.

3. Ступені вихованості

Інтегральне оцінювання позиції вихованця дозволяє виділити чотири ступені вихованості школярів, серед яких два ступені для учнів, вихованість яких задовольняє педагога, а два — для тих, у кого позитивний ступінь вихованості ще не досягнутий (Б.П. Бітінас).

Активна позиція. Вона характеризується позитивними оцінками всіх інтегральних проявів, їх взаємозв'язками, саморегуляцією. Отже, до цієї групи належать вихованці, які сприйняли ідеали суспільства, будують свою поведінку відповідно до норм, визначених суспільством, намагаються самостійно і творчо реалізувати ці ідеали і норми у відповідній діяльності, поведінці

Пасивна позитивна позиція. Спрямованість змісту інтегральних проявів, сталість поведінки і діяльності також оцінюється позитивно. Проте активність вихованця не можна визнати достатньою. У зв'язку з цим нижчим є рівень їх самоорганізації і самоконтролю. Тому до цієї групи належать учні, які постійно дотримуються норм суспільної поведінки, добросовісно виконують завдання педагогів, включаються у суспільно цінну діяльність, але спонукають їх до цього мотиви одного плану діяльності (частіше результативного). Однобічність мотивації недостатньо активізує сам процес діяльності, обмежує можливості прояву ініціативи, творчості. Завданням класного керівника є актуалізація позиції цих школярів у системі

колективних відносин, розвиток мотивів процесуального і результативного плану діяльності в єдності.

Нестійка позиція. Спрямованість змісту інтегральних проявів вихованості позитивна, проте сталість поведінки оцінюється негативно. Ознаки активності, самоорганізації, саморегуляції відсутні. Це означає, що у вихованців цієї групи соціальні ідеї не набули статусу особистісних спонукальних сил поведінки і діяльності. Тому поведінка ситуативна, залежить від випадкових обставин. Правильна поведінка, діяльність вихованців можуть спонукатися соціально малоцінними мотивами, завдяки чому вони легко потрапляють під негативні впливи. Учні цієї групи — основний об'єкт і суб'єкт виховних дій.

Негативна позиція. Вона характеризується негативною спрямованістю змісту позиції особистості; при цьому активність, самоорганізованість і саморегуляція лише ускладнюють негативну оцінку ступеня вихованості. Порушення суспільних норм поведінки для учнів цієї групи є нормою. Мотиви їх поведінки і діяльності асоціальні. Вихованці цієї групи є об'єктом перевиховання. Це передбачає руйнування їх актуальної позиції.

Загальна характеристика позиції вихованця є універсальною, тобто такою, яка може бути використана у характеристиці будь-якої окремої його позиції — громадянської, патріотичної, екологічної, естетичної, ділової і под.

4. Методи діагностики вихованості.

Уяву про ступінь сформованості у школяра необхідних якостей може скласти лише комплекс діагностичних методів.

3. Основні методи педагогічної діагностики. „Метод – інструмент дотику до особистості” – вважав А.С.Макаренко.

Пропонуємо вашій увазі основні методи педагогічної діагностики (за Кочетовим А.І.):

I. Загальні методи вивчення особистості і колективу:

а) інформаційно-констатуючі (анкета, інтерв'ю, бесіда, анкета-коментар, ранжування);

б) оцінюючі (рейтинг): компетентні судді, експертна оцінка, незалежні характеристики, оцінка, самооцінка.

II. Продуктивні методи: вивчення творчості учнів, тести – особистісні, тести – ситуації.

III. Дієво-поведінкові методи: спостереження (пряме, опосередковане, спостереження-включення і т. д.), дискусії, диспути, аналіз у взаємодії,

ситуації (природні, штучні), соціометричні методи, встановлення референтності особистості і колективу.

Така класифікація методів педагогічної діагностики дозволяє визначити зв'язок між методами діагностики, можливостями створюваних з їх допомогою моделей, описати і прогнозувати результат виховання і сам процес досягнення педагогічної мети.

Вибір засобу аналізу педагогічного явища залежить від того, який результат хоче отримати вчитель-дослідник. В одних ситуаціях вихователю потрібна експрес діагностика педагогічної ситуації, яка виникла у класі, в інших необхідно провести довготривале спостереження за змінами стосунків між учнями, в третіх - виникає необхідність, використовуючи методи прогнозування, представити можливу результативність всієї виховної роботи в класі.

Функції кожного окремого методу можуть змінюватись залежно від засобу його використання і від того, яку інформацію з допомогою конкретного методу ми хочемо отримати.

Важливою вимогою, на думку вчених, до застосування методик діагностування є доступність їх для дітей. Тому кожне питання анкети чи тексту, тема твору, будь-які прийоми дослідження повинні бути зважені, продумані з позицій дітей. Потрібно передбачати, яку користь принесуть отримані результати для покращання роботи учнівського колективу, активу, а, отже, в якій формі відбудеться знайомство самих вихованців з цими результатами і т. п.

Достовірність, об'єктивність отриманих даних залежить від відношення дітей, які піддаються вивченню, до самого педагога-дослідника: доброзичливість породжує об'єктивність, недоброзичливість – необ'єктивність отриманих даних.

Отже, педагогічна діагностика, як один з найважливіших етапів впровадження виховних технологій, дозволяє об'єктивно оцінити результати виховної роботи, побачити сильні і слабкі сторони впливу на дитину, дитячий колектив, сприяє переходу процесу діяння дітей в саморух.

Для вивчення інтегральних проявів особистості у поведінці, діяльності педагоги використовують метод спостереження, за допомогою якого можна побачити ці прояви в цілому, багаторазово, у різних умовах і взаємозв'язках.

Упродовж останнього десятиліття передова педагогічна практика створює експериментальні справи і ситуації — обмежені часом види діяльності учнів, які дозволяють побачити прояви особистості, одержати інформацію, яка

потрібна педагогу. Виділяють такі види справ: перевірні, виховуючі, контролюючі, закріплюючі. Експериментальні справи і ситуації можуть створюватися як для всього колективу, так і для окремої особистості. В обох випадках вони результативні лише тоді, коли в їх основі лежать завдання, вирішення яких викликає значний інтерес у вихованців.

Метод компетентних оцінок рівня вихованості. Суть його полягає в тому, що оцінку вихованості школярів дають компетентні особи (вчителі, інші класні керівники, адміністрація школи). На основі цієї оцінки класний керівник робить відповідні висновки. Близьким до методу компетентних оцінок є рейтинг — метод діагностики, коли до аналізу складних явищ виховання залучаються різні педагоги. На основі одержаних даних поглиблюються знання класного керівника про учнів, що допомагає краще їх вивчити й осмислити суть своєї педагогічної діяльності.

Окремим випадком рейтингу є метод самооцінки. Оцінка людиною власних якостей особистості відіграє суттєву роль у її розвитку. Усвідомлення вихованцем зв'язків між власними вчинками і якостями особистості сприяє осмисленню цих якостей як причини здійснених вчинків.

Аналіз вихованості проводиться і за допомогою методу незалежних характеристик, коли окремо один від одного класний керівник, актив класу, сам учень, його батьки, товариші характеризують рівень вихованості за певною програмою. Більш оперативно цю інформацію можна одержати і проаналізувати за допомогою педагогічного консилиуму.

Для оцінки проявів вихованості використовуються й інші практичні методи діагностики: прямі питання типу «Що таке милосердя?», «Для чого людям моральність?» і под. Відповіді на них допомагають вихователю і самому вихованцю краще розібратись у різних якостях особистості, осмислити їх. Для визначення ставлень учнів до тих чи інших фактів, вчинків, дій, подій, використовуються спеціальні питання в усній чи письмовій формі: «Яких людей ти вважаєш порядними?» і под. Вони можуть бути відкритими, що вимагають вільної аргументованої відповіді, або закритими, що передбачають вибір однієї з альтернативних відповідей.

Для діагностики оцінних суджень широко практикуються твори на завдану тему: «Толерантність — як я її розумію», «Яким би я хотів бути» і под. Цінність творів у тому, що вони виражають внутрішні позиції школярів, їх сумніви, роздуми, прагнення.

Діагностичне значення має і позиція «промовчання», яка характеризує намагання частини учнів залишитись у тіні, відхилитися від прямих відповідей на поставлені питання, зайняти нейтральну чи примиренську позицію.

Одержані відомості розширюють і поглиблюють знання класних керівників про вихованців, показують можливі причини, які сприяють закріпленню і розвитку позитивних проявів особистості чи, навпаки, живлять негативні прояви.

Важливо розпізнавати й аналізувати в єдності ступінь сформованості всього комплексу інтегральних проявів особистості, його спрямованість, структуру компонентів, співвідношення зовнішньої регуляції і саморегуляції. Узагальнення даних вивчення особистості, вияв рівнів вихованості окремого учня і колективу упорядковує діяльність класного керівника, допомагає зіставити результати роботи і цілі виховання; конкретизувати завдання з урахуванням результатів діагностування; відібрати зміст, форми і методи роботи, які змінюють позицію особистості у системі взаємин, забезпечують збагачення позитивного досвіду діяльності, ставлень і поведінки.

5. Діагностика особистості школяра

Діагностика особистості школяра – це виявлення індивідуальних особливостей рівнів вихованості кожної дитини та загального її розвитку.

При цьому вивчається:

- а) спрямованість особистості (потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, мотиви, установки, система ставлення);
- б) пізнавальна і навчальна культура, навички НОП;
- в) здоров'я і фізична культура;
- г) культура поведінки і спілкування;
- д) умови сімейного виховання;
- е) характерологічні особливості (характер, темперамент, воля, пам'ять, звички).

Головним в роботі вихователя А.С.Макаренка вважав систематичне вивчення дітей, спостереження за їх поведінкою, врахування елементарних дрібниць.

Вивчення особистості учня, знання відхилень в його розвитку дозволяють виробити обґрунтований і конкретизований план педагогічної діяльності.

Процедура діагностування полягає в тому, щоб виявити зміни ознак об'єктів, які вивчаються і причини, які викликають ці зміни, проаналізувати спостережувані явища, встановити закономірні зв'язки, розкрити їх прояви в конкретних умовах педагогічної діяльності.

Таким чином, педагогічна діагностика пов'язана зі збиранням, збереженням, опрацюванням інформації і використанням її для управління навчально-виховним процесом.

Результати вивчення можуть обговорюватись на педагогічній раді, батьківських зборах, в індивідуальній бесіді з учнями, колективно з класом, з групою активістів, тобто в різній формі і різними методиками. Все залежить від індивідуальних особливостей учнів, рівня сформованості громадської думки і захищеності особистості в колективі, авторитету активу і самого вчителя-вихователя, взаємостосунків педагога з батьками і т. д.

Вивчення вихованості школярів складається з наступних етапів.

Перший етап – осмислення мети і завдань виховання, конкретизація їх, аналіз запропонованої програми і процедури вивчення.

Другий етап – складання попередньої характеристики вихованості школярів вихователем.

Третій етап – залучення до аналізу вихованості самих учнів, активу класу, батьків і педагогів.

Найважливіше на даному етапі – спонукати учнів до самоаналізу, самооцінки і самоконтролю.

Головне, що повинні усвідомити діти, - це те, що вихованість – уміння поводитись у товаристві, чемність, ввічливість. (“Азбука моралі”). Виходячи з аналізу сформованості якостей особистості кожного школяра, рівня його вихованості, вчитель-вихователь намічає цілі у своїй виховній роботі і коротко формулює їх. Головне, безпомилково побачити кращі якості, опертись на них і вже на цій основі нейтралізувати негативні прояви.

6. Діагностика дитячого колективу

Діагностика дитячого колективу - це виявлення виховних можливостей колективу та умов для індивідуального розвитку особистості.

Вивчаються: структура, особливості міжособистісних стосунків, основні цінності, ставлення до навчання, виховання в школі, характер громадської думки, згуртованість колективу, основні види ініціативної діяльності, форми дозвілля, переважаючий емоційний фон.

Сформованість учнівського колективу доцільно оцінювати у двох напрямках – у класному колективі і шляхом підключення учнів до аналізу навчально-виховного процесу в загальношкільному колективі.

Але перш ніж залучати учнів до аналізу різних ситуацій, потрібно сформулювати в них відповідні вміння: співвідносити явища, які аналізуються, з нормами і правилами поведінки; визначати моральну значимість аналізованого; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; передбачати можливі результати; мотивувати свою оцінку; самостійно приймати рішення.

Оціночні судження щодо розвитку колективу є проміжним етапом на шляху до самостійних дій і вчинків.

Якщо колектив знаходиться на низькому рівні розвитку, то вчитель-вихователь виступає організатором його діяльності. Його завдання полягає в тому, щоб зруйнувати негативні установки, перебудувати стосунки, які склалися.

А для цього потрібно виділити ядро колективу і опертися на нього. Вченими встановлено, що класний керівник може управляти розвитком колективу:

- якщо добре знає вихованість, індивідуальні особливості і можливості кожного школяра і окремих груп учнів;
- володіє конкретними знаннями стану його розвитку в цілому і за окремими ознаками;
- зміцнює і розширює актив, розвиває організаторські навички і вміння всіх учнів. озброїть їх знанням виховних функцій колективу;
- розвиває ініціативу і саморегуляцію на основі самоаналізу, самоконтролю засвоєних критеріїв моральної вихованості особистості і колективу школярів;
- змінює співвідношення сил у колективі за рахунок збільшення кількості учнів з позитивним досвідом моральної поведінки, переведення учнів з нестійкою саморегуляцією і моральною поведінкою в активну позицію;
- зміцнює відповідно до рівня розвитку колективу власну педагогічну позицію.

При цілеспрямованому аналізі рівнів розвитку колективу і моральної вихованості кожного його члена в учнів з'являється ціннісне відношення до своєї позиції в життєдіяльності колективу, її цілей, до суспільно корисних справ і їх результату.

7. Діагностика виховного процесу

Діагностика виховного процесу – це виявлення ефективності, аналіз затрачених педагогом зусиль, одержання всебічної інформації про характер впливів навколишніх мікро та макросередовищ на розвиток школярів.

Вивчаються:

- а) рівень вихованості та загального розвитку учнів;
- б) система виховної роботи в школі;
- в) реакція учнів на впроваджувані заходи, педагогічні умови;
- г) ступінь задоволення виховною роботою, спілкування з педагогами;
- д) ступінь і характер взаємодії (співробітництва) суб'єктів виховання;
- е) момент напруженості у стосунках учнів і педагогів та їх причини.

Процес виховання, на думку вченого Б.П.Бітінаса – це процес управління і обміну інформацією.

Основним елементом виховного процесу є вихована ситуація. В ній перехрещуються складні взаємостосунки особистості учня, вихователя, колективу, середовища, суспільства. Основу ситуації становить виховна взаємодія, яка має відповідну мету і стосовно неї зміст і засоби виховання. В поняття “виховна ситуація” включається вплив вихователя, вплив його особистості на учня, діяльність колективу, а також інші впливи, які достатньо значимі для даної ситуації.

Тому результати виховання віддалені, але діагностування виховного процесу, як і виховної ситуації, можливе.

В педагогічній науці виховний процес розглядається як процес складний, динамічний і системний. Це означає, що йому характерні цілісність, взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх властивостей.

Будь-яка виховна ситуація, як елемент виховного процесу, більшістю зв'язків залежить від інших ситуацій. Тому, визначаючи програму вивчення

будь-яких педагогічних явищ, вчитель повинен пам'ятати, що який би “найкращий” чи “сучасний” метод діагностування не був застосований, взятий окремо, він може бути лише інструментом аналізу якоїсь сторони виховного процесу (взаємодії особистості і колективу, різні прояви процесу формування особистості в різних видах діяльності учнів і т. д.).

Тому більш доцільніше використовувати комплексні діагностичні методики, які включають найрізноманітніші методи, фіксуючі групи інтегративних показників виховного процесу.

Враховуючи специфіку виховного процесу в школі і результати проведеного вивчення, вчені виділяють дотримання алгоритму, логіки виховного процесу (так звані кроки алгоритму, що характерно для виховних технологій) як головні умови вдосконалення діяльності вчителя-вихователя.[12,С.51-52.]

Алгоритм, логіка виховного процесу.

1. Знання головної мети, завдань і змісту процесу виховання, виділення актуальних проблем виховання. Розуміння основних психолого-педагогічних понять, володіння провідними формами і методами виховної роботи.2. Аналіз рівня відповідності результатів виховної роботи меті виховання, розуміння причин, які впливають на неоптимальне вирішення завдань виховання.

Вмілий аргументований аналіз виховного заходу (виховної справи), власної педагогічної позиції, сучасне педагогічне мислення, готовність до розвитку ситуацій успіху.3. Передбачення результатів своєї роботи, вміння порівняти реальні результати із загальною метою виховання, бачити суперечності, будувати обґрунтовані гіпотези. Визначення системи “перспективних ліній”: близьких, середніх, далеких.

Перспективне планування діяльності із врахуванням завдань розвитку особистості і колективу школярів.4. Конкретизація завдань із врахуванням результатів вивчення головних об'єктів виховання і прогнозів-перспектив.5. Вирішення комплексу виховних завдань меншим числом заходів.

Усвідомлений вибір головних завдань і адекватної їм діяльності із врахуванням розвитку учнів і класних колективів. Переконаність, що вибрані види виховної діяльності, форми і методи виховної роботи забезпечать позитивні зрушення в рівні вихованості учнів і рівні розвитку учнівських колективів.6. Вироблення конкретної програми діяльності як логічної ланки процесу виховання. Педагог повинен продумати як змінити позицію вихованців, викликати позитивні внутрішні мотиви і переконання.7. Проектування розвитку особистості, включення учнів у таку систему діяльності та стосунків, яка збагачує їх позитивний досвід, зміцнює морально-ціннісну позицію. При цьому вихователь не лише організовує

діяльність адекватну виховній меті і завданням, але й створює умови для прояву позитивних якостей дитини.

Підводячи підсумки виховної діяльності, вчитель підкреслює успіх, показує ріст особистості, при необхідності "авансує" успіх. Із врахуванням реальних можливостей кожного вихованця вчитель підбирає відповідний вид діяльності і доручення конкретному учневі, опираючись на його сильні сторони, сприяючи подальшому розвитку якостей, що формуються.⁸ В реалізації програми виховної роботи важливо враховувати і можливості самого педагога, його сильні і слабкі сторони, забезпечити використання найбільш доцільних в даних конкретних умовах методи та засоби виховання, творчий ріст вчителя.⁹ Проведення проміжного контролю, аналізу результатів діяльності, рівня вихованості учнів і рівня розвитку учнівського колективу.

Таким чином, при умові логічної побудови виховного процесу на діагностичній основі вчитель-вихователь звільняється від недоцільних заходів, обґрунтовано вибирає зміст, форми і методи роботи, тобто усвідомлено будує процес виховання і управляє успішним становленням особистості школяра, з меншими затратами сил і часу досягає позитивних успіхів у вихованні.

8. Самодіагностика особистості і діяльності педагога

Самодіагностика особистості і діяльності педагога - це оцінка власних можливостей у розв'язанні конкретних виховних завдань, включаючи самоаналіз особистісних рис і професійних умінь.

Вивчаються:

- а) виховна діяльність педагогів;
- б) індивідуальний стиль педагогічного спілкування та керівництва;
- в) поведінка у складних ситуаціях, в тому числі конфліктних;
- г) культура розумової праці та самовдосконалення;
- д) рівень оволодіння педагогічними знаннями;
- е) авторитет у колег та учнів і їхніх батьків;

є) володіння педагогічною технікою, технологією та методикою індивідуальної педагогічної взаємодії;

ж) характер і причини утруднень у виховній роботі.

Як бачимо, самодіагностика – необхідна передумова набуття і збереження професіоналізму вчителя. Вона відбувається через самоспостереження, самоаналіз, самооцінку, самопрогнозування.

Самоаналіз – аналіз свого внутрішнього світу, своєї діяльності; критичний аналіз успіхів спілкування, врахування набутого досвіду, погляд на себе очима оточуючих людей. На підставі самоаналізу формується самооцінка як компонент самосвідомості. Не бажана як завищена, так і занижена самооцінка.

Самопрогнозування “Я - у майбутньому” доповнює картину самопізнання характеристикою особистості з урахуванням життєвих планів.

Самодіагностика допомагає вчителю завоювати авторитет в учнів за рахунок сформованих позитивних особистісних якостей і чіткої професійної позиції.

Критерієм справжньої авторитетності, на думку більшості вчених, можна вважати збереженням позитивного ставлення учня до вчителя після виходу з під його нормативної влади, наприклад, після закінчення школи. До цього часу важко розрізнити істинний авторитет та показну слухняність.

Отже, педагогічний авторитет – це не пов'язана з соціальним статусом, примусом і винагородами здатність учителя впливати на думки, почуття і поведінку учнів.

Практика і дослідження свідчать, що авторитет учителя залежить не тільки і навіть не стільки від того, яким він є сам по собі, скільки від того, яким його уявляють учні.

Немає учителя авторитетного взагалі. Те, що викличе захоплення і вплине на одних учнів, може залишити байдужими інших і навпаки. Через те один і той самий вчитель матиме різну значимість для різних учнів і неоднаковий потенціал виховного впливу.

Форми впливу залежно від наслідків їх застосування можна поділити на власне виховні і керуючі. До перших належать ті, в результаті яких відчувається відносна стабільність зміни в мотиваційно-ціннісній сфері та поведінці вихованців: референтна, експертна, інформаційна. Якщо результатом впливу є лише ситуативні зміни психічного стану та поведінки

вихованців в умовах постійного зовнішнього контролю з боку вихователя, то слід говорити про керуючі форми влади: нормативну, владу примусу і винагороди.

Говорячи про головну ознаку учительського хисту, І.Я.Франко писав:

Який же дар дістали ті,

Що так дітей учити вміють?

Мені здається, в скарбі тім

Любві найбільш дісталось їм.

З ним перегукується і В.О.Сухомлинський: “Що було найголовніше у моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей.”

Тема 5. Колективне творче виховання

ПЛАН

1. Виховні справи
2. Тематика виховних справ.
3. Виховна справа як система.
4. Колективні творчі справи (КТС).

Література

1. Волкова Н. П. Педагогіка. - К., 2001.
2. Зміст і методика позакласної виховної роботи / Авторський колектив: О. В. Безпалько, І. О. Трухів, А. Й. Капська та ін. -К., 1993.
3. Іванов І. П. Енциклопедія колективних творчих справ. - М., 1898.
4. Іванов І. П. Методика комунарського виховання. -М., 1989.
5. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. - К., 1997.
6. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Авторський колектив: А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневський та ін. -К., 1997.
7. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка. -К., 1997
8. Лозова В. І., Троцко Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання. - Харків, 2002.
9. Методика виховної роботи (під редакцією Л. І. Рувинського). - М., 1989.
10. Мойсеюк Н. Е. Педагогіка. - К., 1999.
11. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді. - К. , 2004.
12. Організація роботи з батьками / За редакцією М. П. Кривко. - Рівне, 1994.
13. Робоча книга вихователя. Упорядники: Ю. В. Буган, В. І. Урусський. Тернопіль, 2003р.
14. Фіцула М. М. Педагогіка. - К., 2000.
15. Ягупов В. В. Педагогіка. - К., 2002.

1. Виховні справи.

Виховний процес складається, як ми уже зазначали, з відрізків процесу — виховних ситуацій, які містять у собі всі структурні компоненти цілісного процесу. Виховні ситуації лежать в основі різних форм виховної роботи, які мають назви: «виховний захід», «колективна виховна справа» (КВС), «колективна творча справа» (КТС), «виховна справа» (ВС).

Вислів «виховний захід» не відповідає сучасному розумінню суті виховної роботи. «Захід» передбачає одноразові, фрагментарні, роз'єднані виховні впливи. Виховний процес, в основі якого лежать окремі заходи, компанії, не може бути результативним. Тому більшість педагогів сприймає вислови «виховний захід», «педагогіка заходів» як синоніми формально-бюрократичної педагогіки, коли виховна робота спрямовується не на особистість, а на виконання планів і формальне дотримання встановлених традицій.

Останнім часом теоретики і практики надають перевагу поняттю «виховна справа». Виховна справа (ВС) — це форма організації і здійснення конкретної діяльності вихованців, яка є необхідною, корисною, здійсненою. Виховний процес складається з ланцюга виховних справ.

Серцевиною виховної справи є єдність двох підходів — діяльнісного і комплексного. Перший вимагає організації різних видів діяльності учнів: пізнавальної, суспільно-орієнтованої, трудової, художньої, спортивної, ціннісно-орієнтованої і вільного спілкування, а другий, як ми вже знаємо, єдності цілей, завдань, змісту, форм і методів виховання. Внаслідок цього одна виховна справа одночасно забезпечує вирішення декількох виховних завдань.

2. Тематика виховних справ.

Сучасна педагогічна практика має чималий арсенал комплексних виховних справ. За домінуючою виховною метою вони поділяються на пізнавальні, соціально-орієнтовані, етичні, естетичні, екологічні, трудові, спортивні.

До пізнавальних належать: подорожі у Читай-місто, прес-конференції «За сторінками твоїх підручників», турніри ерудитів і знавців з предметів, усні журнали «За сторінками улюбленого журналу», конкурси «Захист улюбленої газети», аукціони народної мудрості (про знання, природу, працю і под.), пізнавальні ігри (кімната таємниць і загадкових явищ, академія невідомих наук, складання тлумачного словника за певним принципом, відкриття музею тощо); захисти фантастичних проєктів «Людина 3000 року», «Міжгалактичні спілкування», «Роботи і робототехніка», «Школа майбутнього» та багато інших.

До соціально-орієнтованих належать: День Конституції України, свято на честь незалежності України, День перемоги, день Матері, свята народного календаря; круглі столи «Герої мого народу»; конференції «Історія мого села», «Сторінки козацької слави», «Скіфські кургани», «Історія державних символів»; акції «Я — громадянин своєї країни», «Ніщо не забуте, ніхто не забутий», вечори «Краса землі моєї України», «Дружба народів — це правда жива», конкурси «Край зелених дібров і золотих ланів», «Мово рідна, ти ж у нас одна», диспути «Що б я змінив у житті свого народу?», «Моя програма виходу країни з економічної кризи», ділові ігри «Засідання парламенту», «Відкритий мікрофон», «Шкільний референдум»; кінолекторій «Проблемний екран»; економічний вісник, гра-естафета «Економіка і ми», клуб «Юний менеджер», економічна гра «Юніор-бізнес», шкільна фондова біржа, шкільна адвокатура тощо.

До етичних: акції «Добро вернеться тобі сторицею», «Дітям Чорнобиля»; диспути: «Чи може бути щасливою непорядна людина?», «Конфлікт чи толерантність?», «У кого є совість?», «Краще гірка правда, ніж солодка брехня», «Що означає бути відповідальним за кохану?»; захист проекту «Школа співробітництва», гра «Словничок ввічливих слів»; круглі столи з батьками «Вибачте, ми були неправі», «Сучасне звучання проблеми «Батьки і діти»; збір-розмова «Себе як у дзеркалі я бачу», турнір лицарів, конкурс «Усміхайтесь, джентльмени», клуб «Немає межі удосконаленню» та ін.

До естетичних: виставка-продаж: «Ремесла України», «Українська вишиванка», акція «Калиновий вінок і вербова стрічка», конкурси «Козацькому роду нема переводу», умільців сучасного аранжування квітів «Фантазії осені», «Зимові сюжети», Українські вечорниці, вечір авторської пісні «Візьми гітару», «Пісні наших бабусь», «І пробуджується поезія у мені», аукціон знань про сучасну естраду, пісенний аукціон, музичний ринг, фестиваль мистецтв, фольклорний фестиваль, гуморина-98, Свято квітів, Свято весни тощо.

До екологічних: акції «Збережи природу», «Екологічними стежинами лісопарку», «День птахів», «День лісу», «Чисті озера», «Чисті джерела», «Біль Чорнобиля»; конкурси: проектів на захист навколишньої природи, природоохоронного плакату, творців екологічних казок, «Пори року»; прес-конференція «Природа — наше багатство»; КВК, що розкриває проблеми взаємовідносин людини і природи; аукціон народної мудрості про природу, турніри знавців природи та ін.

До трудових: ярмарки «Золоті руки», «Матусині пироги мого виконання», «Народні ремесла», «Українська народна страва»; «День підприємництва», «День урожаю»; ательє добрих послуг, шкільний кооператив, майстерня по виготовленню сувенірів; конкурс «Я майбутній господар», рейд «Благоустрій нашого села, міста», акція «Насадження саду» тощо.

До спортивних: свято «Сила грації», спортивні ігри «Козацькі забави», конкурси «Кращий бігун», «Кращий стрибун», «Кращий плавець»; спортивно-туристична гра «Слідопит», походи по вивченню рідного краю, круглі столи «Спорт — це сила і здоров'я», «Сам собі ворог» та ін

3. Виховна справа як система.

Як бачимо, практика виховання має чималу кількість різноманітних виховних справ. Але якщо ми, спираючись на системний підхід, розглянемо виховну справу як систему, то виявимо, що всі вони мають однакову структуру. Виховна справа, як і урок, має певні етапи (підпроцеси). Таких етапів є п'ять: 1) цілепокладання (аналіз ситуації, формування цілі і завдань виховної справи), 2) планування виховної справи, 3) організація діяльності вихованців, 4) самоствердження особистості, безпосередній вплив на колектив, 5) аналіз досягнутих результатів. Розглянемо їх детальніше.

Перший етап — цілепокладання. Він повинен забезпечити визначення домінуючої (наприклад, моральної) і пов'язаних з нею інших цілей виховання (трудового, інтелектуального, фізичного та ін.), конкретних виховних завдань. Одним із важливих джерел цілепокладання виховної справи є соціальна ситуація періоду, у якому здійснюється ВС. Ця ситуація зумовлена суспільними подіями у місті, селі, країні, в світі, державними святами, ювілейними датами, народним календарем, національними традиціями, обрядами, подіями у житті школи тощо. Другим джерелом є ситуація вихованості у школярів необхідних якостей і рис особистості. Третім — загальна спрямованість роботи навчально-виховного закладу на певний період. Узяті в єдності, ці джерела забезпечують виховній справі життєздатність, актуальність, педагогічну доцільність, спрямованість.

На етапі цілепокладання педагог вирішує три важливі завдання.

1. Сприяє доцільному вибору соціальної ситуації, яка повинна:

- а) забезпечити живу, творчу, різноманітну діяльність вихованців;
- б) задовольнити інтереси і захоплення учнів;
- в) забезпечити їх максимальну активність, ініціативність, самостійність;
- г) створити умови для гнучкості та широти маневрів;
- д) забезпечити різноманітність, оригінальність, яскравість виховної справи.

2. Ставить діагноз рівню вихованості колективу й окремих учнів. При цьому:

- а) домагається, щоб у аналізі і самоаналізі вихованості брали участь всі члени колективу;
- б) вчить учнів аналітичній діяльності, здійсненню таких розумових операцій, як аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення.

У результаті повинні бути чіткі відповіді на питання: Яким є колектив? Який рівень розвитку з даного напрямку він має? Чого необхідно досягти у процесі виховної справи? Якою системою виховних засобів можна досягнути запланованого результату?

3. Формулює ціль і конкретні завдання виховної справи. При цьому:

- а) серед виховних завдань, які вирішуються в процесі виховної справи, він виділяє головну ланку, через яку реалізуються всі інші завдання;
- б) домагається осмислення конкретних завдань виховної справи всіма її учасниками.

Другий етап — планування виховної справи. Етап повинен забезпечити розробку програми діяльності колективу відповідно до визначеної мети. Від якості планування залежить успіх виховної справи, бо саме план спрямовує виховну діяльність на визначений курс, головні завдання і комплексне їх вирішення.

Складні виховні справи, що охоплюють багатьох учасників, плануються методом сіткового графіка. На ньому наочно зображаються цілі, завдання, шляхи («маршрути») їх досягнення, розподіляються учасники, визначаються форми і методи роботи, проміжні етапи («станції») та інша інформація, необхідна для розуміння цілі.

Важливою умовою педагогічної ефективності цього етапу є колективний характер планування. Виховна справа є власною справою школярів, тому у ній повинен брати участь весь колектив. У практиці роботи класних керівників виникли нові форми, що сприяють колективному плануванню: анкети-скарбнички «Думаю, мрію, пропоную», «Хочу, щоб було так», конкурс між мікрогрупами на кращу пропозицію до плану, ділові ігри «Програма», «Ми прогнозуємо своє завтра» тощо.

Складання плану, програми майбутньої діяльності — справа непроста і відповідальна. Формуванню у школярів конструктивних умінь і навичок сприяє спеціальна робота педагога, спрямована на:

- а) осмислення змісту майбутньої діяльності, виділення її етапів, окремих дій;
- б) самостійне визначення завдань, засобів і способів їх вирішення;
- в) уточнення зовнішніх і внутрішніх умов досягнення наміченого результату;
- г) озброєння учнів методикою складання наочних і зрозумілих графічних планів, сіткового планування.

Третій етап — організація діяльності школярів.

Планування виховної справи передбачає ефективну організацію спільної суспільно-орієнтованої, пізнавальної, трудової, художньої, екологічної, спортивної та ін. видів діяльності школярів. Наприклад, готуючись до проведення свята «Краса землі моєї України» (7 клас), покликаною формувати національну свідомість у єдності з вихованням бережливого ставлення до природи, розвитком умінь самостійно здобувати знання, класний керівник разом з вихованцями визначили «станції», де буде зупинитись «екологічний експрес»: станція «Література» — група учнів, що збирає легенди та перекази жителів села про рослини, які стали символічними; станція «Кришталеве джерело» — друга група учнів за допомогою маршрутної карти відшукує забруднені джерела і розчищає їх; станція «Зелена аптека» — третя група учнів збирає цілющі трави для місцевої аптеки, готує гербарії та розповіді про їх лікувальні властивості; станція «Червона книга» — четверта група учнів готує реферати, фотоальбом

про рослини, тварини, птахів рідного краю, що перебувають на межі вимирання і занесені до Червоної книги України.

Намагаючись вирішити життєво важливі завдання, кожен з вихованців обирає і відкриває для себе кращі засоби праці, використовує набуті знання й уміння, шукає додаткову інформацію, засвоює соціальний досвід, обмінюється власним досвідом творіння добра, долає труднощі, оцінює досягнуте, визначає нові проблеми. У цікаво організованій спільній перетворюючій практичній діяльності формується відповідальне ставлення до природи, культури, праці, людей, самого себе, громадянська позиція.

Виховання — цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою формування у них відповідних якостей. Тому до структури виховних

справ педагог включає методи і форми, що приводять учнів до моральних, естетичних та ін. суджень, за допомогою яких вони оцінюють вчинки — свої та інших людей. Знання, оцінки, судження, застосовані у життєвому досвіді, продумані, пережиті, критично переосмислені учнем стають переконаннями. Для підсилення переживання школяра, його ставлень до дійсності, людей, власної поведінки, у структуру виховної справи органічно вплітаються засоби, які стимулюють почуття.

Головна мета виховних справ — формування поведінки, готовності до відповідної діяльності. Виховні справи складають ланцюг вчинків у життєвих ситуаціях. Проте навіть вчинки не завжди свідчать про відповідну вихованість. Важливі і спонукальні мотиви, які пояснюють вчинки. Формування широкого діапазону соціально значимих мотивів діяльності є важливою і необхідною частиною всіх виховних справ.

Упродовж останніх років передова педагогічна практика нагромадила цінний досвід, який необхідно враховувати в організації виховних справ.

1. Не можна допускати, щоб процес виховання перетворювався в «компанію по ...». Виховання є не «компанією», а тривалою кропіткою працею, яка складається з буденних справ.

2. Високі моральні якості базуються на простих. Так, для виховання громадянськості необхідно, щоб в учня були сформовані звички піклуватися про інших, виконувати обов'язки перед людьми, відповідати за свої слова, дії.

3. В основі взаємин вихователя і вихованця повинна бути єдність поваги і вимогливості: віра у можливість дитини, розуміння сильних і слабких її сторін, намагання розвинути кращі сторони і вимога діяти заради поліпшення оточуючого життя і одночасно поліпшувати, удосконалювати себе.

4. Віра у творчі сили вихованців, намагання їх розвинути несумісні з «начальницькою», командною вимогливістю дій, які повинні виконувати вихованці.

5. Етап організації діяльності школярів є «школою організації», у якій формуються організаторські здібності, уміння і навички вихованців. Досвід роботи кращих класних керівників показує, що:

а) для створення широкого діапазону організаторської діяльності вихованців слід у процесі колективного планування

розширити діапазон різних форм роботи школярів;

б) кожен учасник справи виконує одну функцію, яка най більше відповідає його можливостям і бажанням;

в) при отриманні доручення, завдання, яке вимагає органі заторської діяльності, учень повинен чітко уявляти його мету, умови і вимоги до реалізації;

г) усі організатори ВС одержують ґрунтовний і детальний інструктаж;

д) у процесі взаємодії з вихованцями педагог сприяє створенню реальної організаторської позиції учнів, тобто ситуації, яка об'єктивно вимагає від них активної організаторської дії;

є) педагогу слід підтримувати впевненість вихованців у тому, що вони досягнуть успіху, глибоко вірити у їх можливості, терпляче ставитися до помилок;

ж) необхідно спеціально навчати учнів правил організаторської роботи.

Четвертий етап — етап самоствердження особистості і безпосереднього виховного впливу на колектив.

Якщо ВС добре організована і підготовлена, то можна сподіватися, що вона успішно здійсниться. На цьому етапі вихователь стежить за ходом реалізації програми ВС, виконуючи диспетчерські функції. Він спостерігає за колективом у цілому й окремими учнями, їх активністю, ініціативністю, самостійністю, самоствердженням, пам'ятаючи, що виховна справа розвиває у вихованців певні якості. Намагається створити умови для вільного висловлення своїх думок і почуттів, виконання дій. Водночас уважно стежить за розвитком подій, не допускає, щоб вони набули небажаного напрямку.

П'ятий етап — підведення підсумків. Колективний аналіз ВС проводиться з метою виявлення причин успіхів і невдач за такою апробованою схемою:

- 1) чи всі позиції підготовки і проведення ВС знайшли відображення у плані;
- 2) чи відповідав зміст програми визначеній меті;
- 3) чи відповідав визначеній меті, завданням і вимогам рівень організації;
- 4) чи всі заплановані заходи достатньо підкріплялися ресурсами;
- 5) які фрагменти, частини ВС вдалися краще, чому;
- 6) чи витримана ВС у часі;
- 7) хто і чому порушив терміни;
- 8) ВС була системою чи набором мало пов'язаних між собою фрагментів і частин;
- 9) чи відповідало емоційне забарвлення виховної справи її задуму;
- 10) чи задовольняє якість ВС учнів, над якими питаннями вона змусила їх задуматися;
- 11) якої оцінки заслуговував кожний член колективу;
- 12) якою була поведінка учнів;
- 13) чому виникли випадки негативної реакції частини учнів на ті чи інші педагогічні дії;
- 14) від чого слід відмовитись і що нове ввести у наступні виховні справи.

У процесі аналізу слід виявляти зв'язки між явищами, шукати залежності, знаходити причини і наслідки.

4. Колективні творчі справи (КТС)

Демократизація й гуманізація суспільства зумовили відповідні зміни в методиці виховної роботи. У ній починає домінувати акцент на взаємодію дорослих і дітей, які, об'єднуючись задля загальної мети, формують стосунки між собою на принципах співробітництва й співтворчості. Вихователь орієнтується на позитивні якості учня, вірить у його творчі сили, намагаючись активізувати й розвинути їх. Цьому сприяють творчий підхід до школярів, гнучкість форм впливу на них, урізноманітнення змісту діяльності дитячого колективу.

Певною мірою узгоджується з таким підходом методика колективного творчого виховання (КТВ), створена російським педагогом Ігорем Івановим. Зародилась вона у 60-ті роки ХХ ст., коли стали формуватися виховні об'єднання дітей і дорослих, які називали себе комунарами. Тому її називають ще “методикою Іванова”, або “комунарською”. До 90-х років вона не набула поширення, бо авторитарна система керівництва суспільством в СРСР формувала соціальне замовлення тільки на людину-виконавця, конформіста.

Відмінність “комунарської” методики від традиційної простежується за двома параметрами. Традиційна орієнтована на зовнішні аспекти, не приховує своєї виховної мети, завдань і прямого морального впливу. Методика КТВ залучає до діяльності кожного учасника колективу, орієнтуючись на спільне вироблення дітьми і дорослими мети колективу, використовуючи одночасно різноманітні види виховного впливу, вирішує виховні завдання непомітно для вихованців.

Перехід до системи колективного творчого виховання відбувається за одним із напрямів — “технологічним” чи “ідеологічним”. Прибічники “технологічного” підходу обмежуються засвоєнням основних форм методики. Практика свідчить, що зміни технології виховного процесу підвищують інтерес учнів до спільної діяльності, розвивають їх активність. Але здебільшого це не сприяє формуванню нового ставлення до життя, яке є результатом змін не лише способів діяльності, а й характеру міжособистісних стосунків у колективі. Прибічники “ідеологічного” підходу впевнені, що достатньо захопити учнів і педагогів ідеєю спільної творчої праці, змінити характер міжособистісних стосунків у колективі, і вони самі визначать оптимальну для себе технологію діяльності. Така недооцінка технологічних аспектів системи нерідко призводить до провалів хороших задумів, безуспішної трати сил, згасання зацікавленості справою.

Найраціональнішим є поєднання обох підходів. Оскільки методика КТВ передбачає спосіб організації життя дитячого колективу, за якою діти й

дорослі, будучи захоплені спільною справою, турбуються про поліпшення клімату в колективі, самопочуття, настрою один одного, вони спільно планують, організують та аналізують свою діяльність, накопичуючи, осмислюючи пропозиції, ідеї, розвиваючи власні погляди, почуття дружби, поваги, взаєморозуміння й турботи. У методиці КТВ чітко окреслюються три складові: людяність, діяльність, творчість. Основними її перевагами є:

1. Соціальна спрямованість діяльності. Уся колективна творча діяльність має бути спрямована на поліпшення роботи школи, дитячого садка чи будинку. Особлива увага приділяється громадянам, які потребують допомоги (літні люди та інваліди), утвердженням соціальної, моральної справедливості. Це забезпечує участь дитини у створенні умов, за яких формується її громадянська позиція.

2. Турботливі стосунки. Коли з дітьми налагоджено доброзичливі, щирі, демократичні стосунки, можна сподіватися на інтерес до спільної діяльності. Такі стосунки не заперечують вимогливості, але змінюють її характер: вимоги висуває не педагог, а спільна справа. Отже, дітей готують до майбутньої діяльності, орієнтуючи на поліпшення свого мікросередовища.

3. Поділ колективу на міні-колективи (творчі групи, екіпажі, бригади, ланки тощо). Двоступенева організація діяльності сприяє залученню до планування, виконання й аналізу діяльності всіх членів колективу. Міні-колектив (3—10 осіб) обговорює важливі проблеми, кожний пропонує свої рішення. Такі колективи можуть бути постійними або тимчасовими. Критерієм поділу є інтереси, прагнення, місце проживання, тощо.

4. Колективні творчі справи. Вони є формою організації колективної творчої діяльності, а також основним виховним засобом. Колективні творчі справи (КТС), ігри, колективні організаційні справи зарекомендували себе ефективними способами організації життя колективу.

5. Чергування творчих доручень. Передбачає періодичні перевибори органів учнівського самоврядування, чергування (обмін) постійними справами дорученнями між міні-колективами; планування діяльності, внаслідок якого кожен з учасників колективу обов'язково задіяний до обговорення справи, організовує її, що унеможливорює поділ колективу на активних і пасивних. Усі почергово обіймають “керівні” посади.

Різноманітність діяльності. Кожна справа має свою стрижневу спрямованість, згідно з якою всі КТС класифікують на організаційні, суспільні, пізнавальні, трудові, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі. Кожну колективну творчу справу очолює рада, чисельність якої залежить від масштабів і характеру роботи.

Технологія підготовки і реалізації колективних творчих справ передбачає шість послідовних етапів:

1. Попередня робота вихователів. Цей етап охоплює визначення ролі КТС у житті колективу, формування виховної мети, обмірковування варіантів роботи й настановчої (стартової) бесіди, розгляд доцільності залучення шефів, однодумців. Тон розмови при цьому доброзичливий,

товариський, зацікавлений. Думки не нав'язують, не диктують, розмова відбувається на рівних.

2. Колективне планування. Його метою є колективне уточнення мети діяльності колективу, збір, аналіз та узагальнення інформації, визначення завдань, з огляду на їх корисність та посильність щодо виконання. Після цього з'ясовують, хто виконуватиме це завдання — весь колектив, окремий міні-колектив чи зведена бригада добровольців; хто керуватиме — рада колективу, спеціальна рада з представників міні-колективів чи командир зведеної бригади; де краще провести роботу; коли і як здійснити розподіл міні-колективів. Важливо, щоб на цьому етапі кожен висловив свою думку, обміркувавши пропозиції товаришів. Керівник резюмує усі пропозиції, формулює спільну думку.

3. Колективна підготовка роботи. Керівний орган КТС (рада) уточнює й конкретизує план її підготовки та проведення; організуючи виконання його, розставляє учасників колективних дій, враховуючи їхні взаємини, заохочуючи ініціативу кожного.

4. Реалізація КТС. Передбачає виконання наміченого плану, враховуючи зміни у ньому. Вихователі як керівники та основні учасники творчої роботи створюють та підтримують хороший настрій, підбадьорюють і надають упевненості у власних силах. Кожна дитина має можливість проявити себе, утвердитися в колективі. Важливо, щоб ніхто не боявся невдач, панували доброзичлива атмосфера, загальний порив. Це сприятиме творчому зростанню дітей, їх умінню долати труднощі.

5. Колективне підбиття підсумків КТС. Охоплює аналіз на рівні міні-колективів, де кожний висловлюється, що і завдяки чому вдалося зробити із запланованого, що варто використовувати надалі, перетворити в традицію, а від чого слід відмовитися. Узагальнені думки міні-колективів виносять на загальний збір, де формується колективна думка. Підбиття підсумків відбувається у формі збору-вогника, за допомогою анкети-оцінки із запитаннями: “Що більш за все сподобалось і чому?”, “Чого вдалося навчитися?”, “Чого і кого навчили самі?”. Збір спонукає до аналізу помилок, вироблення загальної думки, формування традицій.

6. Найближчі справи КТС. Після завершення справи вихователі пропонують учням взятися за нові.

У проміжках між виконанням КТС проводять творчі свята, ігри, зустрічі з цікавими людьми тощо. Це сприяє створенню колективістських стосунків (діти зайняті вирішенням спільного завдання), атмосфери взаємної поваги, симпатії, злагоди.

В організації колективної творчої діяльності важливою є роль дорослих. Залежно від досвіду, віку, можливостей і взаємин з дітьми, класний керівник може бути консультантом, експертом, керівником одного з мікроколективів. Результат діяльності багато в чому залежить від його взаємин з класом і в класі між учнями. Педагог повинен із самого початку стати для дітей старшим другом, який цікавиться їх життям, бере в ньому

участь і, навчаючи їх, вчиться сам. Надзвичайно важливо при цьому викликати інтерес до себе.

ТЕМА 6. МЕТОДИКА РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

План

1. Роль класного керівника в організації виховної роботи школи.
2. Вимоги до особистості класного керівника
3. Функції класного керівника
4. Напрями і форми роботи класного керівника

Література

1. Зміст і методика позакласної виховної роботи / Авторський колектив: О. В. Безпалько, І. О. Трухів, А. Й. Капська та ін. -К., 1993.
2. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. - К., 1997.
3. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Авторський колектив: А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневецький та ін. -К., 1997.
4. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання. - Харків, 2002.
5. Методика виховної роботи (під редакцією Л. І. Рувинського). - М., 1989.
6. Робоча книга вихователя. Упорядники: Ю. В. Буган, В. І. Урусський. Тернопіль, 2003р.

1. Роль класного керівника в організації виховної роботи школи.

Відповідно до Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 6 вересня 2000 р. № 434) класний керівник — організатор виховної роботи в класі. Класного керівника призначає директор школи з найдосвідченіших та найавторитетніших учителів. На класного керівника покладається відповідальність за організацію життя дітей, формування та виховання колективу, за стан навчально-виховної роботи в класі. Як вихователь учнів він дбає про їхній всебічний розвиток, про виховання у них працьовитості, колективізму, про підвищення якості знань та зміцнення дисципліни й порядку в класі. Усю цю роботу він проводить як офіційна, службова особа. Він несе відповідальність перед керівництвом школи та органами народної освіти за ідейно-політичну спрямованість, за зміст та організацію виховної роботи в дорученому йому класі.

Класні керівники — педагоги, які постійно спілкуються з учнями, закріпленими за ними, різнобічно впливають на них і водночас працюють за предметною системою. Тобто, крім викладання певного предмета він дбає

про об'єднання зусиль учителів, які працюють у певному класі, координацію їхніх вимог для поліпшення результатів виховної та навчальної роботи з учнями класу.

У ХІХ ст. цими питаннями займалися звільнені від уроків наглядачі, класні дами, вихователі. Після 1917 р. їх посади були скасовані (подекуди залишилися на громадських засадах), у 1935 р. поновлені як додаткові до основної учительської посади. У сучасній школі звільнення класного керівника від учительської роботи не передбачене, оскільки на уроках педагог має змогу вивчати дітей. Проте часто класні керівники вважають, що їхні функції обмежуються лише організаційно-педагогічними справами.

У своїй діяльності класний керівник тісно пов'язаний з іншими шкільними працівниками. Із заступником директора школи з виховної роботи він планує свою діяльність, бере участь у підготовці й проведенні шкільних свят, урочистих подій, інших заходів. З учителем праці, викладачем організації виробництва з'ясовує питання профорієнтаційної виховної роботи; з бібліотекарем — проблеми забезпечення класу підручниками, стан читання учнями художньої літератури; з учителем фізичного виховання — участь у підготовці і проведенні спартакіад та ін. Тому класними керівниками призначають найдосвідченіших учителів-вихователів. Діяльність класного керівника урізноманітнює, поживляє виховну роботу в класі, особливо в колективі старшокласників, спрямовує її на диференціацію та індивідуалізацію виховання, на ширший і глибший вияв здібностей та уподобань школярів.

2. Вимоги до особистості класного керівника

1. Суспільно-гуманістична спрямованість, яка передбачає:
  - високий рівень самосвідомості, суспільної та національної свідомості;
  - усвідомлення громадянського обов'язку, високий рівень політичної культури та культури міжнаціонального спілкування;
  - високий рівень моральної вихованості;
  - соціальну активність і відповідальність;
  - володіння навичками суспільно-гуманістичної роботи, вмінням творчо працювати, використовувати й цінувати колективний досвід, критично оцінювати досягнуте;
  - володіння вмінням брати участь у співпраці, співтворчості;
  - здатність до прояву громадянської активності на благо суверенної України.
2. Професійно-педагогічна спрямованість, сутністю якої є:
  - розуміння соціальної ролі педагогічної професії, інтерес до дитини як суб'єкта діяльності, вміння розуміти її потреби й особливості, складність і неоднозначність внутрішнього світу;
  - педагогічна спостережливість; педагогічний такт.
3. Високий рівень педагогічної майстерності, який передбачає:
  - знання основ предмета, завдань і категорій педагогіки;

знання вікових, анатоμο-фізіологічних та психічних особливостей розвитку учнів, соціального формування особистості; розуміння суті, мети, завдань, форм і методів виховання;

знання індивідуально-психологічних та індивідуально-типологічних особливостей вихованців;

володіння вміннями й навичками організації виховної діяльності школярів, визначення рівня вихованості учнів, вміннями проектування розвитку особистості в колективі, планування, відбору, узагальнення навчально-виховного матеріалу;

володіння прийомами й засобами педагогічної техніки, вмінням встановлювати педагогічне доцільні взаємовідносини з окремими учнями, малими групами, учнівським колективом, батьками, вчителями, аналізувати свою діяльність і діяльність колективу, результати роботи.

3. Функції класного керівника

Класний керівник виконує діагностичну, організаторську, виховну, координаційну, стимулюючу функції.

Діагностична функція. Передбачає вивчення класним керівником учнів свого класу. Знання особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, потреб, рівня вихованості, мотивів поведінки та інших якостей дає змогу скласти цілеспрямований і дієвий план виховної роботи, організувати результативний щоденний виховний вплив на учнівський колектив загалом і на кожного учня зокрема. Для виявлення індивідуальних особливостей учнів використовують розглянуті раніше методи науково-педагогічного дослідження.

Організаторська функція. Полягає в умінні залучати колектив класу до різних видів виховної діяльності: пізнавальної, що збагачує уявлення учнів про навколишню дійсність; суспільно корисної, спрямованої на загальну користь і благо; ціннісно-орієнтаційної, яка розкриває учням духовні та матеріальні соціальне значущі цінності й орієнтує на них їх поведінку; художньо-творчої, що дає учням можливість реалізувати індивідуальні творчі задатки та здібності; вільного спілкування, організації дозвілля учнів, що взаємозбагачує їх.

Для організації цього виду діяльності та забезпечення виховного результату педагог повинен володіти певними організаційними вміннями та навичками.

Виховна функція. Вона є найскладнішою в діяльності класного керівника. План виховної роботи в класі визначає зміст, форми і методи виховної діяльності. Класний керівник складає його з урахуванням загального змісту й методики виховання учнів у національній школі. Передусім виховна

діяльність класного керівника передбачає підготовку і проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціальне цінних мотивів поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Координаційна функція. Полягає у спрямуванні класним керівником виховних зусиль усіх педагогів, батьків і представників громадськості на позитивні результати у вихованні учнів. Класний керівник передусім домагається, щоб колектив учителів, який працює з учнями класу, керувався єдиними вимогами до них, здійснював індивідуальний підхід. Він вивчає особливості навчально-виховної роботи вчителів, ознайомлюється з їхніми вимогами та стосунками з учнями, обмінюється думками щодо поведінки окремих учнів, методів впливу на них. Об'єднання та спрямування виховної діяльності — найважливіше його завдання¹.

Стимулювальна функція. Полягає у своєчасному виявленні зрушень на краще в розвитку кожного учня класу і відповідному заохоченні його до наступних корисних дій і вчинків. (Технологію використання методів стимулювання було розглянуто раніше.)

4. Напрями і форми роботи класного керівника

Завдання і зміст виховання всебічно розвиненої особистості визначають напрями роботи класного керівника:

- забезпечувати оптимальні умови для всебічного гармонійного розвитку вихованців, їх самореалізації;
- у співдружності з батьками, вчителями, дитячими громадськими організаціями здійснювати всебічне виховання школярів у процесі навчально-виховної роботи в школі та за її межами;
- систематично аналізувати індивідуальні анатомо-фізіологічні і соціально-психологічні особливості розвитку учнів класу; давати рекомендації іншим учителям, батькам щодо необхідності враховувати індивідуальні та вікові особливості розвитку кожного вихованця;
- здійснювати організацію і виховання первинного учнівського колективу, всебічно вивчати динаміку його розвитку, координувати діяльність учителів, які працюють у класі;
- організувати виховні та організаційні заходи для створення оптимальних умов, які сприяли б зміцненню та збереженню здоров'я учнів;
- здійснювати організаційно-виховну роботу з учнями, батьками та учителями для формування в школярів старанності, дисциплінованості у процесі навчальної діяльності з урахуванням їх індивідуальних можливостей;
- організувати позакласну виховну роботу з учнями, сприяти залученню їх до роботи позашкільних дитячих виховних закладів, дитячих громадських організацій;

- здійснювати цілеспрямовану організаційно-педагогічну роботу з батьками, забезпечувати системність у формуванні їх психолого-педагогічної культури;
- домагатись єдності вимог до вихованців з боку школи й сім'ї, підтримувати зв'язок з вихователями груп подовженого дня, керівниками гуртків, студій, спортивних секцій, дитячими громадськими організаціями;
- вести відповідну документацію, подавати керівництву школи відомості про успішність, розвиток і вихованість учнів; стежити за веденням учнями щоденників.

Отже, зміст роботи класного керівника включає:

- Вивчення учнів.
- Об'єднання учнів у колектив.
- Співпрацю із дитячими та молодіжними організаціями.
- Роботу з батьками, громадськістю.
- Співпрацю із культурно-освітніми та позакласними установами.
- Співпрацю зі шкільним психологом.
- Організацію виховної діяльності, пізнавальної, трудової, художньо-естетичної, суспільно-гуманістичної, фізкультурно-оздоровчої, організаторської, ціннісно-орієнтованої.

Конкретні обов'язки класного керівника зазначені у Статуті середньої загальноосвітньої школи. Класний керівник має право відвідувати уроки всіх учителів у своєму класі, запрошувати до школи батьків або опікунів учнів класу, подавати клопотання до дирекції про заохочення або застосування стягнення до учнів.

Діяльність справжнього класного керівника сповнена педагогічною творчістю і не обмежується певними рамками. Форми роботи можуть бути різними — індивідуальною, груповою і фронтальною. Вибір конкретної форми зумовлюється різними чинниками: завданням виховання, рівнем розвитку первинного колективу, індивідуальними особливостями школярів, об'єктивними обставинами, конкретними педагогічними ситуаціями та ін.

За критерієм використання джерел і засобів виховного впливу на особистість школярів форми роботи поділяють на: словесні (збори, доповіді, бесіди, диспути, конференції, зустрічі та ін.); практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси тощо); наочні (діяльність шкільних музеїв, виставок, тематичні стенди та ін.). Усі вони взаємопов'язані, доповнюють і збагачують одна одну. Є види роботи, в яких одночасно використовують словесні, практичні, наочні форми. Наприклад, колективні творчі справи (КТС).

Робота класного керівника з вивчення учнів

Основним обов'язком класного керівника є вивчення учнів і координація на цій основі роботи вчителів, які працюють з ними. Процес вивчення учнів має відбуватися з дотриманням певних правил:

- вивчення потрібно спрямовувати на виявлення особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку конкретного вихованця;
- дослідження процесів розвитку школярів має тривати впродовж усіх років навчання;
- виявляти потрібно не лише наявний рівень розвитку конкретної особистості, але й прогнозувати його з урахуванням “зони найближчого розвитку”;
- вивчення особистості школярів та їх колективів потрібно спрямовувати на вирішення конкретних педагогічних завдань;
- вихователь у процесі вивчення учнів має бути сповнений педагогічного оптимізму щодо їх розвитку і соціально-психологічного зростання;
- вивчення учнів має охоплювати всі аспекти їх фізичного, психічного і соціального розвитку;
- застосування методів і методик вивчення учнів і шкільних колективів має відповідати віковим можливостям дітей;
- дослідження соціально-психічного розвитку слід здійснювати в природних умовах навчально-виховного процесу;
- дослідженням повинні бути охоплені усі учні, таке вивчення має стати систематичним;
- вивчення учнів поєднують з виховним впливом на них;
- вивчаючи учнів, слід акцентувати увагу на позитивних, а не негативних рисах характеру та поведінки.

Методи вивчення учнів та учнівських колективів поділяють залежно від:

- а) характеру участі школярів у них: пасивні (спостереження, кількісний і якісний аналіз результатів діяльності) та активні (анкетування, тестування, соціометричні вимірювання, проєктивні);
- б) часу проведення: одномоментні (анкетування, тестування та ін.) та тривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод тощо);
- в) місця проведення: шкільні (класні та позакласні) й лабораторні;
- г) їх сутності: неекспериментальні (спостереження, анкетування, бесіди, аналіз продуктів діяльності), діагностичні (тести, ранжування), експериментальні (природні експерименти, лабораторні експерименти) та формуючі методи.

У практичній діяльності вивчення учнів здійснюють за орієнтовними програмами.

Програма вивчення і структура характеристики учнів

1. Демографічні відомості: прізвище, ім'я та по батькові; день, місяць, рік народження; прізвище, ім'я, по батькові матері та батька, їх професія, місце роботи, займана посада, домашня адреса, телефон.

2. Умови розвитку і виховання в сім'ї: склад сім'ї, матеріально-побутові умови, вплив батьків на виховання дитини, їх психолого-педагогічна культура, ставлення до школи.

3. Рівень фізичного розвитку: стан здоров'я, володіння санітарно-гігієнічними навичками, спортивні інтереси, потреби.

4. Моральні якості: загальний рівень морального розвитку; знання морально-етичних норм і правил; рівень сформованості вмінь і навичок у моральній поведінці, співвідношення їх із загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями; соціально-моральний статус у колективі; рівень і особливості спілкування з молодшими дітьми, ровесниками і старшими; рівень сформованості почуттів патріотизму та національної гідності; рівень правової й екологічної культури, здатність до самооцінки; особливості вияву дисциплінованості, відповідальності, совісті, соціальної зрілості й активності, милосердя, гуманізму.

5. Розумовий розвиток: загальний розумовий розвиток, рівень інтелекту, потенціальні розумові можливості, інтереси, схильності; ставлення до навчальної діяльності; сформованість мотивів навчання; рівень володіння методами і прийомами самостійної пізнавальної діяльності; успішність, відповідність її розумовим можливостям.

6. Трудове виховання: ставлення до праці, її різних видів, мотиви трудової діяльності; наявність умінь і навичок в різних видах праці; соціальні інтереси щодо праці; загальна культура різних видів праці (фізичної, розумової); інтереси і схильності до певних видів професійної діяльності, рівень і стійкість професійної орієнтації.

7. Естетична вихованість: сформованість естетичних почуттів та вмінь, інтереси і схильності в різних видах мистецтва; здатність творити прекрасне в повсякденній діяльності.

8. Психічний розвиток: потреби і рівень сформованості уваги, культури мовлення, відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уваги, почуттів, волі; особливості характеру; здібності; темперамент.

9. Особливості впливу біологічного і соціального чинників на розвиток особистості учня. Особливі випадки впливу на вихованця, його наслідки.

10. Загальні психологопедагогічні висновки: позитивні якості особистості з погляду на всебічний гармонійний її розвиток; недоліки і складнощі у соціально-психологічному становленні вихованця, їх причини і засоби подолання; рекомендації щодо індивідуального підходу і виховних заходів впливу.

Систематизація результатів вивчення особистості учнів

Процес вивчення учнів є складним і відповідальним. Його результати мають бути основою при плануванні та проведенні виховної роботи з ними, а також її координації з учителями, батьками та іншими вихователями. З цією метою класний керівник ретельно і систематично має фіксувати результати вивчення особистості учнів і класних колективів. Це — своєрідний банк

відомостей про рівень й особливості фізичного, психічного і соціального розвитку кожного учня. До нього повинні мати доступ усі, хто займається навчально-виховною роботою з конкретними учнями.

Фіксування результатів вивчення учнів можна здійснювати двома способами: 1) у загальному зошиті на кожного учня відводять 2—3 сторінки і періодично фіксують дані про психічний і соціальний розвиток; 2) використовуючи “Особисту картку учня”, яка дає змогу дотримуватися вимог програми, спостерігати за динамікою розвитку особистості.

Програма вивчення і структура характеристики класного колективу

1. Склад класу: вік учнів; рівень їх розвитку; працездатність та успішність.
2. Рівень розвитку колективу: етап розвитку дитячого колективу; характерні ознаки розвитку; особливості діяльності активу класу, його роль у формуванні та зміцненні колективу; діяльність органів самоврядування; стан взаємин між активом, органами самоврядування та учнями між собою; лідери в колективі; їх вплив на діяльність інших учнів; напрямки і форми зв'язку класного колективу із загальношкільним.
3. Рівень морально-духовного розвитку колективу: рівень сприйняття загальнолюдських цінностей; особливості вияву почуттів; рівень захищеності особистості; сформованість вмінь і навичок у моральній поведінці.
4. Рівень фізичного розвитку колективу: загальний стан здоров'я учнів; ставлення до фізичної культури і спорту; потреби у фізичному розвитку.
5. Рівень трудового виховання: ставлення учнів до праці (громадської діяльності); рівень сформованості соціально-психологічної готовності до праці; сформованість умінь і навичок у сфері трудової діяльності; профорієнтація учнів.
6. Рівень естетичного виховання: сформованість почуття прекрасного; інтереси учнів до певних видів мистецтва; їх потреби щодо естетичного розвитку.
7. Шляхи та засоби подальшого формування класного колективу: створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі; подолання чинників, що заважають цьому.

Класний колектив не є чимось застиглим і незмінним, він постійно розвивається. Тому дослідження змін в ньому має практичне значення для виховної роботи, прогнозування її змісту, добору методів виховного впливу. Відомості про колектив, отримані за допомогою одного методу, потребують перевірки іншими для отримання достовірної та об'єктивної інформації.

Тема 7. Планування класним керівником виховної роботи

План

1. Функції педагогічного планування.
2. Принципи планування виховної роботи.
3. Алгоритм розробки перспективного плану.

Література

1. Волкова Н. П. Педагогіка. - К., 2001.
2. Зміст і методика позакласної виховної роботи / Авторський колектив: О. В. Безпалько, І. О. Трухів, А. Й. Капська та ін. -К., 1993.
3. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. - К., 1997.
4. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Авторський колектив: А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневський та ін. -К., 1997.
5. Кузьмінський А. І., Омельяненко В. Л. Педагогіка. -К., 1997
6. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання. - Харків, 2002.
7. Методика виховної роботи (під редакцією Л. І. Рувинського). - М., 1989.
8. Робоча книга вихователя. Упорядники: Ю. В. Буган, В. І. Уруський. Тернопіль, 2003р.
9. Фіцула М. М. Педагогіка. - К., 2000.
10. Ягупов В. В. Педагогіка. - К., 2002.

1. Педагогічне планування, його функції.

Люди завжди намагались уникнути невизначеності свого майбутнього. Невизначеність завтрашнього дня лякала людину, породжувала в неї почуття непевності в собі та своїх можливостях, сковувала її фізичні й духовні сили. Людина всіляко - за допомогою наукових методів і на основі пророкувань ворожок і шаманів - прагнула раніше і прагне зараз прорватися за межі обрію

дня сьогоднішнього. У своїй свідомості вона намагається передбачати, і передбачати ситуацію завтрашню, щоби зробити її більш передбачуваною та керованою. Це прагнення характерне не тільки для життя людини чи людства в цілому, а і для окремих видів людської діяльності. Не випадково в «Капіталі» К. Маркс підкреслив таке: «Бджола будівництвом своїх воскових осередків осоромлює деяких людей-архітекторів. Але найгірший архітектор від найкращої бджоли із самого початку відрізняється тим, що, перш ніж будувати осередок з воску, уже побудував його у своїй голові».

Без передбачення взагалі й передбачення ситуації майбутнього зокрема важко цілеспрямовано й ефективно керувати педагогічним процесом. Тому і з'явились педагогічне планування й усе відповідне даному процесу розмаїття документів, які називаються планами. І зараз важко уявити життєдіяльність освітньої установи без перспективного та календарного плану роботи навчального закладу, без плану підготовки та проведення шкільного заходу, без робочого плану керівника установи та його заступників, без плану роботи з батьками й учнівського самоврядування, без плану підвищення кваліфікації та професійної компетентності педагогів, без плану виховної роботи у класі тощо.

Результати дослідження Т. Ільїної свідчать про те, що педагогічному плануванню властиві такі функції:

спрямовуюча, пов'язана з визначенням у процесі планування сфери, мети та змісту педагогічної діяльності, її предмета, конкретних напрямів і видів;
прогнозуюча, яка полягає в тому, що в ході розробки плану формується педагогічний задум, проектується майбутній стан педагогічної системи, прогнозуються результати її функціонування й розвитку;
координуюча, або організаторська, що дозволяє педагогам за допомогою обґрунтованих і раціональних дій при плануванні одержати ясну відповідь на запитання: хто, коли і що треба робити;
контрольна, що дає педагогічному колективу чи окремому педагогу можливість за допомогою складеного плану контролювати та коректувати траєкторію свого шляху до досягнення наміченої мети;
репродуктивна (відтворююча), яка припускає, що через невеликий проміжок часу за планом можна відновити зміст й обсяг виконаної роботи.

Педагогічне планування стосується різних сфер і сторін життєдіяльності освітньої установи, у тому числі й виховної роботи у шкільному та класному колективах. Під плануванням виховної роботи у класі варто розуміти процес спільної діяльності класного керівника, дітей і дорослих із визначення цілей, змісту та способів організації виховного процесу й життєдіяльності у класному співтоваристві, організаторів та учасників намічених справ, строків їх проведення.

Основу цієї діяльності складає моделювання, адже план виховної роботи - це не що інше, як модель одного з фрагментів майбутнього стану виховного процесу.

2. Принципи планування виховної роботи.

Щоб успішно здійснити планування, необхідно дотримуватись принципів педагогічного моделювання. До основних ідей і правил формування модельних уявлень про виховний процес відносяться принципи системності, конкретності, оптимальності, діалогу, індивідуальності, науковості, безперервності. Розглянемо кожний з перерахованих принципів.

Принцип системності націлює учасників планування розглядати виховний процес як складну систему, що складається з деякої сукупності взаємозалежних і взаємодіючих компонентів. Як відомо, до складу виховної системи класу входять такі компоненти: люди (класний керівник, учні класу, їхні батьки, педагоги школи й інші дорослі); їх індивідуальні й колективні інтереси, потреби, ціннісні орієнтації; цілі, принципи, зміст, форми та способи організації спільної діяльності, спілкування й відносин; внутрішні та зовнішні зв'язки класного співтовариства; критерії, показники, прийоми та методи вивчення, аналізу й оцінки стану та результатів виховного процесу. У ході планування не можна забувати про кожний з названих компонентів і треба постаратися, щоб усі вони не тільки знайшли відбиття у плані виховної роботи, а й були представлені в ньому у взаємозв'язку один з одним. Системний характер повинен бути властивий розумовим операціям і практичним діям організаторів та учасників планування.

Принцип конкретності містить рекомендацію розроблювачам плану уникати невиправданого копіювання проведених справ в інших учнівських колективах. При плануванні важливо врахувати інтереси та потреби членів свого колективу, досягнутий рівень і перспективи розвитку свого класу. Правильність вибору тих чи інших форм і методів виховної роботи багато в чому залежить від усвідомлення специфічних особливостей педагогічної ситуації в конкретній навчальній групі. Дотримання даного принципу припускає включення у план конкретних справ, визначення конкретних термінів і відповідальних за їх проведення.

Принцип оптимальності пов'язаний із трьома важливими обставинами в діяльності із планування виховної роботи у класі.

По-перше, класний керівник повинен знайти найкращий варіант участі дітей і дорослих у колективній роботі з планування.

По-друге, результатом цієї спільної діяльності повинні стати модельні уявлення про оптимальний варіант побудови життєдіяльності у класі й виховного процесу в ньому.

І, по-третє, класний керівник повинен вибрати оптимальний варіант форми та структури самого плану виховної роботи, щоби створений документ був зручним для використання в повсякденній діяльності класного наставника.

Принцип діалогу означає те, що діалог дій, думок, мотивів учасників планування - це необхідна умова підготовки оптимального варіанта плану. Уважне ставлення до думки кожного члена колективу, фіксація й урахування різних точок зору мають істотне значення для визначення найбільш повного спектра можливих шляхів і способів організації майбутньої життєдіяльності класного співтовариства та виховних відносин у ньому. Діалоговий характер взаємодії педагогів, учнів і батьків у процесі планування, безсумнівно, підвищує шанси на успіх у здійсненні планованої діяльності.

Принцип індивідуальності націлює учасників планування спрямовувати свої зусилля на створення модельних уявлень про виховну систему класу, в якій індивідуальність кожного учня є цінністю, а процес її розвитку та прояву - однією з головних задач модельованої системи. Принцип індивідуальності припускає також урахування індивідуальних особливостей дітей і дорослих при організації колективної діяльності з розробки плану.

Принцип науковості є вираженням вимоги до класного керівника спиратись при складанні плану на наукові уявлення про сутність, рушійні сили та закономірності процесу виховання й розвитку дитини, на теоретичні положення сучасних педагогічних концепцій виховання учнівської молоді, на технологічні розробки вітчизняних і закордонних учених проблем планування й організації виховної діяльності з учнями.

Принцип безперервності звертає увагу розроблювачів плану на одну з найважливіших характерних рис процесу планування - його безперервність. Затвердження плану роботи класного керівника може свідчити лише про відносну завершеність процесу планування. Навіть досвідчений класний наставник після складання плану вносить у нього корективи, тому що виховна система класу - це «живий» організм, у якому змінюються інтереси, потреби, ціннісні установки дітей і дорослих, коректуються міжособистісні емоційно-психологічні та ділові відносини, з'являються нові контакти з навколишнім соціальним і природним середовищем. Усе це обумовлює внесення змін у план виховної діяльності класного керівника.

Спираючись у спільній діяльності з колегами, учнями та батьками на перераховані принципи, класний керівник складає календарний або перспективний план роботи. Календарний план виховної роботи охоплює

тижневий чи місячний проміжок часу й містить таку інформацію, як найменування планованих справ, дата та час їх проведення, прізвища організаторів проведених заходів. Такий план (найчастіше план-сітка) називають робочим планом класного керівника. Його складання, як правило, не викликає в педагога яких-небудь ускладнень, тому далі піде мова про технології перспективного планування, про зміст, форму та структуру плану виховної роботи у класі на навчальний рік чи півріччя.

Спочатку про алгоритм розробки перспективного плану. Він являє собою своєрідний технологічний ланцюжок послідовно виконуваних дій класного керівника й інших учасників планування. Основними ланками цього ланцюжка є такі:

- 1) визначення класним керівником порядку та строків дій із планування виховної роботи та життєдіяльності у класі;
- 2) педагогічний аналіз стану й результатів виховного процесу;
- 3) моделювання класним керівником образу класу, його життєдіяльності та виховного процесу в ньому;
- 4) колективне планування;
- 5) уточнення, коректування й конкретизація педагогічного задуму, оформлення плану виховної роботи.

Правильно здійснюючи дію за дією, крок за кроком, будь-який педагог зможе розробити оптимальний і науково обґрунтований план виховної роботи. Щоби класний керівник краще уявляв механізм складання перспективного плану, доцільно докладно описати спільні дії дітей і дорослих із планування життєдіяльності класного співтовариства та виховної роботи в ньому.

3. Алгоритм розробки перспективного плану.

Перший крок класного керівника - це визначення (ним) порядку та строків дій із розробки плану.

Фактично педагогу треба скласти один план зі створення іншого плану. На перший погляд ця фраза може здатись дивною, але при всій своїй дивності вона є вірною. Щоб діяльність класного керівника й інших учасників планування була більш цілеспрямованою, упорядкованою й ефективною, необхідно спланувати спільну діяльність із розробки перспективного плану

виховної роботи. Зрозуміло, що при визначенні порядку дій класний керівник використовує свої знання про алгоритм планування. Але крім них учитель повинен мати інформацію про те, як буде проходити планування виховної роботи в загальношкільному масштабі. Процеси планування в освітній установі та її структурних підрозділах повинні протікати сполучено. У цьому зв'язку можна скористатись розробленою професором Л. Байбородовою циклограмою планування виховної роботи на новий навчальний рік.

При складанні плану спільної діяльності зі здійснення перспективного планування варто визначити форми та способи участі учнів і батьків у даному процесі, вирішити із психологом, заступником директора з виховної роботи й іншими членами педагогічного колективу питання про психолого-педагогічне забезпечення дій з розробки плану.

Другий крок у діяльності із планування виховного процесу у класі - це проведення аналізу виховної роботи за минулий навчальний рік, який може й повинен стати основою для планування класним керівником виховної роботи на наступний період. Педагог визначає:

1. Позитивні аспекти («плюси») проведеної діяльності: що особливо вдалось у визначенні змісту, форм і способів організації спільної діяльності, хто зумів відрізнитись, як проведена справа (захід) сприяла розвитку особистості школярів, у рішенні яких проблем удалось просунутися.
2. Негативні аспекти («мінуси») здійсненої діяльності: що не вийшло, хто не зміг справитися зі своїм дорученням, які педагогічні й організаційні задачі не вдалось вирішити до кінця.
3. Що нове вдалось одержати в результаті підготовки, проведення та підбиття підсумків спільної справи. Які педагогічні наслідки можливі після проведеного заходу. Які проблеми можуть загостритись найближчим часом, проявитись у віддаленій перспективі.
4. Як участь і позиція педагогів вплинули на результативність справи.
5. Висновки та пропозиції про перспективи та шляхи вдосконалення спільної діяльності.

Третій крок класного керівника в діяльності зі складання плану виховної роботи - це моделювання педагогом образу класу та процесу виховання в ньому.

Під образом класу нами розуміється сукупність уявлень учителя про майбутній стан класного співтовариства. Він складається з кількох частин. Основними складового образу класу є:

образ учнів класу;

образ життєдіяльності класної спільноти, побудови в ній діяльності, спілкування й відносин;

уявлення про зовнішні зв'язки та відносини класу, про його місце й роль у шкільній спільноті.

Розглянемо кожну складову образу класу.

Образ учня класу. Даний образ складається з уявлень педагога про найбільш важливі якості, які повинні виховати в себе члени класного співтовариства. Створюючи образ учня, класний керівник намагається знайти відповідь на досить важке запитання: якими якостями повинна володіти дитина, щоб успішно справлятися з покладеними на неї соціальними функціями громадянина, сина чи дочки, брата чи сестри, учня чи учениці, члена громадського об'єднання й ін.; щоб упевнено почувати себе у класному та шкільному колективах, оточуючому соціумі; щоб реалізувати свої сили та здібності, стати справді щасливою людиною. Ці уявлення допоможуть педагогу правильно визначити мету й задачі виховної роботи, критерії та показники її ефективності.

Успішність життєдіяльності класу багато в чому залежить від характеру відносин, що формуються між членами класного співтовариства. Класному керівнику важливо чітко уявляти реальний стан міжособистісних і ділових відносин у класі, можливості й засоби їх покращення. У полі зору педагога повинні знаходитись усі члени класного співтовариства, але особливо ті учні, які мають неблагополучне становище в дитячому колективі. Бажано, щоб у сформованих уявленнях про майбутнє класу вчитель зміг визначити нішу для самореалізації та самоствердження особистості кожної дитини, зумів намітити шляхи та способи створення більш комфортного й захищеного становища для кожного свого вихованця.

Не буде повним образ класу без уявлення про зовнішні зв'язки та відносини класу, про його місце й роль у шкільній спільноті. Педагог ясно усвідомлює, що не можна обмежувати виховний вплив на розвиток особистості учнів рамками класного колективу, тому спрямовує свої зусилля на побудову максимально відкритої виховної системи. Формуючи образ класу, класний керівник передбачає участь своїх вихованців у загальношкільних заходах, у спільних справах з однолітками із класів однієї паралелі, у роботі з більш молодими та старшими школярами. Доцільно подумати і про те, чим життєдіяльність класу може збагатити виховний потенціал загальношкільного колективу. На наш погляд, правильно роблять ті класні

керівники, які намагаються знайти друзів класу в найближчому соціальному оточенні. Ними можуть бути батьки, бабусі, дідусі, керівники гуртків, клубів, секцій, народні умільці, ветерани війни та праці. Добрими друзями класних колективів бувають різні люди, які відрізняються віком, характером, професією, політичними поглядами, але схожі двома дуже важливими якостями: по-перше, вони чимось (своїм захопленням, життєвим досвідом, талантом) цікаві учням і, по-друге, вони виявляють бажання бути корисними дітям. Часто така позиція дорослих викликає адекватну реакцію з боку учнів, які також намагаються стати потрібними для оточуючих і прагнуть охопити своєю турботою тих, хто її потребує.

Четвертий крок у складанні плану виховної роботи - це колективне планування.

Така технологія була детально розроблена в теорії та практиці комунарського руху. Вона увійшла в теоретичну та практичну педагогіку під назвою «колективне планування». Основоположник комунарської педагогіки І. Іванов уважав, що колективне планування - це творча організаторська справа, коли кожний член колективу бере участь у розкритті перспектив, у пошуку та виборі загальних справ на новий період, розробці конкретного плану таких справ

Діяльність класного співтовариства з розробки перспективного плану доцільно розділити на кілька періодів:

- I період - збори-старт колективного планування;
- II період - консультації з людьми, які знають, що і як треба робити;
- III період - з'ясування справ і друзів;
- IV період - захист ідей і пропозицій у річний план;
- V період - складання плану життєдіяльності класу;
- VI період - осмислення підсумків колективного планування.

Заключним кроком у спільній діяльності із планування є уточнення, коректування педагогічного задуму й оформлення плану виховної роботи.

Класний керівник після використання прийомів і методів колективного планування, як правило, уточнює й коректує свій первісний задум про побудову в новому навчальному році життєдіяльності та виховного процесу у класному співтоваристві. Він намагається в максимальній мірі врахувати пропозиції учнів і батьків і на основі їхніх побажань сформулювати більш конкретні уявлення про цільовий, змістовий, організаційний та оціночно-діагностичний компоненти майбутньої виховної діяльності.

Формулюючи завдання виховної роботи, спираються на «Орієнтовний зміст виховання в національній школі», яким визначено загальні завдання з кожного напрямку виховання відповідно до вікових особливостей учнів. Ці завдання мають урахувувати конкретні умови виховання (вік, вихованість, соціальне оточення).

Відповідно до намічених завдань визначають зміст виховної діяльності в класі, підбирають ефективні методи і форми його реалізації. Продумуючи систему виховної діяльності — зміст і шляхи її реалізації — дотримуються таких вимог: а) урахування актуальних питань у галузі народної освіти та виховання, плану роботи школи; б) цілеспрямованості, конкретності, розумної насиченості, опори на інтереси учнів; в) поєднання словесних, наочних і практичних форм і методів виховання; г) відповідності форм і методів виховання віковим особливостям школярів і рівню їх вихованості; г) урахування ювілейних і суспільно-політичних дат, подій у житті України; д) єдності педагогічного керівництва і самостійності учнів. У плануванні виховної роботи в класі може прислужитися посібник «Орієнтовний зміст виховання в національній школі. Методичні рекомендації», в якому розкрито питання змісту виховання з урахуванням вікових особливостей учнів молодших, середніх і старших класів, запропоновано для кожного віку цікаві форми та методи реалізації цього змісту, види діяльності, до яких можна залучати учнів. Згідно з рекомендаціями згаданого посібника зміст виховної роботи класного керівника передбачає: формування національної свідомості і самосвідомості; виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору світоглядних позицій; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності та культури розумової праці; формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою; утвердження принципів загальнолюдської моралі; формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря; забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості; забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їхнього здоров'я; формування екологічної культури людини, її гармонійних відносин з природою; розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов для її самореалізації.

Плануючи певні виховні заходи, необхідно враховувати конкретні умови: вік учнів, рівень їх вихованості, стан успішності та дисципліни, стадії розвитку учнівського колективу, наявність матеріальної бази тощо. Важливо передбачити якнайбільше практичних справ і залучення до їх виконання самих учнів.

Окремим розділом плану виділяється робота з батьками і громадськістю: тематика батьківських зборів і терміни їх проведення, робота з класним батьківським комітетом, відвідування сімей учнів, бесіди з батьками, форми

й методи роботи з громадськістю для залучення її до виховної роботи з учнями класу.

Основний розділ плану виховної роботи класного керівника складають за такою формою:

№ п/п	Зміст, форми і методи роботи	Термін виконання	Виконавці	Відмітка про виконання
-------	------------------------------	------------------	-----------	------------------------

План виховної роботи з учнями складають і вихователі груп подовженого дня. Він містить такі розділи: 1) участь у комплектуванні групи; 2) піклування про здоров'я, фізичний розвиток і режим школяра; 3) керівництво самопідготовкою учнів; 4) керівництво їх суспільне корисною працею; 5) організація відпочинку учнів. Вихователів також рекомендують складати план на тиждень, який передбачає роботу з вихованцями до і після самопідготовки на кожен день.

ТЕМА 8. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ

План.

- 1.Методика підготовки та проведення класної години.
2. Методика проведення бесіди з молодшими школярами.
- 3.Методика індивідуальної виховної роботи.

Література

2. Подласый Й. П. Педагогика. — М., 1999.
3. С.Г. Карпенчук „Теорія і методика виховання” // К.: „Вища школа”, 2005.
4. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів, 1996.
5. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання. — Івано-Франківськ, 1996.
8. С.Г. Карпенчук „Теорія і методика виховання” // К.: „Вища школа”, 2005.
10. Концепція національного виховання // Освіта.
11. Оксана Шквир. «Методика роботи класного керівника». //Шкільний світ// Початкова школа, № 7 2004.

1.Методика підготовки та проведення класної години.

Форми виховної роботи — варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу.

До них належать класні години, етичні бесіди, зустрічі з відомими людьми, екскурсії, обговорення книг, читацькі конференції, диспути тематичні, розважальні, вечори і ранки, свята, змагання (спартакіади), турніри, виставки, конкурси, колективні творчі справи та ін.

Найпростішою організаційною і в той же час найбільш поширеною формою виховної діяльності, а відтак – виховного процесу в цілому є класна година. У педагогічній науці і практиці є різні визначення класної години.

За визначенням В. П. Созонова, «класна година є формою прямого спілкування вихователя зі своїми вихованцями».

Н.Е. Щуркова розглядає класну годину як спеціально організовану ціннісно-орієнтовану спільну діяльність вчителя і учня. «Виховна мета класної години, – зазначає автор, – формування чітко визначеного ставлення учнів до об’єктів та явищ навколишнього світу, а також розвиток моральних, етичних, трудових, естетичних, науково-пізнавальних, світоглядницьких поглядів».

Л.І. Маленкова відмічає, що класна година - це не якась певна форма роботи, а година класного керівника.

Інколи класну годину називають годиною спілкування, годиною класного керівника.

Виходячи з вказаних визначень класної години, можна сказати, що класна година – це :

- гнучка за структурою форма виховуючої взаємодії;
- форма спілкування класного керівника та його вихованців, де пріоритетну роль в організації грає педагог.

Класна година. Як одна з форм позакласної виховної роботи, вона передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника з учнями з метою формування у них соціальної зрілості. Дбаючи про ефективність класної години, класний керівник перед її проведенням має подумати над питаннями: “Якою вона буде? Кому потрібна вона — педагогу чи учням? Які можливі результати? ”. Відповіді на ці питання визначально вплинуть на вибір теми класної години, особливості її підготовки та проведення.

Готуючись до класної години, настроюючи себе на непросту, але відверту, взаємодовірливу розмову, мав би зважати на такі рекомендації:

- класні години мають бути систематичними;
- на розгляд учнів бажано виносити цікаві, актуальні для них питання;
- не варто влаштовувати на класних годинах педагогічного аналізу діяльності учнів впродовж значного проміжку часу;
- проведення класної години має відбуватися за чітким планом, у мажорному тоні спілкування;
- слід заохочувати учнів до вільного висловлювання думок, не дорікаючи їм за помилковість суджень, враховувати їх соціально-психологічні особливості, створювати умови для подальшого розвитку школярів у процесі вільного спілкування;
- не допускати ігнорування запитань учнів, вислуховувати їх відповіді, виявляти терпимість, залучати всіх учнів до розмови, не залишаючи поза увагою несміливих;
- цікавитись інтересами учнів для визначення подальших тем класних годин, проводити їх не тільки у школі, а й у музеях, на природі, за місцем роботи батьків та ін.

Основні функції класної години:

- освітня (ознайомлення зі світом);
- орієнтована (оцінювання світу);
- спрямовуюча (взаємодія зі звітом).

У процесі підготовки та проведення класних годин можливо вирішення наступних задач:

- створення умов для розвитку особистості учня, прояву його суб'єктності та індивідуальності;
- збагачення свідомості учня знаннями про природу, суспільство, людину;

- формування емоційно-чутливої сфери та ціннісних ставлень особистості дитини;
- засвоєння учнями знань, умінь і навичок пізнавальної і практико-створювальної діяльності;
- формування класного колективу як сприятливого середовища для розвитку та життєдіяльності школярів.

Основні компоненти класної години

Цільовий. Цільові установки пов'язані перш за все з розвитком індивідуальності, суб'єктності і креативності дитини, з проектуванням і становленням унікального способу його життєдіяльності.

Змістовний. Зміст класної години є особистісно значущим. Включається матеріал, необхідний для формування самостійності, самореалізації і самоствердження особистості дитини. Зміст класної години визначається соціальним замовленням суспільству, пріоритетними напрямками виховання в сучасних умовах, рівнем вихованості та розвитку учнів, їх інтересами, захопленнями.

Організаційно-діяльнісний. Учні є повноправними організаторами класної години. Передбачається активна участь і зацікавленість кожної дитини, актуалізація його життєвого досвіду, прояв і розвиток його індивідуальності.

Оцінно-аналітичний. Критеріями оцінки результативності класної години виступають: прояв і збагачення життєвого досвіду дитини, індивідуально-особистісне значення засвоєваної інформації, що впливає на розвиток індивідуальності і творчих здібностей учнів.

Форми і методи проведення класної години

Методика організації та проведення класної години має відповідати конкретним умовам школи, класу (місце знаходження, матеріальна база, вікові та психологічні особливості учнів, рівень знань учнів, рівень їх вихованості), а також цілям і задачам які визначає класний керівник в своїй роботі.

Поради з організації класної години.

- Зміст класної години слід будувати так, щоб поступово переходити від предметної інформації до її оцінки, від загальних оцінок до розгорнутих суджень.
- Необхідно враховувати психологічні особливості сприйняття матеріалу учнями, стежити за їх увагою, при її зниженні – використати цікаві за змістом факти або поставити гостре питання; можна також використовувати музичну паузу або змінити вид діяльності.
- У процесі обговорення поставлених питань класний керівник повинен бути дуже уважним до виступів учнів, вносити потрібні корективи, ставити додаткові навідні питання, акцентувати увагу на важливих моментах, розмірковувати разом з дітьми й допомогти їм знайти правильне рішення проблеми.

Форми проведення можуть бути різноманітні: бесіди, тематичні лекції, рольові та ділові ігри, заочні подорожі, уроки мужності, диспути, вікторини, дискусії, екскурсії, туристичні подорожі, відтворення свят тощо.

Особливе місце в системі виховних годин займають класні збори. Це форма розвитку учнівського самоврядування первинного колективу, це вищий орган учнівського самоврядування в класі.

Темою зборів дитячого колективу, як стверджував А.С. Макаренко, «повинен бути рух вперед... З точки зору цього прагнення вперед повинні розглядатися всі питання як навчальні, господарські, виробничі, так і питання дисципліни».

Класні збори можуть вирішувати такі питання життєдіяльності класного колективу:

- планування і аналіз роботи колективу;
- організація самообслуговування, збереження шкільного майна;
- чергування з метою підтримки порядку;
- вибори активу і розподіл громадських доручень та обговорення звітів про їх виконання;
- розподіл коштів, які зароблені спільною працею учнів;
- вирішення питань про заохочення та стягнення;
- організація ремонту;
- розв'язання конфліктних ситуацій тощо.

Періодичність класних зборів визначається кожним класним колективом, але не менше ніж два рази на семестр, також можуть бути проведені і незаплановані класні збори (в залежності від ситуації).

Участь школярів у роботі зборів, як і самоврядування взагалі – не лише їх право, але й обов'язок, що, зазвичай, закріплено в Положенні про учнівське самоврядування, в Правилах для учнів, конкретного навчального закладу. На зборах учні вчать відстоювати свою думку, поважати погляди інших, можуть вносити пропозиції щодо проблем як обговорюються, мають право вибирати та бути вибраними. Кожен учень, якщо того потребують збори повинен прозвітуватися перед колективом про виконання доручення, про ставлення до навчання, про поведінку.

Важливим елементом класних зборів є прийняття рішення, ведення документації. Учні необхідно вчити вести протоколи зборів. Рішення може бути прийнятим якщо за нього проголосувала більшість учнів. При цьому класний керівник теж бере участь у голосуванні на загальних правах. Періодично потрібно розглядати питання виконання попередньо прийнятих рішень. Це сприятиме формуванню почуття відповідальності у кожного члена класного колективу.

Зустрічі з відомими людьми. Мета їх може бути різною: профорієнтаційна (запрошують представників різних професій, викладачів вищих навчальних закладів), розвиток моральних, громадянських якостей (зустрічі з ветеранами війни, праці, спорту, мистецтва) тощо.

Обговорення книг, читацькі конференції. Влаштовують їх для пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, активізації їх самостійності в оцінних судженнях, думках. Під час підготовки до них учні працюють над виступами з певних проблем (на матеріалі одного або кількох творів, творчості письменника, літературної або наукової проблеми). На конференції учні виступають з доповідями, повідомленнями, в яких висловлюють своє ставлення до твору або проблеми, ставлять інсценівки або переглядають уривки кінофільму. Підбиваючи підсумки, вчитель зосереджує їх увагу на найважливіших аспектах проблеми.

Виставки. їх присвячують досягненням учнів в гуртках дитячої творчості та на уроках праці, у сфері образотворчого мистецтва, результатам краєзнавчих, туристичних походів. Екскурсоводи-школярі демонструють експонати, відповідають на запитання, організують обмін досвідом.

Масові свята. Організують як дні, тижні, місячники підвищеної уваги до поезії, музики, театру, кіно, дитячої книги тощо. У них беруть участь всі учні школи. Під час таких свят традиційно відбуваються зустрічі з письменниками, художниками, композиторами.

Змагання. Спрямовані вони на стимулювання інтересів, здібностей учнів, сприяють підвищенню їх активності. Фізкультурно-спортивні змагання (класні, шкільні, міжшкільні) пропагують спорт, здоровий спосіб життя. їх оздоровчо-виховний ефект залежить від ретельної підготовки, врахування можливостей, стану здоров'я кожної дитини.

Конкурси, олімпіади. Проводять для виявлення талантів, розвитку творчих можливостей дітей. Конкурси (дитячого малюнка, художніх робіт, технічних конструкцій), олімпіади (з навчальних предметів) організують за певним графіком, заздалегідь повідомляють про це учнів. Переможців оголошують публічно, відзначаючи їх успіхи на урочистій лінійці.

2. Методика проведення бесіди з молодшими школярами.

Бесіда – метод, за допомогою якого здійснюється процес спілкування між об'єктом і суб'єктом виховання (школярем і педагогом) під час колективної діяльності чи індивідуального впливу.

У шкільній практиці бесіда є найпопулярнішим багатоваріантним методом, гнучким засобом впливу педагога на особистість школяра і доступним для сприйняття.

Використовуючи бесіду як метод, педагог має розв'язати дуже важливі завдання: навчити учнів оцінювати події, вчинки, явища суспільного життя і на цій основі формувати у школярів відповідне ставлення до навколишньої дійсності.

Форма подання окремих епізодів, фактів чи явищ може бути різною. Проте вона обов'язково має відповідати школяра до роздумів, пошуку, відповідних висновків і переконань.

Бесіда (фронтальна або індивідуальна) — поширений метод виховання. Щоб фронтальна бесіда дала позитивний результат, педагог повинен: обґрунтувати тему як життєво важливу, а не надуману, формулювати запитання таким чином, щоб вони спонукали до розмови, спрямовувати розмову в конструктивне русло. Учні слід залучати до оцінювання подій, вчинків, явищ суспільного життя і формувати у них на цій основі ставлення до навколишньої дійсності, до своїх громадських і моральних обов'язків. Підсумовуючи бесіду, учитель обґрунтовує раціональне вирішення обговорюваної проблеми, накреслює конкретну програму дій для закріплення прийнятої в результаті бесіди норми. Фронтальну бесіду можна проводити кількома етапами. На першому вихователь розкриває суть теми бесіди, її значення, відтак переходить до бесіди у формі розповіді. Розкриваючи зміст, він спирається на наявний в учнів запас уявлень і понять, який виявляє цю переднім анкетуванням чи в індивідуальних бесідах. На другому етапі він залучає до бесіди учнів, які висловилися з приводу думок вихователя стосовно теми бесіди. На підставі цих висловлювань він розкриває суть поставленої проблеми, що допомагає учням виробити певні світоглядні поняття, пов'язані з даною темою. На третьому етапі, виходячи з аналізу конкретних фактів, наголошують на дієвому характері обговорюваної проблеми, пов'язують її з поведінкою і діяльністю учнів. На четвертому — учні усвідомлюють значення розглянутої проблеми для власної поведінки.

При підготовці й проведенні фронтальних бесід на будь-яку тему враховують вікові особливості учнів. Так, у молодших класах доцільно проводити бесіди на морально-правові теми: «Поважай своїх друзів», «Бережи все, що створено людською працею», «Красиве і потворне у поведінці людей», «Будь чесним і правдивим» тощо. Класоводи намагаються пов'язати зміст цих бесід з поведінкою учнів, запобігти негативним вчинкам. З цією метою використовують випадки з життя, оповідання з дитячих газет і журналів. Під час бесід дітей привчають оцінювати достойні й недостойні вчинки персонажів оповідань.

Фронтальну бесіду з класом можна проводити на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, статевого виховання, естетичну та ін. Вчитель стикається зі значними труднощами, коли учнів доводиться переконувати у хибності їхніх поглядів і переконань, неправильності їхньої поведінки. Тому педагог повинен знати різні прийоми підвищення ефективності фронтальної бесіди.

Дослідження психологів переконують, що учні критичніше ставляться до дій і вчинків інших людей, ніж до власних. Аналогії та зіставлення під час бесіди подібних випадків позитивно впливає на них.

Нерідко учні скоюють вчинки, не замислюючись над тим, що в них проявляються їх негативні риси, про існування яких вони навіть не підозрюють. Наприклад, кругову поруку в колективі можна кваліфікувати як відсутність принципності в його членів. У такому разі говорять про неправильне розуміння таких моральних понять, як товаришування, колективізм і дружба.

Ефективність фронтальної бесіди зростає, коли у розглядуваних фактах, процесах учні відкривають невідомі для себе сторони. Під час такої бесіди вони можуть обстоювати свої помилкові погляди і переконання. Педагог ніби погоджується з ними, приймає їхню точку зору, але, виявивши слабкі й суперечливі місця в аргументації вихованців, спростовує їх: «Яз вами згоден, але ж як пояснити...», «Припустімо, ви маєте рацію, проте як бути, коли...». Слід продумати запитання, якими можна спонукати учнів до самостійних пошуків відповіді на суперечливі судження. Аргументи педагога мають бути неспростовними.

Найскладнішою для вчителя є індивідуальна бесіда, яку проводять за задалегідь наміченим планом у спокійній обстановці. Важливо, щоб психічний стан учня спонукав його до відвертості. В індивідуальній бесіді учень має не лише усвідомлювати зміст моральних сентенцій, які доводять до його свідомості, а й переживати його. З цією метою використовують переконливі приклади. Водночас вихованець повинен відчувати, що педагог прагне допомогти йому. Якщо йдеться про порушення правил поведінки, бесіду не можна починати з докорів і винесення рішення про покарання. Спершу з'ясовують причини і мотиви порушення, відтак визначають міру педагогічного впливу.

Молоді педагоги нерідко зводять індивідуальну бесіду до розвінчування вчинків учнів. Проте досвід переконує, що бесіда корисніша, коли її починають з аргументованого розкриття правильного розуміння суті вчинку, дії, явища і на цьому тлі показують недостойність скоєного учнем вчинку.

Праця педагога – це майстерність моделювання свого виховного впливу і його творчого втілення.

Підходи до моделювання бесіди можуть бути різні. Бесіду, яку педагог планує задалегідь, можна поділити на певні етапи.

Обґрунтування теми.

Актуалізація уваги учнів з метою підготовки їх до передбаченого обговорення життєво важливої події, факту, явища, морального вчинку, ситуації.

Цей етап можна назвати підготовчим або мотиваційним. Він є дуже важливим. Від того, як він буде реалізований, залежить рівень сприйняття учнями проблеми, що обговорюється, їхньої участі у процесі спілкування.

Педагог пропонує учням першоджерело, матеріал для обговорення.

Цей етап є головним у бесіді. В ролі першоджерела може бути розповідь, уривок із художнього твору, кінофільм чи його фрагмент, стаття, конкретна подія, ситуація із життя школи, класу, газетна чи журнальна стаття, конкретний факт чи явище.

Діалог з дітьми.

Цей етап є продовженням головного (другого) етапу і може відбуватись у довільній формі: запитань і відповідей, тематичних вікторин, заочної подорожі, проблемних питань тощо.;

Досвідчений творчий педагог з метою активізації мислення школярів використовує елементи дискусії, методи переконання і прикладу, створить умови для розвитку дитячої уяви (намалювати уявну картину, уявити протилежну ситуацію). Щоб сильніше вплинути на емоції дітей, можна також використати художні репродукції, фрагменти музичних творів, відповідні діафільми тощо.

Завдання учителя на цьому етапі — сприяти вільному вираженню учнями своїх думок, підводити їх до самостійних висновків та обґрунтувань. Наприклад, під час обговорення проблеми материнської любові доцільними будуть розповіді учнів, обговорення ситуацій, відповідні приказки і прислів'я, народні пісні.

Підбиття підсумків.

На цьому етапі особливу роль відіграє заключне слово педагога. Він узагальнює все висловлене, формулює найраціональніше, з його погляду, розв'язання обговорюваної проблеми, передбачає конкретні дії для закріплення вивченої під час бесіди норми.

Завершити бесіду можна формулюванням однієї з біблійних моральних заповідей: «Шануй отця твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб ти довго прожив на землі», яку можна доповнити таким християнським

повчанням: «Чини іншим так, як би ти хотів, щоб в тих самих умовах інші чинили тобі» і моральною заповіддю В. Сухомлинського: «Берегти матір — означає турбуватися про чисте джерело, з якого ти пив з часу свого першого дихання і будеш пити до останньої хвилини свого життя...».

Для дітей дуже важливо, щоб їх відзначили за участь в обговоренні. Це заохочує їх до подальшої роботи, є стимулом для самовираження. Особливий підхід потрібний до оцінювання малоактивних школярів з ниткою успішністю.

Коллективні бесіди можуть використовуватись у процесі організації різних форм діяльності школярів (зборів, екскурсій, походів, зустрічей і ін.) Бесіда може бути використана також як фрагмент під час застосування інших методів виховного впливу (диспут з елементами бесіди чи, навпаки, бесіда з елементами дискусії, використання фрагментів бесіди під час лекції, переконання шляхом бесіди тощо).

Особливу трудність для молодого вчителя становлять індивідуальні бесіди. Дуже часто вони проводяться у зв'язку з екстремальними ситуаціями (виникнення локальних конфліктів, порушення дисциплінарного характеру)- В таких випадках педагог діє експромтом.

Якого ефекту досягає педагог, якщо індивідуальну бесіду він проводить за накресленим планом і певною схемою?

Такі бесіди мають застережний характер, вносять певні корективи у загальну програму виховних впливів. Індивідуальні бесіди проектуються, виходячи з потреб особистості школяра. Вони покликані сприяти розвитку особистості, її індивідуальних здібностей, нахилів, таланту. За допомогою індивідуального впливу педагог крок за кроком проникає в духовний світ людини. Майстерність педагога полягає в тому, щоб у процесі його впливу на особистість душа дитини сама розкрилась, як квітка під впливом теплих сонячних променів.

Правила індивідуальної бесіди: не намагайтеся говорити лише самі; стримуйте себе, коли виникне бажання перервати розповідь учня; врахуйте, що для успішного оволодіння мистецтвом слухання потрібно стежити за тим, як учень висловлює свою думку; виявляйте увагу до співрозмовника, підкреслюйте свою зацікавленість; спокійно реагуйте на висловлювання учня навіть тоді, коли з ним не погоджуєтесь; стежте за основною думкою співбесідника, намагайтеся зрозуміти хід його міркувань.[9]

Етична бесіда - традиційний метод морально-етичної освіти. Існує кілька класифікацій етичних бесід на основі різних підходів.

Етична бесіда. Ця форма виховної роботи спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями.

Інформацію про моральні норми діти отримують в сім'ї, на уроках, із засобів масової інформації тощо. Але цей процес здебільшого стихійний, не сприяє формуванню стійких переконань. У дітей під впливом різних чинників нерідко виникають хибні уявлення про моральні цінності. Тому в навчально-виховній роботі необхідно надати цьому процесу системності, науковості, щоб сформувати в дітей надійні засади моральних цінностей.

Цій меті служать етичні бесіди, в основі яких — використання діалогу. Вони сприяють узагальненню дитячих спостережень, вражень і переживань, певних знань морально-етичних норм, що сприяє поступовому сходженню особистості до нових моральних якостей.

У системі підготовки і проведення етичних бесід важливим є дотримання певних методичних правил:

- бесіди проводить класний керівник або вихователь групи подовженого дня;

- тривалість бесіди залежить від віку учнів: 1—4 класи — 25—30 хв., 5—7 класи — 30—40 хв., 8—11 класи — до 45 хв.;

- підготовка до бесіди має тривати 5—6 днів;

- тема бесіди залежить від віку учнів, рівня підготовки колективу, взаємин у колективі, соціально-економічних умов у суспільстві;

- організація бесід відбувається за такими основними етапами: підготовчий, проведення бесіди, наступна діяльність школярів, оцінювання вчителем рівня сформованості в учнів моральних норм і навичок;

- необхідне залучення усіх дітей до висловлення власних думок щодо певних моральних понять;

- слід використовувати цікавий матеріал, задіювати різні педагогічної прийоми, які б спонукали школярів до активної емоційно-розумової діяльності;

- потрібно продумувати план бесіди, давати учням конкретні завдання на етапі підготовки до неї, які викликали б у них інтерес;

- аналізувати вплив бесіди на поведінку вихованців, класного колективу загалом;

- продовжувати роботу над проблемами, що обговорювались під час бесід.

Інформаційна бесіда - бесіда-повідомлення. Мета такої бесіди - дати дітям відомості про історію виникнення норм і правил поведінки, які прийняті в суспільстві, переконати в їх дотриманні і виконанні, збагатити досвід дітей прикладами поведінки людей у різних життєвих ситуаціях.

Проблемна бесіда-роздум. її мета - показати дітям на конкретних прикладах багатогранність і неоднозначність тлумачення моральних понять і вчинків,

підвести до правильних висновків, спонукати їх до обдумування складних життєвих ситуацій з метою пошуку правильного виходу з них.

Етична бесіда. Враховуючи дитяче мислення, етичну бесіду починають з конкретною факту, події або розповіді. Розповідь можна замінити читанням вірша або оповідання на відповідну моральну тему. Початком етичної бесіди може бути і розповідь дітей про бачене, пережите, про свою діяльність, життя, поведінку.

Мета основної частини бесіди - роз'яснити дітям конкретний зміст певної моральної категорії, викликати в учнів емоційні переживання й відповідне ставлення до фактів, явищ, що обговорюються.

Бесіда передбачає запитання, спрямовані на аналіз і оцінку вчинків літературних героїв та учнів, з'ясування мотивів моральних учинків. Залежно від теми бесіди, запитання можуть бути таких типів:

запитання, спрямовані на розуміння учнями основної ідеї тексту;

запитання, які передбачають з'ясування ставлення дітей до певного твору, до його героїв, обґрунтування учнями свого вибору;

запитання, які вимагають оцінки вчинків і поведінки героїв твору та обґрунтування її;

запитання, спрямовані на встановлення причин і мотивів поведінки і окремих учинків героїв;

запитання, які допомагають встановити зв'язок між змістом прочитаного твору і поведінкою учнів вдома, в школі, в громадських місцях;

запитання, які спрямовані на узагальнення моральних знань, норм і правил моралі;

- запитання, які допомагають усвідомити значення додержання норм і правил моралі;

запитання, які спрямовані на розуміння взаємовідносин між людьми на основі виконання чи порушення норм моралі;

запитання, що сприяють розумінню емоційної сфери героїв, їх психологічного стану.

Закінчуючи бесіду, треба підвести учнів до узагальнення морального поняття, вивести моральну позицію чи правило. Це може бути підсумовуюча розповідь педагога і виведення моральної позиції.

Деякі бесіди доцільно закінчувати формулюванням правил поведінки, що їх повинні завжди додержуватись учні.

Можна запропонувати учням у кінці бесіди пригадати на відповідну тему прислів'я як моральний висновок.

3. Методика індивідуальної виховної роботи.

«Індивідуальна робота з учнями» - так варто назвати четвертий розділ плану виховної діяльності. Його наявність у плані пов'язана з турботою класного керівника про створення у класі добродійного середовища для формування особистості кожної дитини, з педагогічним проектуванням і забезпеченням індивідуальної траєкторії розвитку учнів, з пошуком найбільш ефективних прийомів і методів виховного впливу на кожного вихованця.

Кожний учень має потребу в увазі класного керівника. Один учень надто довго «затримався» на якійсь роботі та виконує її без колишнього ентузіазму, тому що вже «виріс» із неї. Інший намагається розв'язністю виразити свою самостійність, тому що не знає, як можна виявити її інакше. Третій нерішучий, коли йому доводиться щось організувати у класному колективі. Четвертий любить багато обіцяти, не усвідомлюючи своїх можливостей і сильно переоцінюючи їх, а потім, не справившись зі справою, шукає всілякі доводи й виправдання.

Індивідуальність є ключовим поняттям у складанні даного розділу плану. Під індивідуальністю прийнято розуміти неповторну своєрідність людини, унікальне сполучення в ній одиничних, особливих і загальних рис, що відрізняють її від інших індивідів. Однак навряд чи одне визначення поняття допоможе класному керівнику знайти оптимальні шляхи та способи педагогічного зіткнення з індивідуальністю кожного вихованця. У цьому зв'язку доцільно скористатися запропонованою професором С. Поляковим типологією індивідуальностей учнів.

Порада вченого. Першу класифікацію індивідуальностей С. Поляков будує на підставі схильностей учнів до розвитку в тій чи іншій особистісній сфері:

- 1) школярі з домінуючими інтересами в інтелектуальній сфері;
- 2) школярі, які орієнтуються на художню сферу;

- 3) вихованці, яких приваблює сфера практичних задач і дій;
- 4) вихованці з домінантними інтересами у сфері відносин людей.

Його друга класифікація спрямована на установлення взаємозв'язку між формами діяльності та спілкування учня, з одного боку, та процесом розвитку його індивідуальності - з іншого. Називаються такі форми, як:

- а) схильність до індивідуальної діяльності;
- б) схильність до спільної, групової, колективної діяльності;
- в) пріоритетність міжособистісного спілкування;
- г) акцентування на груповому спілкуванні;
- д) схильність до ситуацій публічності - дій, виступів перед «масами».

У третій класифікації індивідуальність розглядається з точки зору рішення специфічних виховних задач при різному ставленні школярів до себе, своїх проблем, можливостей їх вирішення:

- школярі, яким достатньо підтвердження їхньої думки про себе та свої дії;
- вихованці, яким необхідна підтримка в їхньому прагненні щось зрозуміти та змінити в собі;
- школярі, яким потрібна активна участь педагога в їхньому ставленні до себе, така, як формування, створення нового розуміння себе й активне підштовхування до відповідної самореалізації;
- вихованці, яким потрібно досить тверде управління їхніми діями й енергійне стимулювання їхньої спрямованості на себе.

Використовуючи у своїй діяльності наукові розробки професора С. Полякова, класний керівник має можливість більш осмислено й точно підібрати та включити у план педагогічні засоби, спрямовані на розвиток особистості кожного учня та формування його неповторної індивідуальності. Через багатоаспектності та складності індивідуальної роботи з учнями класний наставник має право скористатись допомогою шкільного психолога, соціального педагога, медичного працівника й інших членів педагогічного колективу. А отже, у плані виховної роботи можуть з'явитись пункти про участь у справах класу різних працівників навчального закладу.

До основних напрямів індивідуальної роботи класного керівника з учнями варто віднести:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їхнього розвитку;
- установлення міжособистісних контактів з кожною дитиною;

створення умов у класному колективі для прояву й розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, реалізації соціально вартісних та особистісно значущих інтересів і потреб школярів;
надання індивідуальної допомоги учням, які мають ускладнення в адаптації до життєдіяльності класу, стосунках з учителями й іншими членами шкільного співтовариства, виконанні норм і правил поведінки в навчальному закладі й за його межами;
взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною й іншими службами освітньої установи з метою проектування індивідуальної траєкторії розвитку учнів, педагогічної підтримки суспільно-корисних ініціатив школярів, корекції відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їхньої особистості;
сприяння вихованцям у діяльності із самопізнання, самовизначення та саморозвитку;
діагностика результатів навчання, виховання й розвитку кожного учня, урахування їхніх особистісних досягнень.

Існує велика кількість форм і способів індивідуальної роботи з учнями. При складанні плану класний керівник може включити до нього такі педагогічні засоби, як прийоми та методи психолого-педагогічної діагностики, вивчення матеріалів медичного та психологічного обстеження школярів, складання індивідуальних характеристик вихованців, оформлення карти захоплень та інтересів школярів і батьків, ведення щоденника або окремих листків особистісних досягнень учнів, спільне визначення з вихованцем і його батьками перспектив і зони найближчого розвитку, індивідуальні консультації та бесіди, педагогічний консиліум, створення ситуації успіху й вибору, розробка та здійснення програми корекційної діяльності, проведення занять гуртка «Пізнай себе» тощо.

Така робота повинна бути систематичною, спрямовуватися не лише на проведення бесід з конкретного приводу, а й наперед продуманих профілактичних розмов та інших заходів з вихованцями.

В індивідуальній виховній роботі осмислюють і визначають термін педагогічного впливу: розрахований він на отримання очікуваних результатів негайно чи внаслідок тривалого впливу на особистість. В одних випадках реагують на вчинок одразу, в інших — детально аналізують його і лише тоді вирішують, яких заходів виховного впливу вжити.

Методика індивідуального виховного впливу залежить від індивідуальних особливостей учня і його психологічного стану, темпераменту. В кожному конкретному випадку слід створити педагогічну ситуацію, яка б сприяла формуванню позитивних якостей чи усуненню негативних. Індивідуальний виховний вплив здійснюють через безпосередній вплив педагога на

особистість учня або через колектив. Ці способи взаємопов'язані, взаємодоповнюють один одного. Безпосередній виховний вплив на вихованця педагог здійснює наодинці з ним або в присутності учнів, батьків, педагогів (що посилює виховний вплив, проте зловживати цим не слід, оскільки страждає почуття гідності дитини). В опосередкованому впливі на вихованця між ним і педагогом з'являється нова ланка — колектив. Вплив колективу може бути відкритий (вихователь явно ставить перед ним завдання впливу на конкретного учня), або прихований (завдання ставиться з таким розрахунком, що його виконання колективом само по собі позитивно вплине на учня). У першому випадку вихованець знає, що виховний вплив спрямований на нього, у другому — і він, і колектив можуть лише здогадуватися про це.

В індивідуальній виховній роботі необхідно передбачити координування впливів на учня педагогів, батьків і колективу. Така координація здійснюється за умови щоденного аналізу результатів виховного впливу, обміну думками з питань життя і діяльності вихованців.

Для успішного ведення цієї роботи потрібне її планування, що враховує характеристики особистості й передбачувані результати виховного впливу (проект особистості). Це дає змогу управляти процесом виховання, координувати всі виховні впливи, поглиблювати й розширювати цілі та завдання виховання. Наявність проекту на кожного (чи хоча б на педагогічне занедбаного) вихованця робить індивідуальну роботу педагогічне доцільною, цілеспрямованою.

ТЕМА 9 : МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛІВ, БАТЬКІВ, ГРОМАДСЬКОСТІ ТА УЧНІВ

План

1. Основні напрями роботи вчителя з батьками учнів
2. Педагогічна культура батьків: поняття, складові.
3. Принципи взаємодії школи і сім'ї у вихованні дітей .
4. Форми й методи роботи вчителя з батьками учнів
5. Умови ефективності взаємодії вчителя з батьками учнів

Література:

1. Алексєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молодшої сім'ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
3. Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навч.-метод. посібн. – К.: ІЗМН, 1997.
- 1.О.С. Богданова, Петрова В.И. Методика воспитательной работы в начальных классах. - 3-е изд. -М.: Педагогика, 1995.
2. Практикум з педагогіки: Навч. посібник за заг. ред. О.А. Дубасенюк та А.В. Іванченко. - К.: ІСДО, 1996.
3. Амоношвили Ш. Здравствуйте дети?: Пособие для учителя. - 2-е изд. - М.: Просвещение, 1988.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. - К.: Рад. шк., 1978.
5. Корнієнко С.М., Корнієнко С.М. Родинне дозвілля у поч. класах.2-е вид. переробл. і доповн. - Тернопіль, 2001.
1. Азоров В.П. Семейная педагогіка. - М., 1993.
2. Корчак Я. Правила життя. - К., 1989.
3. Макаренко А.С. Книга для батьків. - К., 1987ю
4. Корнієнко С. М., Кодлюк Я.П. Батьківські збори у початкових класах: Навчально-методичний посібник - Тернопіль, 1995. - с.64.
5. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д. і ін. Основи національного виховання. - Умань, 1993.
6. Постовий В.Г. Сучасна сім'я і її педагогіка. - К.: 1994.
7. Сухомлинський В, О. Батьківська педагогіка. - К., 1987.
8. Савченко О. Сімейне виховання. Молодші школярі. К., 1979.
9. Дошкільна педагогіка / Под. ред. В.И. Логиновой, И.Г. Саморуковой. - М., 1988. - Ч.І.
10. Котырло В.К. Молодой семье о воспитание детей. - К., 1981.
- 11 педагогічні задачі і завдання для батьків / За ред. В.Г. Постового. - К., 1989.

1. Основні напрями роботи вчителя з батьками учнів

Важливою складовою навчально-виховного процесу сучасного закладу освіти є організація роботи з батьками, сім'ями учнів.

В нових умовах суспільного, освітнього й технічного розвитку законодавство України чітко визначає межі відповідальності сім'ї за навчання і виховання дітей: саме батьки чи особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про своїх дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, зміцнення фізичного здоров'я, отримання загальної освіти та інше.

Сім'я - це первинне природне середовище, джерело духовної та матеріальної підтримки для дитини.

З-поміж багатьох функцій, які виконує сім'я, найважливіша - виховна. Однак кризові явища, притаманні сучасному українському суспільству, економічні труднощі гальмують адаптацію сім'ї як соціального інституту до нових умов, негативно позначаються на її виховній ролі. Сьогодні сім'я не готова взяти на себе всю відповідальність за соціалізацію дітей.

Сім'я не є ізольованим мікросередовищем: багатоканальні зв'язки з'єднують її з суспільством; різноманітні зовнішні чинники впливають на її виховну функцію. Важливе місце тут належить закладам освіти, педагогам, які завдяки фаховій освіті володіють необхідними психолого-педагогічними знаннями, професійними вміннями і навичками, виступають важливою складовою в педагогічному трикутнику "дитина - батьки - вчитель".

В сучасних умовах координацію виховних дій сім'ї покладено на освітній заклад і від того, як організована і реалізована робота з батьками учнів значною мірою залежить успішність процесу навчання і виховання дітей. Важливим завданням є широке залучення батьків, усіх дорослих членів сім'ї до співпраці з педагогічним колективом, до активної участі в житті навчального закладу, класу.

Встановлення і підтримання педагогічної співдії "діти-батьки-педагоги" необхідно вибудовувати на принципах взаємоповаги, довіри, відповідальності та рівноправному партнерстві.

Основою такої співдії має стати єдність у ставленні до дитини як до найвищої цінності.

Останнім часом спостерігається певне звуження цього аспекту діяльності освітнього закладу і вчителя, самоусунення педагогічних колективів від роботи з сім'ями учнів. На часі організація роботи з батьками дітей різних вікових груп, в родинях з різним типом сімейного неблагополуччя, формування педагогічної культури всіх дорослих членів сім'ї на новій

методологічній основі із застосуванням інноваційних педагогічних технологій.

Мова йде про такий зміст педагогічної діяльності вчителя, який спрямовується на підвищення готовності батьків до виховання дітей, на усвідомлення ними важливості відповідального батьківства, на передачу всім дорослим членам родини певної психолого-педагогічної, фізіолого-гігієнічної, правової тощо інформації, на формування у них відповідних практичних умінь і навичок.

Організація роботи з батьками учнів у сучасному освітньому закладі має здійснюватись за такими основними напрямками:

1. вивчення сімей учнів, їх виховного потенціалу;
2. включення батьків, усіх дорослих членів родини у навчально-виховний процес як рівноправних учасників, інтеграція зусиль і гармонізація взаємин педагогічного колективу і батьківської громадськості в створенні сприятливих умов для ефективної роботи освітнього закладу;
3. формування педагогічної культури сучасної сім'ї та допомога батькам в їх психолого-педагогічній самоосвіті;
4. корекція виховної діяльності родин з різним типом сімейного неблагополуччя.

Організація роботи з батьками в освітньому закладі - багатоаспектна і має значні педагогічні можливості. Успіх в організації роботи з батьками великою мірою залежить від особистості й авторитету педагога, його професійності, високих моральних, людських якостей, вміння спілкуватись з батьками, з колегами, з дітьми. Особливе місце в цьому процесі посідає класний керівник, який є першим, хто встановлює контакт із сім'єю учня, і чия компетентність стає обличчям освітнього закладу.

Відповідно до "Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти" класний керівник (вчитель початкових класів) координує виховну роботу батьків, вчителів, психолога, медичних працівників, інших учасників навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання в класному колективі. Він має право вносити пропозиції на розгляд батьківських зборів класу щодо матеріального забезпечення організації та проведення позаурочних заходів, відвідувати учнів (вихованців) за місцем проживання (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчати умови їх побуту та виховання тощо.

2. Педагогічна культура батьків: поняття, складові.

Під педагогічною культурою батьків ми розуміємо їх достатню підготовленість до виховання дітей дошкільного віку в умовах сім'ї, вміння застосовувати якості вихователя у процесі сімейної життєдіяльності. Педагогічна підготовленість батьків характеризується певною сумою (основним мінімумом) знань з психології, педагогіки, фізіології, гігієни, вміннями та навичками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними.

Педагогічна культура батьків реалізується у всіх видах виховної діяльності, сприяє формуванню різнобічних стосунків і спілкуванню, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення шляхом засвоєння набутого людством досвіду.

Структурно педагогічну культуру молодих батьків складають компоненти, до яких належать психолого-педагогічні знання, навички та вміння догляду за дітьми дошкільного віку, культура педагогічного впливу. Педагогічна культура батьків у різних життєвих ситуаціях може проявлятися у комплексі або в окремих її складових ознаках.

Основними параметрами педагогічної культури молодих батьків, як встановлено, є моральна культура, культура мислення, культура мовлення, комунікативна культура, дидактична культура, культура праці, культура рухів, фізична культура, естетична культура та екологічна культура. Моральна культура включає вимоги батьків до себе, їх самокритичність, дотримання моральних норм. Культура мислення передбачає наявність: проблемного мислення - вміння прогнозувати можливості виникнення труднощів виховання і намічати шляхи їх усунення; системного мислення - вміння бачити проблему з різних боків; оперативності мислення - здатності швидко реагувати на зміну обставин. Мовленнєва культура пов'язана з володінням правильною і чистою мовою, яка відповідає нормам літературної, хорошою дикцією, виразністю та образністю мови, емоційністю та багатством інтонацій. Комунікативна культура виявляється в здатності привертати до себе увагу дитини, будувати з нею довірливі стосунки, в доброзичливості в спілкуванні з іншими, вмінні керувати собою. В основі дидактичної культури лежить вміння оптимально організувати навчальний і виховний процес, забезпечити необхідну мотивацію, володіння сучасними формами і методами виховання. Культура праці виявляється в звичці доводити розпочату справу до кінця, у турботі про якісні і кількісні результати праці, в умінні ефективно і продуктивно працювати. Рухова культура полягає в оптимальному використанні жестикуляції, вмінні вибирати позу, в пред'явленні вимог до красивої постави і ходьби. Естетична культура забезпечується наявністю естетичного смаку, дотриманням етики спілкування, естетичним оформленням зовнішності і побуту. Екологічна культура виявляється у

здатності людини правильно поводити себе в навколишньому середовищі, дотримуватись особистої гігієни. Фізична культура пов'язана зі здоровим способом життя сім'ї.

Аналіз досліджень з проблеми дозволяє виділити два основних завдання виховання батьків:

- 1) накопичення педагогічних знань, необхідних батькам для виховання дитини;
- 2) самовиховання або саморозвиток батьків, тобто зростання їх самосвідомості і визначення особистої шкали цінностей.

3. Принципи взаємодії школи і сім'ї у вихованні дітей .

Спільна робота школи і родини ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки: пріоритетності сімейного виховання, громадянськості, демократизму, гуманізації взаємин педагогів і батьків, ретроспективності, педагогізації батьків.

1. Принцип пріоритетності підкреслює величезне значення сім'ї у фізичному й духовному становленні особистості й суспільства. Родинне виховання є природною і постійно діючою ланкою виховання. У сім'ї закладається основа особистості: її світогляд, національна самобутність, моральність та інші важливі якості і властивості. Тому без докорінного поліпшення родинного виховання не можна домогтися значних змін у суспільному вихованні підростаючих поколінь.

2. Принцип громадянськості ґрунтується на усвідомленні педагогами і батьками місця кожної сім'ї у суспільно-державній системі. Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ - поняття, що розкривають природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості й громадянської зрілості.

3. Принцип демократизму означає встановлення партнерських взаємин між школою і сім'єю у вихованні дітей. Сьогодні батьки можуть брати участь у вирішенні тих питань, до яких традиційно їх не допускали, - вибору предметів для навчання, визначення обсягів їх вивчення, складання навчальних планів, зміни термінів і тривалості навчальних семестрів і канікул, вибору профілю школи, виробленню внутрішкільних статутів, розробці системи заходів по забезпеченню дисципліни, праці, відпочинку, харчування, медичного обслуговування школярів, системи заохочень і покарань тощо.

Основну роботу з батьками школа проводить через батьківські об'єднання, які мають різні назви - батьківські комітети, ради, конгреси, асоціації, асамблеї, президії, клуби і под. Кожне з таких об'єднань має свій статут (положення, регламент, план), яким визначаються головні напрями діяльності, права та обов'язки учасників виховного процесу. У багатьох

випадках складається єдиний план спільної діяльності сім'ї, школи і громадськості. А там, де перейшли до більш тісної інтеграції шкільного і сімейного виховання, створюються комплекси "школа - родина".

4. Принцип гуманізації взаємин педагогів і батьків. Він спрямовує класного керівника, вчителя, на: а) дії і заходи, які зміцнюють і підвищують авторитет батьків. Єдиновірною нормою взаємин педагогів і батьків є взаємна повага. Обмін досвідом, порада та спільне обговорення, єдине рішення задовольняють обидві сторони, розвивають у них почуття власної відповідальності, громадянського обов'язку;

б) прояв довіри до виховних можливостей родини, підвищення рівня її педагогічної культури і активності у вихованні;

в) педагогічний такт, неприпустимість грубого втручання в життя сім'ї;

г) життєстверджуючий, оптимістичний настрій у вирішенні проблем виховання, опору на позитивні якості дитини, сильні сторони родинного виховання, орієнтацію на успішний розвиток особистості.

5. Принцип ретроспективності (лат. retro - назад, spectare - дивитись) орієнтує на осмислення і використання історичного досвіду виховання в українській родині. Цей досвід повинен використовуватись, насамперед, для виховання поваги і відданості своїм батькам, сім'ї, родині; для шанування культу предків, традицій і звичаїв народу; розуміння і відчуття духовної єдності поколінь; формування національної гідності і честі, основ вселюдської і народної моралі, готовності до праці в умовах ринкових відносин, повноцінного естетичного, фізичного та інтелектуального розвитку.

6. Принцип педагогізації батьків передбачає, що одним із головних завдань школи залишається організація і здійснення педагогічного всеобучу.

4. Форми й методи роботи вчителя з батьками учнів

Тісний взаємозв'язок школи та сім'ї може розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до виховної роботи.

Педагогічна освіта батьків

Рівень педагогічної освіченості батьків залежить від традицій у сім'ях, в яких виростили вони, набутих знань, життєвого досвіду, здатності до саморозвитку. Майже завжди, на сучасному етапі особливо, у зв'язку з переходом до нового типу суспільства, утвердження нових суспільних, етичних цінностей, а також із процесами глобалізації, одним із свідчень якого є Інтернет, педагогічна освіченість батьків нерідко відстає від реальної педагогічної ситуації, суспільних потреб, очікувань дитини. Тому школа має дбати про постійний

розвиток їх педагогічних знань, вдаючись до різних методів роботи, найпоширенішими серед яких є:

Педагогічний лекторій. Передбачає надання батькам систематизованих знань з теорії виховання, привернення їх уваги до актуальних проблем виховання з допомогою лекцій, бесід.

Позакласний педагогічний всеобуч. Спрямований на ознайомлення батьків з проблемами виховання дітей різних вікових груп, починаючи роботу з першого класу. Заняття проводять керівники школи.

Університет педагогічних знань. Передбачає більш серйозну підготовку з теорії виховання. Заняття відбуваються у формі лекцій та семінарів. Батьки беруть участь в обговоренні проблем.

Підсумкова річна науково-практична конференція батьків з проблем виховання. Учасники визначають найактуальнішу проблему сімейного виховання («Трудове виховання», «Найкоротший шлях до добра — через прекрасне» тощо), протягом року вивчають її. У виступах батьки підбивають підсумки теоретичних і практичних досліджень, діляться особистим досвідом.

День відчинених дверей. Головна мета — показати роботу школи, привернути увагу батьків до проблем виховання. Вимагає серйозної підготовки: оформлення школи, організації програми свята (концерту, зустрічей у класах, відвідання виставок, спортивних змагань тощо).

Класні батьківські збори. Традиційна форма роботи. Один з варіантів — формування проблемної тематики («Чи можна спізнитися з вихованням у дитини доброти, чуйності?» тощо). Проведенню зборів допомагає заздалегідь складений питальник («Пригадайте, які життєві труднощі загартували Ваш характер, зміцнювали волю», «Охарактеризуйте стан Вашої дитини (мовлення, вчинки, почуття, настрої, результати дій), коли вона зустрілася зі справжньою трудностю», «Чи часто Ви спостерігаєте за дитиною під час подолання нею труднощів?», «Які труднощі найчастіше вдається подолати дитині, а які їй не під силу?» та ін.).

Відвідування батьків вдома. Це сприяє налагодженню контактів із сім'єю, з'ясуванню її загальної та педагогічної культури, умов життя учня, консультуванню щодо єдиних вимог до дитини, обговоренню відхилень в її поведінці, вжиттю необхідних заходів щодо їх запобігання, залученню батьків до участі в роботі школи тощо. Відвідувати батьків учнів можна, маючи запрошення від них або домовившись заздалегідь. Несподіваний прихід вчителя викликає ніяковість, збентеження батьків. Під час зустрічі педагог має підкреслити позитивне в дитині, тактовно звернути увагу на

недоліки, разом поміркувати над тим, як усунути їх. Дуже важливо створити атмосферу довіри і доброзичливості.

Листування. Передбачає періодичне надсилання батькам листів про успіхи учня в навчанні, старанність, уважність та відповідальність за доручення. Можна повідомити про певні його труднощі, попросити про зустріч. Варто висловити щиру подяку за хороше виховання дитини. Лист передають батькам через їх дитину, попередньо ознайомивши її із змістом. Найчастіше листування використовують, коли класний керівник не може зустрітися з батьками вдома або запросити їх до школи.

Консультації батькам. Передбачають надання конкретних рекомендацій, порад з актуальних для батьків питань.

Запрошення батьків до школи. Найчастіше це роблять для конфіденційної розмови про шкільні проблеми дитини (погана поведінка, неуспішність тощо). Під час бесіди важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу довіри. Педагог висловлює свої міркування, відповідає на запитання батьків, надає корисні поради. Необхідно пам'ятати, що надмірне звертання уваги на недоліки учня викликає в батьків неприязнь, насторогу, навіть якщо учитель має рацію.

Тематичні вечори запитань і відповідей. Сприяють глибокому пізнанню методики сімейного виховання. На них запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів, психологів, соціальних працівників, фахівців, які опікуються проблемами виховання молоді.

Ознайомлення батьків з психолого-педагогічною літературою. Передбачає відбір і надання рекомендацій щодо психолого-педагогічної, науково-популярної літератури для батьків відповідно до проблем, які є в учнів певного класу, чи в окремої дитини.

Для забезпечення форм і змісту співпраці школи і батьків використовують усні журнали; педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах). Ефективними є спільні тематичні заходи «дерево родоводу» — зустрічі поколінь; «у сімейному колі» (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами); «родинний міст» — зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання; «народна світлиця» — звернення до народних традицій у сімейному вихованні; «день добрих справ» — спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей; «дискусійний клуб» — обговорення проблемних питань виховання; «аукціон ідей сімейного виховання», «батьківський ринг», «дні довіри», «сімейні дні в класі» тощо.

Залучення батьків до виховної роботи

У виховному процесі школи, крім педагогів, беруть участь батьки, працюючи в класних та загальношкільних батьківських комітетах, виконуючи рекомендації, прохання вчителів.

Батьківський комітет класу. Створюють з метою демократизації управління виховним процесом, налагодження зворотного зв'язку сім'я — школа, для поточного коригування управлінських рішень, забезпечення єдності педагогічних вимог до учнів, надання допомоги сім'ї у вихованні та навчанні дітей. Діє відповідно з положенням про батьківські комітети загальноосвітніх шкіл. До роботи в ньому залучають найактивніших батьків, авторитетних людей з високою громадянською свідомістю, які виявляють інтерес до справ класу, школи. Їх обирають на батьківських зборах класу. На засіданні батьківського комітету обирають голову, відповідальних за окремі види роботи. Батьківський комітет працює у тісному контакті з класними керівниками.

Загальношкільний батьківський комітет. Обирають на загальношкільних батьківських зборах із представників батьківських комітетів класів. Тоді ж обирають голову батьківського комітету школи, створюють комісії: навчальну, культурно-масової роботи, господарську, трудового виховання і професійної орієнтації, педагогічної пропаганди. Комітет пропонує рішення, які потім обов'язково розглядаються адміністрацією школи. До сфери його діяльності входять піклування про групи подовженого дня, санітарний стан школи, допомога в ремонті школи, організація літнього відпочинку дітей, їх харчування та ін.

У роботі з батьківськими комітетами вчителі, адміністрація школи повинні виявляти тактовність, доброзичливе, уважне ставлення до їх пропозицій, своєчасно реагувати на них, розуміти, що їх діяльність сприяє спілкуванню, зближенню педагогів з батьками і на цій основі успішному вирішенню багатьох складних питань виховання.

Виконання батьками практичних рекомендацій, прохань. Сприяє підвищенню культури батьків, озброєнню їх педагогічними знаннями і досвідом. Налагодження контактів, спілкування батьків з дітьми, класним керівником у процесі виконання педагогічних рекомендацій сприяє зближенню дітей з батьками.

Адресовані батькам рекомендації, прохання найчастіше стосуються таких аспектів шкільного життя:

— проведення безпосередньої роботи з дітьми: індивідуальної (наставництво, шефство), групової (керівництво гуртком за інтересами);

— надання організаційної допомоги вчителю: наприклад, сприяння в проведенні екскурсій (надання транспорту, забезпечення путівками), організація зустрічей з цікавими людьми, комплектування класної бібліотеки, клубу аматорів книги тощо;

— участі у зміцненні матеріальної бази школи, вирішенні господарських питань (допомога в обладнанні кабінетів, виготовлення обладнання, приладів, ремонт школи тощо).

В організації такої роботи з батьками важливо знайти їх можливості (чим вони можуть допомогти школі), коректно висловити свої пропозиції у письмовій формі (найкраще це робити на класних батьківських зборах).

5. Умови ефективності взаємодії вчителя з батьками учнів

Дбаючи про ефективну взаємодію з батьками, учитель повинен враховувати важливість таких чинників:

1. Запрошення батьків до співробітництва. Часто вчитель вважає, що батьки перебувають в опозиції до нього. Намагаючись запобігти можливим запереченням з їх боку, він починає розмову в директивному тоні замість того, щоб зрозуміти їх почуття, виявивши стриманість, відкритість. Доброзичливість, відкритість у спілкуванні з батьками — перший крок до співпраці з ними.

2. Дотримання позиції рівноправності. Об'єднання зусиль учителя та сім'ї школяра можливе за взаємного визнання ними рівноправності. Перший крок має зробити вчитель, оскільки до цього його зобов'язує професійний обов'язок.

3. Визнання важливості батьків у співпраці. Учитель повинен завжди наголошувати на важливій ролі батьків у вихованні та розвитку дитини.

4. Вияв любові, захопленості їх дитиною. Психологічний контакт із батьками виникає одразу, як тільки вчитель виявляє розуміння дитини, симпатизує їй, бачить позитивні та негативні риси. Батьки, відчувши доброзичливість учителя, більш охоче спілкуються з ним, налаштовуються на співпрацю.

5. Пошук нових форм співпраці. Учитель може запропонувати одному з батьків організувати батьківські збори, разом визначивши їх тематику, структуру тощо. Особливо корисний обмін думками з батьками щодо налагодження взаєморозуміння з дітьми.

Процес налагодження взаємодії з батьками ефективний за дотримання педагогом психолого-педагогічних правил та вимог. До них належать:

— використання заходів, спрямованих на підвищення авторитету батьків. У спілкуванні з батьками слід уникати категоричного тону, який може спровокувати образи, роздратування. Нормою мають стати стосунки, засновані на взаємоповазі. Цінність їх полягає у розвитку почуття власної відповідальності, вимогливості, громадянського обов'язку як учителів, так і батьків;

— довіра до виховних можливостей батьків, підвищення рівня їх педагогічної культури й активності у вихованні. Психологічно батьки готові підтримати потреби школи. Навіть ті батьки, які не мають педагогічної підготовки й освіти, з розумінням і відповідальністю ставляться до виховання дітей;

— педагогічний такт, неприпустимість необережного втручання в життя сім'ї. Класний керівник — особа офіційна, але за специфікою своєї роботи може стати свідком стосунків, які приховуються від сторонніх. Якою б не здавалася йому сім'я, учитель повинен бути тактовним, ввічливим, інформацію про сім'ю використовувати лише для допомоги батькам у вихованні дитини;

— життєстверджуючий, мажорний настрій при вирішенні проблем виховання, опора на позитивні риси дитини, орієнтація на успішний розвиток особистості. Формування особистості дитини передбачає подолання труднощів, протиріч у її житті. Важливо, щоб це сприймалося як вияв закономірностей розвитку (нерівномірність, стрибкоподібний характер, причинно-наслідкова обумовленість, вибіркове ставлення дитини до виховних впливів), тоді складнощі, протиріччя, несподівані результати не викликать розгубленості у педагога.